

Кайыптан алып кагазга түшүргөн
Бүбү Мариям Муса кызы

Жайсаң Үмөт уулу

АЙЖӨЛ МАЖАӨ

ДАСТАН

Үчүнчү китеп

«Бийиктик»
Бишкек – 2009

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Ү – 99

Үмөт уулу Жайсаң.

Ү –99 Айкөл Манас: Дастан: Үчүнчү китеп. Ыйык
энелер: Зулейха менен Парвати. – Б.: Бийиктик,
2009. – 304 б.

ISBN 978-9967-13-592-5 (3 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

Зулейха – Айкөл Манастын таятасы Эштек хандын
энеси. Парвати – Айкөл Манастын атасы Жакып хан-
дын энеси. Айтор, Зулейха да, Парвати да Айкөл Ата-
быздын жарык дүйнөгө келишине түздөн-түз тиешеси
бар энелер. Кейиштүүсү – экөө жөнүндө түк эч нерсе
белгисиз болчу. Кубанычтуусу – дастандын түп нуска
версиясын Жайсаң Үмөт уулу Бүбү Мариям Муса кы-
зына айта баштаганда алар да белгилүү болушту.

Ыйык Энелер – Зулейха менен Парватинин
өрнөктүү өмүрү баарыбыз үчүн ар дайым үлгү.

У 4702300500-09

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-592-5 (3 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

© Бүбү Мариям Муса кызы
© «Кылым көчү» коомдук
бирикмеси, 2009.

ЫЙЫК ЭНЕЛЕР:

**Зулейха
менен Парвати**

ЭШТЕК ХАНДЫН КЫРКУУЗДАРДЫ ЖАНДАНДЫРУУСУ

...Корунбай кас душмандан бүжүрөшүп,
жанданган кыркууз кайра күжүлдөшүп,

Коконду хан ордого ылайыктап,
көтөртүп чамгаракты, уук улап,

чечкиндүү, өктөм, өжөр, Эштек хандан,
душманы ачык чыкпай чочуп калган.

Кербендер сардарлардын коштоосунда,
жашынбай түз келишип ордосуна,

Ханына кабар берип, буйрук алып,
кайтышат кыркуузду издеп, жерди чалып...

Бозоруп кокту ичинде жалгыз коргон,
эч кимге шек туудурбай сырдуу бойдон.

Баанектеп Боз-Коргонду жалгыз өзүм,
нечен жыл марлар менен күн өткөрдүм.

Ал кезде Кишимжаным төрөп берген
Жамгырчым үчтөн өтүп төрткө келген.

Унуткам тээ бир кезде көргөн түштү.
Капыстан ошол түнү эске түштү.

Кандайдыр тынып калган кезим эле,
Теңирим күч топтосун деген беле?!.

Шол түнү толукшуган Айды тиктей,
олтургам таш үстүндө үйгө кирбей.

Бир маалда шакылдаган ачуу добуш
чочутту, дал тушумдан чыгып капыс.

Кундуздай Ай нуруна чагылышкан,
капкара ат жетелеп жалгыз адам,

шашылбай чабдар аттан жай түштү да,
келди анан салам айтып маңдайыма.

Теңир ай! Күчүгөнбү? Түшпү, өңбү!
Турамын айрый албай көргөнүмдү...

Жоголгон кымбат буйум – колдон түшкөн,
табылбай калды го деп үмүт үзгөн,

капыстан, ойдо жокто, жерде жатса,
болмоксуң, айтчы гана кандай алда?

Мен азыр дал ошондой ахыбалда,
турамын Күчүгөндүн маңдайында...

«Зулейха, эсенсиңби, элиң кандай?
Келет деп күтүнбөгөн түрүң бардай...

Бешик бооң бекем болсун! Тилегеним –
жараган керегине тууган элдин,

Жамгырчың ага-иниге арка болсун,
жетилсин, бачымыраак күчкө толсун...

Буйрук шу, Эштегиме жолуга албайм,
таң алды кайра артыма сапар алам...

Аргымак бул жалганга сейрек келген,
тубаса Кара күчкө чылк ширелген.

Эштекке ылайыктуу болбосо да,
Саиддин көөнүн кыйбай апкелдим да...

Саиддин Кап тоодогу үңкүрүнө,
он үч жыл толук болду кеткенине.

Талыкпай он эки жыл таптап араң,
Кула бээ мына шундай кулун тапкан.

Баягы Карабайыр төрөлгөндө,
бекерге жерипмин деп өкүнүчтө:

«Өзгөчө өкүттөмүн, Эр Күчүгөн,
азыр да ак булуттай биз күтүнгөн,

чекитсиз кула кулун төрөлбөстөн,
капкара төрөлгөнүн эмне десем?..

Өңүнүн каралыгын көрүп, турган,
анчалык жерибейлик – ашкан чыгаан,

жылкыда теңдеши жок тулпар болот,
эгедер ээси минсе тез торолот.

А бирок таарынтпасын. Жат кишиге
эч качан болбойт муну мингизүүгө.

Ээсинен бөлөк жанды жакындатпай,
Караны кармаш керек баласындай.

Эштекке жеткирип бер. Өтүнгүнүн,
атына көргөзбөсүн өкүмдүгүн...» –

Мына ушу Саиджандын өтүнүчүн,
жакшылап Эштегиме түшүнткүнүң.

Бул азыр бар болгону тай куракта,
кабылса Кара Күчтүн капканына,

бар дилден каралыгын кабыл алат,
бул Кара – Тулпар болот алгыр канат.

Шондуктан, эскертемин, Зулейхажан,
Эштекти чоң кырсыктан сактай алсаң,

аргымак ичи агарып, сырты калат,
кырк ууздун керегине чындап жарайт.

Эгерде бир гана ирет ката кетсе,
кечирбейт аны эч качан Кара кексе...» –

...Сүйлөшүп түндү өткөрүп, бир аз гана
ирмелген кирпичтерим таң алдында.

Баягы эки мүчөл мурун көргөн
түшүмдүн уландысын шондо көргөм:

бийик жон дал ошондой бийик бойдон,
термелтип түркүн гүлдү жел ойногон,

бозоргон жондон ылдый аска улап,
боорунан атырылат мөлтүр булак;

дал ошол булак чыккан жар аскага,
тамырын терең таштап чоң түп арча,

дүпүйө аска боорун ээлеп турат,–
кериле канат жайып миң сан бутак.

Баягы Зымырык куш миң кубула,
кубулжуп шыңгыр үнү добуш сала,

сеңселтип соңор жүнүн жумшак желге,
сүйлөдү бай бутакта жай термеле:

«Мааниси «Журт Энеси» деген сөздүн
мындайча: жолун баштап улуу көчтүн,

унуткун керт башыңдын кайгы-мунун,
кебелбей чыдап көтөр журттун жүгүн.

Журт көчү жай таба албай жолдо барат.
Аны сен баштап жөнө тике карап...

Мен сага табышмактап олтурбастан,
эртеңки келээр кезиң ачык айтам.

Боз-Коргон тыйпыл болот, аны менен
кыйылат чынар терек – Эштек берен.

Чогулткан бир ууч элдин түбү бошоң,
куралган ар уруудан – журт ар кошкон

тарашып таан тепкен таранчыдай,
чамгарак жерге түшөт – ордо кыйрай...

Күмөнү курсактагы Кишимжандын
кыз болот. Энчиктелүү аты анын.

Ошол кыз далай азап баштан кечип
ээ болот бул кутуга – колу жетип.

Кутуда ач болоттон албарс соккон,
Ай нурун, Күн илебин жууруп кошкон,

бир шилтеп сан миң жоонун башын кыяр,
кылыч бар миң өлчөмдө кубулуп тураар.

Чапкан Эр азган элин кайра оңойт,
Кыркуузга түбөлүктүү түркүк болот.

Нурпери – думананын түспөлүндө,
тапшырат жоо-жарагын – энесине...

Биз эми мындан нары жолукпайбыз.
Жол тартам өз жайыма, сапар алыс.

Арчанын башындагы чоң уяда
сакталат ээсин күтүп бул кутуча...» –

Зымырык канат жайып учуп кетти.
Ордуман чочуп турдум. Көзүм жетти,

жамандык босогомду бери аттап,
кынынан кылыч сууруп турат таптап.

Баарына даяр болуп, жалгызымдын
акыркы күнүн күтүп ичтен тындым...

* * *

Бейкапар, эч нерсени ойуна албай,
Эштектин кубанганы, алда арман ай!

Каранын жал-куйругун сылап, тарап,
суктанат сымбатына утур карап:

«Сөз жетпейт баа берүүгө жаныбарга.
Келбеген, кайра келбейт бул жалганга!

Колумда – ар-намысым, таянган тоом,
кетирсем – теңдеши жок күч жеткис жоом.

Көңүлүң калтырбоонун камын көрөм.
А бирок жаңылышат пенде деген.

Жаныбар, дос бололук пейлибиз ак.
Калганын өзү чечет маңдайда бак...» –

Кырсыктын келээри анык, кантип, кайдан.
Түшүмдү эстегенде кетип аргам,

Эштекке, кара тайды сылап турган,
жанына басып келип кебимди ургам:

«Жалгызым, жакшы атадан калган керээз,–
курагын кыркуузуңа аскер – белес.

Кам көргүн, тынчыган кез өтүп кетти,
кабарың Чоң-Бээжинге небак жетти.

Капилет кыжылдаган калмак каптап,
түшпөсүн курама элге мүшкүл-азап.

Салыкта курал-жарак, асыл-зарды,
жеткирип тоо койнуна, каттыралы...» –

Сөзүмдүн аягына чыга бербей,
токтодум каректерим тез-тез ирмей.

Жарчысы жамандыктын келди белем,
тумшуктан карт думана элөңдеген,

секирип таштан-ташка басып келди.
Турпаты жамандыктан белги берди.

«Ураган бул коргонду паанек кылган,
не деген пендесиңер мында турган?

Түспөлүң ханзаададай шер азамат,
турушуң ээн жерде таң калтырат.

О шумдук, бул жаныбар сейрек келген,
кандайча ушул жерге туш болду экен?

Кунарсыз боп-боз болуп сырт келбети,
боорунан сызып чыккан суу бермети,

ушундай кереметтүү жер жердеген,
өзгөчө жаралгандай жан пендеден,

колдогон мар тукуму – эне-бала.
Атигин! Бөтөнсүңөр силер мага...» –

Капыстан сөзүн үзүп тарс кулады,
талмасы кармап жатып ой улады:

«Бичикке түшкөн атты издеп чыгып,
туш болдум төрт нерсеге, бул бир шумдук.

Алгара! Мен издеген – маңдайымда.
Азгыраар дуба сөзүм таңдайымда.

Аяган жан эмесмин душманымды,
аялуу – таза сактап өз канымды.

Көңүлгө табериктей түйгөн бир кеп,
«Унутпа, жоо аяган жаралуу» – деп.

Азыр мен жүрөгүмдүн тереңинде,
жамандык каалабаймын шул беренге.

Шер жигит төрт тарабы төп жаралган,
жүрөккө ок жептирсиң өз абандан¹.

Жарыкта эң күчтүү ок – көздүн огу.
Ал тийсе аркасында болбойт оңу.

Түпөйүл ойу менен көөдөнүндө,
өмүрдүн соңку айларын өткөрүүдө.

Теңдешсиз өктөм, өжөр, көк жал шерди,
Бурканым, аяганым туура дечи?..

Уулунан эрк-кайраты артык белем,
энесин жаңылбаймын аяр десем.

Ал азыр болоор иштин билет баарын,
жакында жалгызынан айрылаарын.

Сыр бербей эне-бала бир-бирине,
чиркин ай, элин ойлойт бар дилинде.

Тукумду сактоо үчүн жер үстүндө,
жаралган жан экенсиң – КУТТУУ ЭНЕ!

Аттиң ай! Өз элимде болгонунда,
болмокмун дене кулуң – эне-бала.

Ажалдан арачалап калат белем,
Береним, уу көтөрбөйт аруу денең.

¹ *Жүрөккө ок жептирсиң өз абандан* – Бөгөй карыя Эштекти алгач көргөндө суктанып койгондугун айтууда.

Жашоомдо биринчи ирет жүрөк канап,
жоомду бар дилимден турам аяп!» –

Ийрилип чүлүк болуп, көбүк чача,
как жерде ооналактайт карт думана.

Илеби урса дагы жамандыктын,
көтөрүп жерден башын өйдө кылдым.

Укалап колу-бутун, суу тамызып,
алдына көрпө салып, жай жаткызып,

үйрүлөт Эштек аны аяй карап,
салаалап ак сакалын сылай тарап.

Эсине бир оокумда келди белем,
ичинен сыртка үйлөп демди терең,

көздөрүн ала качып Эштегимден,
көңүлсүз, карт думана мындай деген:

«Аттигин, азис жандар, аруу, таза,
Теңириң теңчиликсиз берген жаза.

Тилимди албасыңды билип турам.
Билбедим кантип, кандай жардам кылам.

Аткараар парз-милдет бар үчөөбүз тең.
Баалоого акыбыз жок ашык же кем.

Апачык ал милдетти билип туруп,
айтамын ушул сөздү айлам куруп.

Азис шер, Алгараны минип алып,
таазим кыл Улуу Ханга өзүң барып.

Ошондо чымын жаның аман калат.
Акылга өкчөп көргүн таразалап.

Эгерде эл-жеринди кыйсаң гана,
жашайсың дагы көп жыл бул жалганда.

Мени өлтүр же өлтүрбө – бул баары бир,
кабардар кас душманың, ушуну бил». –

Ушинтип сөзүн бүтүп карт думана,
Эштектен жооп күтө караганда,

тургузуп думананы жаткан жерден,
Эштегим тике карап мындай деген:

«Билбеймин кай тараптан, не келдиңиз?
Табышмак бойдон калсын эч белгисиз.

Келгенсиз эмне көздөп, кай максатта,
жүрөгүм сезип турат айткын-айтпа.

Жанымды артык койуп элден-жерден,
думанам, айтыңызчы, неге жетем?

Курмандык болуп элге – сактап калсам,
жашоодо бакыт барбы мындан ашкан!

Эл-жердин кордолгонун көрүп туруп,
арсыз да жашай албайт сайран куруп.

Билемин өмүр кыска, бирок элдин
маанайын көтөрүүчү азык бердим.

Чачылып, чабылышаар дагы далай,
а бирок кайгы-муңун эл аркалай,

өчүрбөй кыркууздун ыйык атын,
кылымдар жер үстүндө жашайт калкым!

Думана, сөз тийгизбейм, жол улаңыз.
Төбөдө карап турган Теңир калыс». –

Тойгузуп думананы жолго салдык.
Тиктешип эне-бала жалгыз калдык.

Тунжурап, сөз айтууга жүрөк даабай,
олтурдум таш үстүндө катыгандай.

Эштек да үн катпастан көпкө олтурду,
бир кезде жай козголуп өйдө турду.

Жанына басып барып кара тайдын,
кол сунду сылайын деп ыйык жалын.

Кошкуруп, кош аяктап жакындатпай,
чамынып тепкиледди кутурган тай.

Көздөрү кан куйулуп кызыл оттой,
кишенейт жер силкинте эч токтобой.

Аш бышым алектенип тынчыта албай,
акыры айла кетип чарчагандай,

өзүнүн Көк-Тулпарын минди дагы,
үн катпай хан ордого багыт алды...

Шол түнү ишенимдүү сардарлары
жүк артып Чоң-Алайга сапар алды.

Ай бойу тыным албай кербендери,
түн катып жоо-жаракты ташый берди...

Саидден таалим алган кезегинде,
тагамда жалчы жүргөн бир жетимче,

эр жетип, күчкө толуп жигит болгон,
«Эштектин саяпкери» атка конгон.

Шол жигит кара тайды күндөп-түндөп,
жанынан карыш жылбай багып жүрөт.

Тик туруп кошкурунуп, бойун салбай,
көнбөдү ага деле жат баладай.

Чыдамы бара-бара кете берди,
бечера саяпкерди ачуу жеңди.

Сууланган чылгый кайыш соп камчы алып,
шилтептир кара тайга жакын барып.

Ачууга алдыргандан, эскерткенди,
бечера, ойуна алып эстебеди.

Кара тай андан бетер жаалы ашып,
азынайт ак көбүктүү оозун ачып...

Акыркы шер экөөнүн туйумдарын,
алыстан карап туруп туйунгамын:

«Убада ушул беле, Эштект досум,
кишендеп, матап, сабап... Жолуң болсун!

Унутпайм, соп камчынын уусу өттү,
жүлүнүм зыркыратып терең кетти.

Жакшылык күтпөгүлө кыркууз менден.
Билемин, жолум болот каңгай шерден...» –

Уусуна терикпестен күлө карап,
умтулат эркелете жакын барып:

«Зарыгып, көп жыл күтүп көргөн бала,
жарашат эркелесе кандай гана!

Сен ошо эрке талтаң – тентек тайсың,
баласың, сөз маанисин байкабайсың.

Мен сага дилим аруу, пейлим таза,
көтөрөм мейли азыр берсең жаза.

Канчалык кагылсам да бербедиң бой.
Кылганын эси жоктун кечирип кой!

Кыйбаймын жамандыкка, жаныбарым,
ниетимди туура түшүн, тилим алгын?..»

Жамандык ыраа көрбөй жакынындай,
Жанынан басып кеткен, КУЛУНУМ АЙ!

Дилинин каралыгын көрүп туруп,
ошондо койсо кана тындым кылып!

Өзгөчө жаралган ал жаныбарды,
Эштегим жок кылууга дит бурбады...

Карасам сүрдүү жүзүн – нур төгүлүп,
жигиттер арасынан ал бөлүнүп,

көзүмө бир башкача көрүндү эле,
жүрөгүм үзүлчүдөй сыздап дене,

карегим – Эштегимден тарта албастан,
кагылып караанынан карап тургам.

Жалт карап, басып келип, колун арта,
баягы бала чактай башын ката,

аймалап көкүрөгүм жыттап турду,
сабырлуу, сүрдүү жүзүн мага бурду:

«Акыркы жүк койулду, асыл апам,
аны сен коштоп кеткин, а мен калам.

Күчүгөн абам айткан: «Бул Боз-Коргон –
кыркууздун уйуткусу – кут орногон».

Бастырбайм душман бутун тирүү турсам,
коргойун мар тукумун достук кылган.

Бололу ыраазы пейил, жаным апа,
кечиргин балалыктан кылсам капа?

Акылдуу асыл жансың кайраты мол,
тагдырдын сыноосуна туруктуу бол...» –

Сүйлөсөм бир ооз сөздү, коштоп жашым,
сөөгүмдү бошотоорун билип жаттым.

Тиштенип дем чыгарбай көзүм жумдум,
уулумдун сагаагынан жыттап турдум.

«Жашымды жалгызыма көргөзбөйүн,
жазууда буйругунду көтөрөйүн.

Кайрат кыл, Журт Энеси, чымыркангын,
уулуңа айтаар сөздү айтып калгын». –

өзүмө мына ушундай кайрат бердим,
тик карап жалгызыма мындай дедим:

«Эгемден ашык баалап койсом эгер,
энелик сезимимди журт кечирээр.

«Жалганга бир гана ирет келген мал» деп,
жан тарттың Алгарага сактабай кек.

Сен дагы бул жалганга бир жарк деп келген,
кутусуң кыркуузундун – бир төрөлгөн.

Элиңдин башын кошуп бир жакага,
чогулттуң Ай тамгалуу туу астына.

Кызматың Ата-Журтка кылган сенин,
унутпас жашап турса кыркууз элиң.

Хан өткөн жети атаңдын наркын-салтын,
жарыгым, аруу тутуп булгабадың.

Карызын эне сүттүн небак жуудуң.
Кайратка бел байлайлы, кош бол уулум!..» –

Буладай ак ингенге бутум арттым,
чыгарбай ичке жутуп ысык жашым,

карааны үзүлгөнчө Эштегимдин,
кылчактап арт жагымды карай бердим.

Эрназар кербен коштоп, Чыйырдынын
калганын Боз-Коргондо, билдим кийин.

Биз узап кербен жолго түшкөн кезде,
кылайып таң агарып калган эле.

Таң атып, Күн кызарып тоо башынан,
күңгөйгө алтын нурун чачып турган.

О Теңир! Бир заматта айлананы,
капыстан кара иңир түн каптады.

Эсимде, кызарган Күн бир четинен,
бойолуп кара түскө бүт кетилген.

Ит улуп, төөлөр боздоп, ат кишенеп,
каптаган алааматтан кабар берет...

* * *

А көрсө, ошол кезде душман келип,
курчаптыр Боз-Дөбөнү төрт имерип.

Теңдешсиз шол чабышта аз кол менен,
кайтартат душман мизин Эштек берен.

Ызылдап мар тукуму уусун чачат,
каңгайлар шаасы келбей артка качат.

Ошондо ламанын кырк аяры,
кыркалай Боз-Коргонду курчап калды.

Чи-Лу-Сен кырк дубасын тынбай салып,
жакындайт мар ордосун кароолго алып.

Жан серек¹ сойлоп келип мар тукуму,
экиге тең жарылып өлүп турду.

Өлүшкөн мар тукуму үймөктөлө,
айланды өзүнчө бир чоң дөбөгө.

¹ *Жан серек* – араңжан, жыландар чээнге кирер маалда абдан алсырап араңжан болуп калышат.

Сагаакта мөөрү көөп Эштектин да,
күч үрөп каршы дуба жандырууда.

Бет алып кырк аярга жалгыз Эштек,
тынбастан каршы дуба окуй берет.

Чиркин ай, көптүн иши көптүк кылып,
бир жактан куралдуу кол ок жаадырып,

Эштегим кароол ташка далдалана,
дуба окуп, тыным албай ок атууда.

Жанында Заңгар-Кашка артын коргоп,
атылган жаа огуна денин тосот.

Денеде уусу азайып Заңгар-Кашка,
куйругун бекем ороп кароол ташка,

Эштектин артын коргоп кас душмандан,
чарчаңкы добуш менен минтип айткан:

«Ажалың, уу сиңирип соккон жебе,–
Эч качан залал кылбайт калган неме.

Уу сиңген жебе түсү кызыл болот.
Мен сени дал ошондон турам коргоп.

Эштек дос, түбөлүккө аалам салаар,
болбосун Көк-Теңирден келген кабар.

Бейкүнөө жазат тапкан мар тукуму,
артында алардын да болот куну.

Алтындын уйуткусу терең түшөт,
ачылып азыр дөбө кайра бүтөт.

Аттигин, кара тайдын бош калганын,
кашайып, неге мурун байкабадым!

Азыр биз сактана алсак уу жебеден,
калабыз бул жарыкта экөөбүз тең...» –

Сөзүнүн аягына чыкпай калды.
Атылган уулуу жебе таамай малды.

Эштектин сагаагында мөөрүн көзөп,
Заңгардын так маңдайын тепчип өтөт.

Энеден төрөлүшкөн эгизге окшоп,
Эштектин жансыз денин чырмай ороп,

ал экөө бир туугандай мойундаша,
сүйөнүп турган бойдон кароол ташка,

түбөлүк кең ааламга сапар алды,
керилген жаа тартылбай жерде калды...

Дал ошол көз ирмемде жер силкинет,
Боз-Дөбө кең ачылып тең бөлүнөт.

Жалтылдап үймөктөлгөн мардан дөбө,
жуурулуп ууга күйгөн денелерге,

оп тартып ачылган жер бир заматта,
жоо колун кошо соруп Жер тазарта,

дуба окуп дөңдө отурган аярларды,
кара Жер койунуна кымтып алды...

Күрүлдөп бир укмуштай добуш салып,
кара буу атырылып, Жер аңтарып,

көз ирмем убакытка кең ачылган,
тазалап ыпыластан бек жабылган.

Баягы эски коргон орду да жок,
түздөлгөн. Жалгыз кароол таш соройот.

Алыстан көргөн жанга – чарчагандан
сүйөнүп кароол ташка ойлуу турган,

тирүүдөй Эштек, Заңгар катып турду.
Жаралуу Чыйырдынын көөнүн бурду.

Бул жерге ал кандайча жатып калган?
Эсинде, душмандарга ок жаадырган,

оозуна салык тамдын далдалана,
ал дагы ок жаадырып душманына,

бир кезде күрүлдөгөн укмуш добуш,
түрткөндөй буттун астын сан миң доңуз,

силкинип ачуулуу Жер күр-шар эте,
Чыйырды төмөн карай учкан эле.

Андан соң не болгону түк эсте жок,
өзгөрүп жердин бети, басылган ок.

Душмандар кайда кеткен, бул жер кайсы?
кайрадан көөнү айнып, эстен танды.

Чыйырды бир оокумда эсин жыйып,
карады айлананы көңүл буруп.

Жөлөнгөн кароол ташкаЭштек берен,
дагы эле жанагыдай турган экен.

Тан берип тагдырынын буйругуна,
Теңирдин теңдигине кулдук ура,

бошогон бойун жыйып өйдө болду,
жанына келген атка бутун койду.

Тынчыбай, жай термеле солкулдаган,
айлана күңүрттөнүп тунуп калган.

Илешкен ысык баткак көк буу бүркүп,
тикчийте кош кулагын аты үркүп,

жан үрөп жакын барса кара ташка,
тепчилип жоо жебеси асыл башка,

кыркуузга түн түшүптүр, кокуй арман!
Түбөлүк Эштек берен аалам салган...

«Пендеге бул макулук мойундашкан,
эч качан кечирбестир, ажыратсам.

Түбөлүк жай кылайын Боз-Коргонун,
экөөнү ажыратпай бир койойун.

Эртелеп кас душманга сыр алдырбай,
экөөнө буйтка жерден казайын жай.

Капыстан байкап калса душман келип,
кордошоор асыл денин атка керип.

Шондуктан, бир жанга айтпай «аманат» деп,
тапшырам Боз-Коргонго шерттешип бек.

Ишенсин эли-журту, душманы да,
ачылган Жер астында калганына...» –

* * *

...Куйкалап көөдөнүмдү ачуу арман,
Кокондо хан ордого бара жатам.

Кандай дейм, кантип айтам суук кабар?
Каныша менсиз деле туйган чыгаар.

Бүгүн түн Эштек хандын үй-бүлөсүн,
билгизбей бөтөн жанга көчүрөмүн.

Бул күндүн чукул келип калгандыгын,
сыр кылып кечээ түнү айткан Ханым:

«Чыйырды, Кишимжандын кыз төрөөрүн,
айтты эле Саид-Малик так жөнөөрдүн

алдында, Кап тоосуна сапар тартып,
ал эмес атады эле ат ыйгарып.

Биз жаңы Боз-Коргонго келген кезде,
укмуш сыр ачкан эле Сергил эне.

Силерден кабар алып айтып берген:
«Ногойдун Эр-Чыйырды, Жакып деген,

эки уулу жоо колунан качып келген,
болушат күйөө балаң экөөбү тең...» –

Таңым бар, Кишимжаным эгиз төрөп,
экөөң тең болоорсуңар арка-жөлөк.

Саид да Батмазуура деген атты
энчиктеп, апакемден суранганы,

а балким, тегин жерден эмес чыгаар,
Кишимжан эгиз төрөп, санаам тынаар...

Жарымдын көз жарганын көрбөй калсам,
бул анда сага берген зор тапшырмам:

Ишенем буйругуна тагдыр жазган,
наристе – төрөлө элек ичте жаткан,

ал сенин Теңир кошкон жарың болот.
Көз салып эки энеңе, аны торолт...

Саналуу күндөр калды бул жарыктан,
түбөлүк кең Ааламга сапар тартам.

Бул буйрук, тагдыр жазган маңдайыма,
Кыла албайм ага каршы эч бир арга.

Суранам Эр-Чыйырды, элди сакта.
Кам көрүү – бул парз, милдет урпагыңа.

Жарык жер жашап турса кең Ааламда,
жашасын асыл жерде кыркуузум да!

Апамдын кайратына көзүм жетти.
Тартса да кандай кордук, Журт -Энеси

баарына кайыл болуп жүк көтөрөт,
отурбайт суук кабарга боздоп-көксөп,

бошотпойт муун-жүүндү «бул жазуу» деп,
ага эмес, Ал силерге кайрат берет.

Кишимжан – бармактайдан тагдыр кошкон,
апамдай кайраттуу эмес, мууну бошоң,

ичим тап, сырга бекем, толкубас көл,
суранам, арбыныраак көңүлүң бөл?

Билемин, туйумумда эки-үч жылга,
каңгайлар баш бага албайт даап мында.

Каптаган жердин бетин дин өкүлү,
күткүлө, өтө чукул келээр күнү.

Абайла, Анжыянга ээлик кылган,
каңгайдын куу түлкүсү – Алооке хан,

ханы жок ордоңорду билип алат,
куу түлкү баарыңарга бүлүк салат.

Татыктуу алтын такка – хан уулусуң,
билишет, кадырлашат кыркуузун.

Из жашыр, олтурбагын алтын такка,
суранам, хан таажысын, такты сакта.

Душманга хан ордону талаттырбай,
түн ката көчүргүлө тоону карай.

Чабуулдан калган журттун башын кошкон,
бул ордо – өзгөчөрөөк башка ордодон.

Шондуктан өзүң бүгүп, бекем каткын,
кас душман издөө салса таптарбагын.

Журт Ээси төрөлгүчө: хандык таажы,
кыркууздун каны тамган алтын тагы,

Култегин белек кылган сыр найзасын,–
буларды карегиндей бек сактайсың!..

Апамды Бөгөй абам жок жеринен,
кыркуузга Журт Энеси дедирбеген.

Дарегин салык салып каткан жердин,
апамдан бөлөк жанга билдирбегин.

Нөкөрлөр салык каткан – айгак чыгып
калбасын шек-шооратын душман угуп.

Шондуктан нөкөрлөрдү салык казган,
аяба, тындым кылгын калтырбастан...

Апамдар үтөлүктөй үй көтөрүп,
жашасын бечерадай күн өткөрүп.

Билгизбей дарек-дайнын ким экенин,
такшалтып Жамгырчымды бой көтөртсүн...

Мына ушу – сен аткараар зор тапшырма,
Чыйырды, табериктей эске сакта.!.» –

Баардыгын көрүп-билип турган белең,
буларды кече түнү айткан элең.

Ал бүгүн көк асаба туум кулап,
Баратам хан ордого калган урап...

* * *

О Теңир! Буйругунду аткарбаска,
пендеңе сен жараткан жок да арга.

Көтөрөм, көтөрбөскө чамам да жок,
алоолоп сыртым жалын, ичимде чок.

А бирок башка салган түйшүгүңдү,
мүңкүрөп оордобой, бар күчүмдү

денеме топтоп жыйып, милдет кылбай,
көтөрөм журтум менен аны аркалай!

Чыйырды, Эрназарым аман болсун,
жоктотпой Эштегимди – басып ордун,

күн-түнү кыркуузунун камын көрүп,
милдетин аткарууда терин төгүп.

...Алайдын ак мөңгүлүү аскасына,
алтымыш нөкөрүнө жер каздыра,

апаппак күлботону элеп туруп,
алтымыш эркеч майын кошуп жууруп,

казылган үңкүр ичин шыбаттырып,
бышсын деп бекемделип, от жактырып,

ордонун алтындалган чамгарагын,
сыр найза, хан таажысы, алтын тагын,

соктурган дамашкилик усталарга,
баатырдын баш кийими – болот туулга,

ак күбө бөдөнө көз соот чарайна¹,
атайлап Журт Ээсине камдашкан да!

Куралган курч болоттон жоо жарагын,
оротуп ак кийизге мунун баарын,

сыртынан алтындалган жибекке ороп,
май кошкон чайыр төксө жиксиз тоңот.

¹ Ак күбө бөдөнө көз соот чарайна – бул деле согуштук кийим. Саринжиден айырмаланып, эки жеңи бар соот.

Жылчыксыз майлуу чайыр чаптап калды,
жылмалап үңкүр оозун шыбап салды.

Бүткөн соң таш үйдүрүп белги койгон,
алтымыш нөкөр кошо жиксиз болгон...

Жасаткан мунун баарын айсыз түндө,
жок болду чайыр шамдар үлбүлдөнө...

...Дарегин билгизбестен бир да жанга,
көргөзгөн ал үңкүрдү жалгыз мага.

Чалдыкпай бөтөн көзгө түндөп барып,
жер шартын билүү үчүн үч күн калып,

жайда да ызгаар соккон тоо башында,
үч түнөп, карегиме бек катыра,

белгилеп келээр жолдо эң урунттуу,
түрлөрүн өсүмдүктүн, бурулушту,

жер шартын карегиме тартып алып,
түн ката кайра артка сапар алдык.

* * *

Тоосуна Чилмайрандын арсак-терсек,
шол түнү из жашырып көчкөн элек.

Чийиндей кайберендин жолу менен,
Чыйырды түн койнунда баштап келген.

Арсайган аска-зоолуу шагылдуу бет,
максатсыз бул тарапка бир жан келбес.

Ой жагы кум-шагылдуу кууш өрөөн,
төр жагы жалама аска көк тиреген.

Мына ушу кууш өрөөндү Туйук-Төр дейт,
курчалган туш тарабын аска кептейт.

Алыскы аска-зоолуу бул өрөөнгө,
аң уулап келип калат чанда пенде.

Жакыптар жоо колунан келишкенде,
жашырган Бөгөй абам ушул жерге.

...Жашында мергенчилеп Дөөлөткелди,
жаа тартып бул өрөөнгө далай келди.

Шол күнү жебе тийген бир зор теке,
кулабайт болбогондой деле эч нерсе.

Текени дагы мээлеп, жана атат,
жаа огу жүрөк тушка терең матат.

Күттү ал түшөт го деп ылдый кулап,
а теке жыгылбастан карап турат.

Аянбай үчүнчү ирет жебе мээлейт,
а бирок жаа тартууга алы келбейт.

Көздөрү мунарыктап, жер айланып,
жыгылат таш үстүнө жай кыңайып.

Кыймылсыз мергенчиге эстен танган,
кайрылып Кайып Эрен берген аян:

«Бизди да Көкө-Теңир сүйүп берген,
мына ушул асыл жердин көркү деген.

Залалсыз бир да жанга макулукпуз,
жашоого жер бетинде акылуубуз.

Кечиргис кеги бардай адамзаты
кубалап аркабыздан огун атты.

Ансыз да табияттын каарын жейбиз,
жалама аска-зоону мекендейбиз.

Акылуу жандуулар бүт жан сактоого,
артында тукум улап из таштоого.

Жок болбой тукумубуз жер үстүндө,
жашоого милдеттүүбүз – түшүнгүлө!

Жаш жигит, Кайып Эрендин каргышына
кабылдың, үч кайталап тайынгын да,

бата алсаң Кайып Эрендин энесинен,
карыганда жалгыз перзент көрөсүң сен.

Кечирим бербесе эгер бул жалганда,
из калбайт атыңды атаар артыңда анда». –

Үстүнөн сан миң туяк тепсеп өтүп,
баскандай көк тиреген аска көчүп,

жанчылып дене-бойу, көзүн ачып,
жанынан үмүт үзө турду катып.

Күлдүрөп туш-тараптан таштар кулап,
жаткансыйт чындап эле аска урап.

Капталда кайберендер жер жайнаган,
секирип жаламадан чубап жаткан.

Көмүлүп өрөөн ичи койуу чаңга,
көөнү айнып, дем кысылат кетип арга.

Бир кезде эсин жыйып, жанараакта,
серп салат, теке турган көк аскага.

Зор теке – маңдайында жалгыз мүйүз,
балбылдап каректери оттой күйүп,

сүйөнүп кара кочкул урчук ташка,
жаратын жууп турат аккан жашка.

Жашына жуулган жебе солк-солк эте,
копшолтот белгисиз күч ичтен тебе.

Тарталбай каректерин «не шумдук!» деп,
жебенин копшолгонун турат тиктеп.

Атылат сыртка жебе, оргуштап кан,
токтолот ысык жашы агып жаткан.

Зор теке аяр жалап кочкул канды,
жаратын кара ташка оңдоп басты.

Секирип таш үстүнө жеңил чыгып,
сулк жаткан мергенчиге көңүл буруп,

эч нерсе болбогондой башын чайкап,
жаныбар жалгыз мүйүз минтип айтат:

«Үч жылы үзгүлтүксүз шул мезгилде,
тайындын Дөөлөткелди ушул жерге.

Кечирсе кайберендин Журт Энеси,
көрөсүң карыганда бир перзентти.

Чабылат бизге окшоп душманынан,
шол кезде тукумуңа тийет пайдам...» –

Секирип жар боорунда таштан-ташка,
жок болду жалгыз мүйүз бир заматта...

Үч жылы удаа келип тайынган соң,
бул жерге Дөөлөткелди бут койбогон.

Акыркы – үчүнчү ирет келгенинде,
укмуштуу окуяга туш болду эле:

баягы аскадагы тектирчеде,
жанында аппак эчки, шол зор теке,

турушат каткан өңдүү кыймылсыз тек,
тайынган мергенчини теше тиктеп.

Аптыгып Дөөлөткелди чөгөлөдү,
ак дилден ачык айтып мындай деди:

«Кетирген кемчиликти кенебестен,
кечиргин көр пендени – Азис энем!

Мен сизден перзент тилеп келген жокмун.
Жазыксыз тукумуңа – тийген огум.

Энеке, Азис-Эне, билбей кылган
күнөөмдү кечирегөр кечире алсаң!

Туягым уланбаса болбойм капа,–
кабылган кайберендин каргышына,

тукумум бир шордуу жан болгучакты,
үзүлүп ушул бойдон калган жакшы.

Каргасаң мени карга, аны билем,
ал күнөө – жалгыз гана менин күнөөм.

Залалым эл-журтума тийбесе деп,
энеке, кечиримин турам тилеп!» –

«Тур өйдө адам уулу, баарысы тең
өзүндөй болсо кана сезе билген.

Күнөөсүн сезип койбой – жер үстүнөн,
жазыксыз көп нерсени бүлүндүргөн.

Жаралган жер үстүндө жандуулардан,
чыныгы жырткыч болду акылдуу адам.

Ар бири керт башынын камын жешип,
аруулук, тазалыкты бүлүнтүшүп,

өзүмчүл максат менен жанды үрөп,
өзгөчө кен-байлыкты көздөп келет.

Адамдар аруулуктан айрылышат,
акыры өз тукумун өзү кырат.

Жашоону кааласаңар тукум улап,
сөзүмдү эсиңе тут, о адамзат!

Кылбастан кыянаттык табиятка,
тоо-ташын, жан-жаныбар – баарын сакта.

Тилекти өзүң үчүн тилебедиң,
каргыштан урпагымды сакта дедиң.

Пейлиңе ыраазымын, бата берем,
учугуң үзүлбөсүн жер үстүнөн», –

соксойо кош аяктап тике турду,
алдыңкы эки колун алга сунду.

Чөгөлөп Дөөлөткелди зоо түбүндө,
эчкиден көз айырбай турган эле.

Таңыркап не айтаарын турса күтүп,
оозуна чачырады жыпжылуу сүт.

Ойлонбой не кылаарын шашып калды,
оозуна тамган сүттү ирмеп алды.

Диркиреп апаппак сүт кош үрпүнөн,
куйулуп бет алдында жерге сиңген.

«Каргышты жууп кетти сүтүм менин,
тукумуң тегин болбойт түбү сенин.

Канча жыл каткан денем жибип кетти,
карачы, сүт диркиреп ийип кетти.

Алдагы сүтүм тамган топуракты,
жакшылап жууруп, ийлеп, катып алчы!

Жаратат бир кезекте керегине,
элине эр төрөгөн эстүү эне.

Эңсетип, эли тилеп күткөн шердин,
энеси уулуна эзип берсин.

Эмчектеш кайберенге, сүтүн ичкен
тукуму тоо койунун кылып мекен,

сактыгы, аруулугу кайберендин,
сүт менен канга тарап жашай берсин.

Кош болгун Дөөлөткелди... Бир кезекте
Шул жерге баш калкалаар ошол эне»... –

...Ал кийин Эрназары төрөлөөрдө,
түшүнө кирген экен Кайып-Эне.

Ак эчки тектирчеде тике турат,
кош колун Күндү беттеп алга сунат.

Баягы зоо түбүнө сүт куйулуп,
ал сүткө топуракты ийлеп, жууруп,

чөк түшүп Дөөлөткелди олтуруптур,
чакырган кайберенге жүз буруптур.

«Кулак сал Дөөлөткелди, сөзүмдү уккун,
унутпай укканыңды эске туткун.

Алганың эркек төрөйт. Бирок ага
сүтүмдү сүтүнө эзип берип салба?

Ал сүттү ичер бала төрөлөөрдө,
эскертип белги берем энесине». –

Ошентип Дөөлөткелди Эрназарды
кайыптын сүтү менен оозантпады.

кеткен соң бул жалгандан Бөгөй абам,
артынан досу дагы сапар алган.

Жатканда Дөөлөткелди төшөк тартып,
атайын Чыйырдыны чакырттырып,

кутуга катып жүргөн топуракты,
кастарлай кармап туруп муну айтты:

«Чыйырды, кайберендин ыйык сүтү,
төрөлөөр журттун уулун узак күттү.

Ишенип тапшырамын муну сага,
жаныңдан артык көрүп бекем сакта.

Журт уулу төрөлүүчү мезгил келээр,
түшүндө Кайып-Эне аян берээр.

Буйурса муну кимге – ээсине бер,
оозансын кош сүт менен төрөлгөн шер...» –

...Жол тартып бул тарапка келе жатып,
жашыруун ушул сырды берген айтып.

Көч менен түнү бойу жүрүп араң,
кептешке биз келгенде таң агарган.

Сыгылып тар кептештен араң өттүк,
чай кайнам убактан соң төргө жеттик.

Жалама көк асканы айланган соң,
атайын жасагандай зоодон коргон,

тептегиз бетегелүү күнөс жайсаң,
ортодо туптунук суу шаркыраган.

Табият кудурети ченемсиз ээ,
жарашат көк жайсаңды эмне десе!

Көркөмдүү хан ордодой ушу жайды,
Көк-Теңир биз шордууга жасаганбы?..

Чыйырды, Жакып – башын калкалаган,
тыпыйтып таштан кынап салынган там.

Тамырын ташка жайып сойлоп өскөн,
жапалак жашыл арча жып-жыш экен.

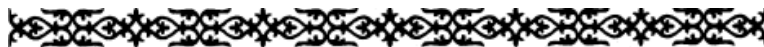
Омкоруп арчаларды куурап калган,
бир кезде тигил экөө жыйып салган.

Отун мол, мөлтүр булак шаркыраган.
Теңирдин мунусуна тооп кылам.

Бут сунуп түзөң жерден орун алдым,
боорума неберемди бек кысамын.

Урунуп узак жолдо кыйналганбы,
уктабай Батмазуура ыйлап жатты

Аркасын аяр таптап наристенин,
тагдыры не болот деп ойлой бердим...

* * *

(Зулейха эненин баянынын уландысы)

Чыйырды качан келип отурганын,
алаксып небереме байкабапмын.

«Көтөрдүк тигил жерге үйүңүздү,
жол баштап, Журт Энеси, кириңизчи?

Ырымдап курмандыкка мал чалалы,
кайыптар мекенинен жай аалалы...

Бечара күнүн көрүп өткөргөнүн,
Береним, кечир мени, эп көрбөдүм.

«Энемди кор кылбастан сыйла» деген
өлгөнчө өтүнчүңдүн камын көрөм.

Эки-үч күн өргүп, чөлгө аттанайын,
энеке, өзүңүздөн бата алайын.

Кептешке ишенимдүү жигиттерден,
кароолго бир нечесин койуп кетем.

Эрназар мени менен чөлгө түшсүн,
элчилер келмек эле, чогуу күтсүн.

Эштек хан билесиз да, кербен жыйып,
сөз баккан чеберлерден башчы кылып,

жер кезип, эл кыдырып, сөз тыңдаткан,
арабка бир нече ирет барып кайткан.

Максаты кербендердин – барган жерде
маанисин дин күрөштүн билүүдө эле.

Бутпарас динин туткан безерлерди,
чын болсо, өкүлдөрү, жек көрөөрү,

каңгайдын Бурканынан, арабдардын
Алласы күчтүү болсо, анда анын

асаба айчык туусун туу кылапы,
ал диндин ак жолунда бир туралы.

Тутууга ошол динди биз даярбыз,
кандай шарт койушса да аткарабыз.

А бирок биздин дагы койор шарт бар,
басышкан жерибизди жат каңгайлар.

Дин үчүн казатка аттанышкан
жоокерлер беришеби бизге жардам?

Келишсин, капкабыздын каалгасы ачык,
күтөбүз жоокерлерди кучак жазып...

Жигиттер айтышыптыр ушул ойду,
көксөгөн максатыбыз кабыл болду.

Баргандар ошол динге киришиптир,
ак чалма, көк чапанын кийишиптир.

Алланын амирине таазим кылып,
беш убак намаз окуп, мойун сунуп,

бул динди таратууга биздин элге,
баарысы ант беришип келген эле.

Көбөйтүп жигиттердин санын мында,
талабын так аткарып турдук жылда.

Намазды жатка окуп, даарат алып,
көбүбүз ушул күндө көнүп калдык...

Кеч күздө кайтып келген кербендерден,
казабат жоокерлери кабар берген.

Болжогон убактысы жакын калды,
биз дагы чөлгө түшүп утурлайлы...» –

* * *

Мекендеп Чилмайранды, кайберенге
коңшулаш бир нече жыл өткөн эле.

Чөл жактан кезек-кезек кабар берип,
турушту Эрназарлар түндөп келип.

Сакчылар Туйук-Төрдүн кептешине,
жай курду таштан кынап келиштире.

Сыртынан караганга үңкүргө окшоп,
сезилбейт бөтөн көзгө курган тозот.

Жүктүү унаа жүгү менен өтө турган,
үңкүрдөй – ийри-буйру өткөөл курган.

Өткөөлдүн капка эшиги абдан бекем,
кербендер Баабил¹ жактан тартып келген,

тактадай темирлерди эриттирип,
куйдурган дарбазаны келиштирип.

Табият ылайыктап курган чепти,
жигиттер мына ушинтип бекемдешти...

Теңир ай,чынында эле адам деген,
жарыкта жандуулардын өжөрү экен.

Ала алат жерден-суудан керектүүсүн,
аябайт эч нерсени жашаш үчүн.

Мына эми, тоо арасы бут баспаган,
мекендеп кайберендер ээн жаткан

өрөөндө мына ушинтип турмуш кайнап,
адамзат өз жайына ылайыктап,

өмүрүн өткөрүүгө көр пенделер,
өзгөргөн чепке айланды кечеки төр...

Теңирдин ыйык жери – кайберен төр,
тынчыңды алганымды кечирегөр?

Тукумум сакташ үчүн аргасыздан,
түн катып түнөк таптым койунундан...

О Теңир! Жазуу-буйрук дегениңди,
он бешке жетип-жетпей билбедимби!

¹ *Баабил* – Кичи Азияда миңдеген жылдар илгери кыйраган Вавилон мамлекетин көчмөн элдердин аташы.

Айрылган ата-энеден секелек кыз,
неликтен ушул күнгө болдум деп туш,

аргасыз келечектен үмүт эте,
баш ийгем «жазуу ушул» дегендерге.

О анан, андан кийин канча жолу,
жазуунду көргөзбөдү тагдыр колу...

Азыр да тагдырыма баш ийгенден,
жай алдым жан каттабас ээн жерден.

Кайдасың Кайып-Эне!? Мен да энемин!
Алдыңа таазим кылып антым бердим:

ишенгин, кыпынчалык залалым жок,
атылбайт тукумуңа бир дагы ок.

А кокус бир эси жок жебе тартса,
чалдырам ал көөдөктү курмандыкка!

Өзүңдөн Кайып-Эне тиленээрим:
тукумум сактаганга жардам бергин.

Уктуңбу Журт-Энеси Кайберендин,
тилегим – тилегиңе шайкеш менин.

...О Теңир! Кай жеримден жаздым экен?
Пендемин, күнөөм сезбей издей берем.

Жазыгым болбосо эгер эмнеликтен,
тагдырдын тепкисинде тепкиленем?

Келиним – көркү жайдай мелмилдеген,
кең пейил, чайпалбас көл, келберсиген,

унчукпас, ичке сырын сактай билген,
ууртун бүлк эттире сейрек күлгөн,

ар дайым кабагы ачык жадыраган,
гүл эле – эрте ачылып карда калган...

Билгизбей ооруганын ичке катып,
мен шордуу байкабапмын – санаа тартып.

Кусалуу Эштегине, ошондуктан,
каралдым кур кайгыдан өңдөн азган,

деп ойлоп мүнөзүнүн өзгөргөнүн,
анчалык маани берип түк билбепмин...

Төртүнчү жазды көрдүк Туйук-Төрдө,
быйыл жаз кечең тартып келген эле...

Кишимжан сабыры суз сырттан кирди,
кан-сөлсүз купкуу жүзүн мага бурду.

Муңайым ууртунан жылмайганда,
Кубарган эрининен кан акты да,

капшытта ашкананын куу баканын,
кармайм деп колу жетпей жыгылганын,

өмүрүм өткүчөктү карегиме –
өчүргүс шол ирмемде тарттым эле.

Ордумдан атып туруп башын сүйөп,
өлүмдөн биринчи ирет коркуп, жүдөп,

кучактап карегимди, чаңырганым,
Теңир ай, кантип гана унутамын!..

Суналып, бойун созуп, беттин оту
нурданды элестетип кызыл чокту.

Коймолжуп каректерин араң ирмеп,
катыган кызыл тилин зордоп сүйлөп,

көөдөндөн күнгүрөнгөн добуш салды,
кулагым тунган менен эсте калды:

«Армандуу, шору арылбас, асыл апам!
Артынан Эштегиндин бара жатам.

Көтөргөн оор жүгүндү бөлүшпөстөн,
көөдөндө кайратым аз – кем төрөлгөм.

Кечиргин энекебай, алсыздыгым,
кайгыны жеңе албадым, боштук кылдым.

Туш болот кандай күнгө Батмазуурам?
Туулгандан анын шору арылбаган.

Чыланып көз жашыма, боор тартты¹,
Энеке, кандай болот мунун арты?..

Бир жолу – Батмазуура ичте кезде,
эмгиче бушайманмын көргөн түшкө:

туздуу көл – мелмилдеген көл үстүндө,
кош чүрөк өйдө-төмөн сүзүшүүдө.

Аңгыча аңтарылып, ашып-ташып,
тынч жаткан көл толкуду көбүк чачып.

¹ Боор тартты – торолду.

Кичикий жапжаш чүрөк жалгыз калган,
толкунга бойун тосуп – жазаланган,

жан үрөп жээк жакка канат сермеп,
камыштуу көл жээгине араң жетет...

Түшүмдүн аягына жетпей калгам,
шондуктан эч кимге айтпай ичимде арман.

Чүрөгүм – Батмазуурам – биз туш болгон
тагдырга кабылабы деген ойдон,

жүрөгүм зыркырачу, асыл энем,
а бирок муну сага айтпай келгем.

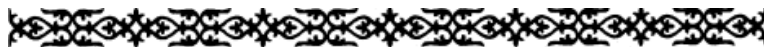
Энеке, өзүмдөн да артык көрөм,
мени эмес, кызым сени тартса дегем.

Алыстап баарыңардын тагдырынан,
артынан Эштегимдин сапар алам.

Кош эне, асыл энем, кечир мени,
азапка жалгыз таштап кеттим сени...»–

О Теңир! Тагдырыңдан кайда качам,
ушинтип Кишимжандан ажырагам.

Жетелеп кош чүрпөсүн жалгызымдын,
керээз деп кыркуузума кайрат кылдым»...

* * *

...Эскерип ушул жерди уккан кезде,
эсил Шер Тал-Чокуда бир селт эте,

жараты күндөн-күнгө кабылдоодо,
жай таппай кай бир күнү жан койорго,

а бирок кырча тиштеп калбык эрдин,
билгизбей бир да жанга оору шегин,

төмөндө кан майданда кадимкидей
дем берет, азган колун алга сүрөй.

Байкатып Эр Шуутуну тындырбастан,
буйругун жоокерлерге берип турган.

Айкөлдүн караанынын кубаты ай!
Чаалыгып, чарчаганын унуткандай,

кубалап артты көздөй каңгайларды,
алсырай түшкөн колу кайраттанды.

«Хан Манас! Манас!» дешип ураан сала,
шерденген жоокерлери чабат алга.

Өткөндү азыркыга салыштыра,
тиштенип жаактарын карыштыра,

көзүнөн буурчактаган жашын сыгат,
армандуу апасынын үнүн угат...

КИШИМЖАНДЫН КАЗА БОЛУУСУ

«Чоң энем чыңырганда капысынан,
бейкапар таттуу уйкумдан чочуп тургам.

Эсимде өчкүс болуп калып калган,
энемдин ууртунан сызылып кан,

анан да, чоң энемдин мундуу үнү,
угулат кулагыма ушул күнү:

«Көктөгү Чолпон жылдызым,
көзүңдү аччы, Нур кызым!
Көкөлөп учаар канатым,
көксөтпө мени, тур, бачым!

Карыган энең – кайрат аз,
карууга толбой балаң жаш.
Какшатпай карып энеңди,
карегим, Кишим, көзүңдү ач!

Көк жибек кийээр курагың,
көктөмдөп гүлдөөр убагың.
Көк жибегин оңоорбу,
көктөбөй гүлүң соолорбу?

Жакама таккан кундузум,
жатпачы, өйдө тур, кызым!

Белимдеги кемерим,
берендей көргөн медерим.
Жакама күбө түшкөнүн,
Жараткан, неге сезбедим?
Белимде кемер сынганын,
белги алып неге туйбадым?

Антымды Теңир, бузбадым,
алгырым колдон учканын,
айттырбай жанга туйгамын,
ага мен даяр тургамын.

Алган жарым, Жараткан,
аскадай медер бел туткам.
Артымда изим улайт деп,
аттансам жалган дүйнөдөн,
ариет кылып турат деп,
ар дайым аскар бел эле,
арман ай,
уулумдан качан кем эле?

Бозумум боосун үзөөрүн,
бишаарат алып билгемин.
Боздобостон, Жараткан,
ботомо ичтен күйгөмүн.

Бозумум учса – түгөйүн,
боорума медер түйгөмүн.
Боосу бар колдо куштун деп,
баарына түтүп жүргөмүн.

Буралган Кишимжанымдан,
боздотуп Теңир айырган.
Кайратым кетип калган бейм,
кайышып турам кайгыдан.

Кудуреттин салганын,
көтөрбөскө чамам жок.
Күтүлбөгөн айрылуу,
көөдөнгө таамай тийген ок.

Жаш өтүп калган курагым,
жалакай тарткан убагым.
Жаанды эми кезебе,
Жараткан, коркуп турамын.

Жамгырчы, Батмазуурама,
өлчөбөй өмүр, акыл бер.
Өзүндөн ушул сураарым,
эл сактап журтун коргогон,
эл уулу болсун чырагым.
Эр багып, эрен төрөгөн,
эстүү эне болсун туягым.
Тилегим берсең Жараткан,
ошого каниет кыламын».

* * *

Ойгонуп турган бойдон мен да боздоп,
энемдин мундуу үнүн ыйым коштоп,

чыңырган биздин үндөн заматта эле,
үй толду сырттан шашып кирген элге.

Көпчүлүк чоң энеме сүйлөп жатты,
бир кезде шордуу энем ыйын басты.

Түшүнбөй эч нерсеге, коркконумдан,
төр жакта үнүм баспай ыйлап тургам.

Чоң энем ыйын басып баш көтөрдү,
бер жакта боздоп турган мени көрдү.

Боздогон мундуу үнү кулак жарды,
бой таштап мен тарапка кулач жайды.

Бооруна бекем кысып, маңдайыма,
бетинен аккан жашы тып-тып тама,

бир нерсе сүйлөп жатты, түшүнбөдүм,
басылып, ыйлабаса экен дедим.

Бүчүсүн кемселинин чечип салдым,
башымды койнуна катып алдым...

Дагы бир карегимде катып калган,
дапдаана бул элести эстей алам:

бар эле секичеде жалпак дөбө,
дайыма энем барып отурчу эле.

Көп киши ошол жерге чуңкур казып,
көтөрүп барышты, анан, апамды алып

чуңкурга жаткызышты. Ошол бойдон
апакем уктап калып чыкпай койгон.

Үйүштү дөбө кылып топуракты.
Астында асыл апам уктап калды...

Шол күндөн кийинки күз келгичекти,
баарысы көк кийинип, чечишпеди.

Чоң энем түн ичинде дөңгө барып,
бооруна бек кучактап мени алып,

көктөгү жымындаган жылдыздарга,
көөдөндө сырын төгүп ырдаганда,

энемдин бырыш баскан нур жүзүнөн,
жылдыздай жаш төгүлчү мөлтүлдөгөн.

* * *

«Исфайрам тоосун ашканбыз,
ыйык жер, сени тапканбыз.
Ырасул эге¹ колдо деп,
ырымдап өпкө чапканбыз.

Жазыгым кайсы ыйык жер,
жай кылдык сени Туйук-Төр.
Жаалына тийсем кайыптын,
жашырбай мага айтып бер?..» –

Кайдандыр жаткан өңдүү күркүрөп күн,
угулчу күңгүрөнгөн белгисиз үн:

«Ак эчки – эне, сен – эне,
ал тигил көктө Ай – эне.
А бирок баарың баламсың,
аталып келем – Жер-Эне.

Аалам да сыры катылган,
ак жылдыз нуру чачылган,
ар бири мага киндиктеш,
ант кылат менин атымдан.
Баарынан ыйык – табылгам,
баалаймын артык жанымдан.

¹ Ырасул эге – Кудайдын дагы бир ысымы.

«АДАМ» деп атап ысмыңды,
ак дилден төгүп кам ургам.
Мээнетим бирок кайтпады.
Боорумду кимдер баспады.
Койнумду кимдер ачпады.
Наалыбай түтүп келемин,
анткени – асыл Энемин...

Эстүүсүң, түшүн Пенде-Эне,
Эмнеге тузум тең дебе.
Эл-журтундун тагдыры,
Эштегинден кем беле?

Эсинди токтот, кармангын.
Эңшерген ички арманың –
салыштырып өзүмө,
кыпынга теңей албадым.

Кыркуузун кыйрап, куралат,
кылымдар учу уланат.
Кыраандын боосу колунда,
көтөрүп башты кыл кайрат!» –

Сүйлөшүү токтоп калчу. Энем болсо,
сезимде сарсанаадан жай бошоно,

кадимки кайратына келээр эле,
көк карап мукам үнүн созоор эле.

Энекем созгон мукам үндү улаган,
угулчу назик добуш шыңгыраган:

– Үркөр, Үркөр үч жылдыз,
үркүп кайда барасың?
– Чилмайранга барамын.

– Чилмайранда эмнең бар?
– Жерин коргоп, эл багаар,
жетиле элек уулум бар.
– Кайрат алдым мунундан.
кабар берчи уулундан?
– Жети сан аскер кол баштап,
жети ата баскан жол басат.
Жергесин коргоп душмандан,
жеңилбес бийик белди ашат.

Атанын жолун улаган,
азган журтун кураган,
терең улан болсо деп,
Теңирден зарлап суранам.

– Үркөр, Үркөр топ жылдыз,
Үркүп кайда барасың?
– Чилмайранга барамын.
– Чилмайранда эмнең бар?
– Өрмөк согуп уз болоор,
өз элине кут болоор,
өзгөчө бүткөн кызым бар.

Кебиң жакшы, топ жылдыз,
кейибес бекен ошол кыз!?
Абдан таттуу эмине?
Таттуулугу эмнеде?
Ашкан ачуу эмине?
Ачуулугу эмнеде?..

Өзүм берген суроого,
жооп берем, Пенде-Эне.
Абдан таттуу туз десем,
макул болгун Пенде-Энем.
Аштын көркү туз менен,
андыктан таттуу туз деген.
Ал эми ачуу – туз десем,

ага да көнгүн Пенде-Энем.
Жанагы таттуу даамга,
жарымдата туз салса,
Ичүүгө мүмкүн эмесин,
менден да жакшы билесиң.

Ачуу, таттуу аралаш,
бир бүтүндөн тураарын,
бирде таттуу, бирде ачуу,
өкүмдүгүн кылаарын,

жакшылык менен жамандык,
тизгиндешип жүрөөрүн,
өлүп атса бир пенде,
экинчиси күлөөрүн,
билесиң го Пенде-Эне.
Ошондуктан сурооңо,
оңой жооп бер тебе»... –

Күмүштүн шыңгырындай назик гана,
алыстап жылдыз үнү басылганда,

чоң энем саамайымдан жумшак сылап,
чачымдан, мойунумдан көпкө жыттап,

ордунан козголуп жай, колун сунчу,
мен тартып, энем шашпай өйдө турчу.

Бозомук – сүт кошулган суу түсүндө,
теребел мунарыктайт айлуу түндө.

Жер баспай, булут кечип бараткандай,
сезилчү ошол түндөр бир укмуштай.

Түшүнбөйм, бирок сырдуу сезим менен,
энемди ээрчип үйгө келээр элем...

* * *

Аргасыз, экинчи күз Туйук-Төрдө,
апамсыз жашаганга көндүк беле?

Дүпүрөп Эр-Чыйырды, Эрназарлар
келишкен чөл тараптан – маалда жатаар.

Ал кезде түшүнбөпмүн, баламын да –
апама аш берүүнүн каадасына,

эсимде – көрүлгөнү көп камылга.
Эшикте алоолонгон от жалынга,

баягы апам уктап калган күндөн,
кийимди – үстүбүздөн түшүрбөгөн,

чогултуп алоолонгон отко салды,
көк кийим күлгө айланып жалындады...

Калганын кийинчерээк эс киргенде,
энекем түшүндүрүп айткан эле...

Жыл өтүп, мен эсейип, Жамгырчы абам
он бирден он экиге карап калган.

Апамдын дөң астынан эми эч качан,
ойгонуп келбестигин билип калгам.

Бой тарткан сайын абам ичтен тынган,
бир мүнөз бала болду унчукпаган.

Апамдын ашы өткөн күндөн бери,
ал тез-тез төмөн чөлгө каттай берди.

Кыймылын, чанда гана сүйлөгөнүн,
каткырып үн чыгарып күлбөгөнүн,

апама окшоштуруп, байкуш энем
төкчү эле тунук жашын мөлтүлдөгөн...

Негедир кайберендер кийинчерээк,
көрүнчү Туйук-Төрдөн өтө сейрек.

Бир күнү зоо боорунан Жамгырчы абам,
апакай эчки көрөт карап турган.

Ак эчки мээрим төгө карек кадап,
абама таң калыштуу кебин айтат:

«Кулак сал, Жамгырчы уулум, мезгил жетти,
ушул жер бил силкинээр кези келди.

Муногу көк тиреген жалама аска,
мелтиреп турган менен – далай жашта.

Мыйзамдан табият да кур калбаган,
каршылык ага эч ким кыла албаган.

Бул аска омкорулуп урап түшөт,
Туюк-Төр такыр башка өзгөрүлөт.

Тукумум кетти алыска, менмин арты,
келээрбиз оңолгондо жердин шарты.

Силер да журт котороор мезгил келди,
салам айт Зудейхага, кош бол», – деди...

Шол күнү Чыйырдылар заар менен,
атайлап чакыргандай шаша келген.

Ал көрсө тынчтык кетип чөлдө дагы,
коогалуу тос-тополоң башталганы...

О Теңир, табияттын мыйзамына,
дал келип тургандыгын сезгем анда...

Чыйырды аттан түшүп кирээр менен,
энеме бул сөздөрдү айткан экен:

«Арыбаңыз Журт-Энеси, шашып келдик,
аттанып жол тартууга кам көрөлүк.

Туугандар Анжыянга ээлик болгон,
каңгайга кошулушуп, тос-тополоң

чыр салып элдин ыркын бүлүнтүүдө,
шондуктан болбой турат эч күтүүгө.

Баягы төрүбүзгө – салык каткан,
көчүрүп жакыныраак алып барсам,

жашоого ылайыктуу жай алдырсам,
жагымсыз ойдон бошоп тынчыыр санаам...

Эштектин айтканындай күн көрүүгө...
Эмне деп айтаарымды билбейм, эне.

Кичирээк жолум үйдү¹ дайындадык,
энесин Эрназардын алып бардык.

Каңгайлар башын кескен байбачанын
бүлөсүн апкелебиз деп айткамын.

Козголбой Кең-Алайды мекендеген,
көзү өткөн жети атасы ошол жерден,

¹ *Жолум үй* – эки же үч канат чакан боз үй.

Көкөтөй деген байдын айылынан
жай камдап, көчүргөнү келип турам». –

Чоң энем Чыйырдынын сөзүн угуп,
чарчаңкы, ойлуу жүзүн мага буруп,

күтүүсүз бул кабарга толкундана,
көңүлсүз жай сүйлөдү утур тына:

«Чыйырды, ошол жерге баргычакты,
ушул жер балдарыма ылайыкпы?

Ойлонуп көргүлөчү, макул десең –
Бекем чеп, көнгөн жерде тура берем...» –

Тик карап Жамгырчы абам ийменбестен,
тартынбай чоң энемдин сөзүн үзгөн:

«Энеке, жок дебеңиз, аттаналы.
Туйук-Төр, бекем чеп да кыйрайт баары.

Ак эчки салам айтты өзүңүзгө.
Атайлап тоскоол болуп сөзүңүзгө,

айттырбай ойунузду үзүп салдым,
энеке, кечириңиз, шашып калдым...» –

Аз мурда дирт эткизе кашын керген,
ачуусу тарай түштү чоң энемдин.

Абама өз жанынан орун берди,
акырын аны карап мындай деди:

«Жарыгым, шашпай айтчы, жай угайын,
ак эчки айткан сөздүн маани жайын?

Апаңдай бир мүнөздүү аз сүйлөгөн,
ичим тап, сөзгө сараң балам элең.

Болуптур, сөзүндү айтчы бачымыраак,
негедир агаларың шашып турат...» –

Көргөнүн, Ак эчкинин айткандарын,
шашылбай абам кайра айтты баарын.

Көнүшүп Чыйырдыга, көчмөй болдук,
камынып узак жолго, жүктү койдук...

Жол жүрүп күндөп-түндөп, талаа-түздө,
жашоочу жерибизге жеткен кезде,

боз кыроо түшүп калган мезгил эле.
Букурап бизди тоскон Бурул эне.

энемди ат үстүнөн жаш баладай,
эң кымбат нерсесиндей аяр кармай,

колуна так көтөрүп, ошол бойдон
көрпөгө отургузду олпоктолгон.

Ал кезде кайдан билдим, Бурул эне
апамдын күңү болуп эл көзүнө,

жашырып башкалардан дарек-дайнын,
жасалган иш экенин бул атайын...

Тигилген чок ортодо жолум үйдүн,
түндүгүн артка тартып, эшик түрдүм.

Эмне үчүн минткенимди түшүнбөдүм,
энемди сыртка отурбай кирсе дедим.

Ордунан элпек туруп түптүз басып,
энекем келе жатты үйгө шашып.

«Теңирим, Батмазуурам эс тартканын,
серп салып эмдигиче байкабапмын!

Атайлап тигилген үй күтүп турса,
туура эмес отурганым түшүп сыртка.

Кечиргин Көк-Теңирим, мойунга алам,
көңүлдө жипкирүүмдү ойума алган.

Кесирим Ата-Журтка тийбесе экен,
кем тутуп жолум үйдү теңсинбеген?

От тутант, көпөлөгүм, коломтого
май ташта, жыты кетсин көк-обого.

Байкачы, балалыгың өткөн тура,
бекем бол өз жолунда Батмазуура!..» –

Келгенде жаңы журтка от тутанткан,
келаткан ата салты бабалардан.

Оту өчпөй коломтонун кут төгүлгөн,
акжолтой ырыскылуу болсо деген.

Ырымдап ошол отту тутандырган,
туткасын кыймылдатпай кармай турган,

ырыска шерик – үйдүн куту болгон,
ургаачы тутандырат сынга толгон...

Ошентип Айгыр Жалга келген күнү,
ойноо кез балалыгым өтүп бүттү...

Шол күндөн ушул күнгө түйшүк менен,
көп ыйлап, аз кубанып жашап келем...

* * *

Арадан дагы кыйла жылдар өттү,
ал кезде билип калгам мен да көптү.

Абакем атабыздын жолун жолдоп,
ага-ини, эл-жеринин камын ойлоп,

калышпай бел чечпеген берендерден,
кайышпай катарында кебелбеген,

түйшүгүн кыркуузунун мойунга артып,
түн-күнү жүрөөр эле сапар тартып...

Ал эми Айгыр Жалда эки эненин,
азаптуу түйшүгүнө мен күбөмүн.

Сыр бербей жан адамга элден четтеп,
сурданып текебердүү түр көрсөтөт.

Адам жок – экөө жалгыз калган кезде,
аяшып бечара элин ыйлашчу эле...

Эл ичи коогалаңдуу, тынчып калбай,
элчилер – дин тараткан тыным албай,

көгүлтүр жука чапан, аппак чалма,
келмесин багышташып бир Аллага,

калтырбай айылдарды, ар бир үйдү,
«Калайык, кабыл ал» деп айтып жүрдү.

Киргизип шарияттын жолу менен,
кай бирде кандуу жоокер колу менен,

мусулман динин кабыл туттурушкан,
Коконго мечит түптөп курдурушкан.

Каңгайлар бийлик кылган калаа, кыштак
элдери жаатташып, эки тарап

тирешип, күндөн-күнгө алааматтын
жакындап келатканы элге маалым...

Чоң энем кабар күтүп сардарлардан,
чыдамсыз күнү-түнү жол караган.

Кабарчы келээр эле көбүнесе,
көрүнбөй айланада бөтөн көзгө,

Түн катып шаша келип кайра кайтчу,
түшүнтүп жалгыз гана энеме айтчу...

Шол түнү эмнегедир уйкум качып,
жаткамын кирпич какпай көзүмдү ачып.

Угулду ат дүбүртү тээ алыстан,
шашылыш биз тарапка келе жаткан.

Коогалуу кандайдыр бир чоочун сезим,
жүрөгүм оорутканын даана сездим.

Келбесин кимдер, мейли, кайсы маалда,
коркконум мен алардан жалгыз гана,

апкелбей суук кабар, Жамгырчы абам
жүрсө экен Жер үстүндө эсен-аман!

Азыр да денем дүргүп ушул ойдон,
ачпастан жумган көзүм, каткан бойдон,

кыймылсыз күтүп жаттым. Келген киши
күрсүнө дабыш берип, үйгө кирди:

«Арыбаңыз, Журт-Энеси, соо-саламат,
жүрсөңүз эл ичинде – бизге кайрат.

Шашылыш келгениме себеп болгон,
созбостон убакытты сөз козгосом...» –

Жүрөгүм түрсүл кагып, баардык денем
чыланып кара терге. Эмне деген

сөз айтат? Келген адам Чыйырды бейм.
«О Теңир! Жамгырчы абам соо болсо!» дейм...

Этегин көшөгөнүн шырп чыгарбай,
акырын өйдө кылдым аяр кармай.

Бүлбүлдөп күйгөн шамдын жарыгында,
серп сала Чыйырдыга карадым да,

каректен чоң энеме тик караган,
көрбөдүм суук кабар. Тынчып санаам,

түшүрүп көшөгөнү, эмне айтаарын,
ичиме демим тартып тыңшап жаттым.

Арчадан аштаттырган бийик такта,
апаппак олпок салып жумшактата,

күнү-түн жамбаш тартып жерге жатпай,
олтурчу шол тактада энем такай.

Чабарман түн келеби, күн келеби,
чыкыйып отурганын көрчү энемди.

Азыр да мага окшоп бечера энем,
Чыйырды сөз айтат деп эмне деген,

чыдамсыз тактасында бек олтурат,
анын да санаасында абам турат.

Чыйырды үн салганда дирт дей түшүп,
карманып өзүн-өзү турду күтүп...

«Кебимди береги иштен баштасам деп,
келгемин, Журт-Энеси, Сизди дегдеп.

Бир кезде Дөөлөткелди абам берген
кутуну – «карегиндей сакта» деген,

тагдырын мындан наркы, өзүңүзгө
табыштап өткөргөнү келдим эле...

Тагаңыз Тааж-Бекке Санжи-Бектин,
өткөндө уккандырсыз аш бергенин.

Шол ашта үртүктөлгөн бир аргымак,
өзүнө өзгөлөрдүн көөнүн бурат.

Коломто байгесине¹ сайган малды,
алыптыр Алоокенин аргымагы.

Ал ашка мен кечигип барган элем,
анткени, арабдардан элчи келген.

Элчинин аты-жөнү Наби деген,
Саидге жакын тууган болот экен.

¹ *Коломто байге* – маркумдун мүрзөсүн үч кар бастырып туруп анан берилген аш учурунда сайылган чоң байге. Негизи, коломто аш өтө көрүнүктүү инсандарга гана берилген.

Алланын ак жолунда жүргөн адам,
молдо экен намаз окуп, кат тааныган.

Балдарды окутсам деп, өзү билген
окууга үйрөткөнү мында келген.

Мен аны коштоп барып Исфанага,
табыштап ал молдону кудаларга,

буйдалбай кайра кайтып келгенимде,
берилген аш аяктап калган эле.

Байгеден чыгып келген күлүктөрү,
баарысы баштан-аяк үртүктөлүү.

Алооке чапкан буудан менин дагы,
азгырып эмнегедир тынчымды алды.

Сүйлөшүп саяпкерге жумшак тилде,
сурандым, сунуш кылып кызыл дилде.

Үртүгүн сыйрыттырып – Алгараны
көргөндө көөнүм айнып, жыгылганы

аз калдым, Журт-Энеси, не демекмин,
ал жерден сыр алдырбай басып кеттим.

Бир түнгө зорго чыдап, кайра бардым,
баягы саяпкерди туткунга алдым.

Бөктөрүп Кулагерге, көнгөн жолго
бургамын аттын башын Боз-Коргонго...

Көп барам, Журт-Энеси, Ханым жаткан,
коктуга – түбөлүктүү жайын тапкан.

Ал жерге Ай толгондо жалгыз барам,
эскерип көп нерсени ойго салам.

Элеси кубат берип Эштек Хандын,
ичимде бугум чыгып, тынчийт жаным...

Баягы булак чыкчу тумшукчанын,
билерсиз, айттым беле анын жайын?

Ошол жер – күңгүрөнө добуш салган,
ороонун көлөмүндөй ачык калган,

туңгуйук – таш ыргытсаң добуш чыкпайт.
Жанына жакын барсаң дениң муздайт.

Жанагы саяпкерди шондо алпардым,
жип менен колу-бутун бекем таңдым.

Житире кара жерге казык кагып,
аркандын экинчи учун байлап салып,

жеркуйдун чекесине басып барып,
таңылган саяпкерди салаңдатып,

«Угуп кой, өтө кыска айтаар кебим:
жөн-жайын Алгаранын айтып бергин!

Жана да шерт койушуп эпке келгин,
болбосо туңгуйукка таштайм», – дедим.

«Мен деле өзүңө окшош пенде экеним,
эсиңе албагының эмне деймин...

Сурасаң жайынча эле айтмакмын да,
жок болчу табаар пайдам жашырганда.

Анткени, азгырылып алтыныңа,
ансыз да акмактыкка баргамын да.

Бошоткун колу-бутумду, айтып берем,
баары бир башка жол жок, анан не дейм?..» –

Байлоосун бошондотуп, бирок чечпей,
жүзүмдү ага бурдум сөз күткөндөй.

Күрсүнүп, тике карап көзүн катпай,
кейиштүү добуш салып сүйлөдү жай:

«Билбеймин бул жалганда дагы качан
жаралат тең келүүчү мындай буудан.

А балким, бир гана ирет ат түсүндө,
түшүргөн периштедир жер үстүнө.

Шер жигит, пейли таза карасы жок
сендейге кара аргымак – мээлеген ок.

Тил алсаң кылба аракет ага эч качан,
карасын агартууга жетпейт чамаң.

Бул жерлик болсоң эгер билээрсин дейм,
баягы алааматтуу күндү эстетем:

шол күнү Анжыяндын сырты менен,
Турпанга кетчү жолдо эрбеңдеген,

кара тай жетелеген карт думана
жалынып, боздоп ыйлап Бурканына,

көгөргөн көктү тиктеп, жерди баспай,
кара тай экөө учуп бараткандай...

Ал күнү Алооке хан Бээжин жактан
кайрылып Анжыянга келе жаткан.

Алыстан көргөндө эле байкуш чалды,
Алооке анын жолун тороп калды.

Ошондо мына ушул аргымакты,
өлтүрүп байкуш чалды, тартып алды...

...Бир кезде чөлдүн эркин кулуну элем.
Билбестик, окутам деп атам берген,

укмуштай көз боочулук өнөрү бар,
Улама деген неме балага зар:

«Уулуңа өнөрүмдү бүт үйрөтөм,
Шартым бул – атасыбыз экөөбүз тең...» –

алданып бечара атам макул болгон.
Аны мен көргөнүм жок ошол бойдон.

Аты анын Улама эмес – кечил экен,
ылама уруусунан Чинь-Минь деген.

Туш болгом кечилдердин турагына,
болгону жети жашар курагымда.

Негедир канааттанбай жөндөмүмө,
үйрөткөн саяпкерлик өнөрүнө.

«Жашоондо туш болучу бир аргымак,
таптоого сени гана күтүп турат.

Багынбайт канча аракет кылсам дагы,
бедөөлүк дилиң бизге бурулбады...» –

Бул сөздү Чинь-Минь мага айткан эле,
акыры жолугушуп Алоокеге:

«Шой-Бонун бир аяры, сен тараптан,
шумдуктуу аргымактын дайнын тапкан.

Ошону алуу үчүн кол куралып,
кеткенин, бир аярым келди, айтып...

Бурканга балдарынан буруттардын,
тынымсыз сенин чалган курмандыгың,

тийиптир дал бутага түз мээлеген,
болбосо саяпкерди бербейт элем...

Эгерде куу Шой-Бонун аяры эмес,
тапканда өз аярым – анда демек,

тартуулап аргымакты Улуу Ханга,
болмокмун Улуу башчы аярларга.

Куу Шой-Бо бу сапар да жолум тосту,
шимшиген аярлары менден озду.

А бирок шүгүрчүлүк, Улуу Буркан
тилегим кабыл кылып зарымды уккан.

Ушунча алыс жерден, мага эмес,
агаңдан келатыпсың, сурап кеңеш.

Жолубуз кесилишти, экөөбүз тең
бийликтин туу чокусун алсак деген

тилеген тилегибиз бирдей экен
Бир кылам аракетти сени менен...

Шой-Бонун шум аярын колго түшүр,
шек бербей, из калтырбай, ишин бүтүр.

Жанында көргөндөрдүн бирин дагын,
жашоого Жер үстүндө калтырбагын...

Баладан көзүңдү алба, ушул гана
жеткирет аргымакты өз табына.

Табына жеткен кезде, аргымакты
экөөбүз Улуу Ханга тартуулайлы.

Көргөзбөй бөтөн жанга жашыруун бак.
Колду бер, убадага бололу так...

Дилиңди саяпкерим бура албадым.
Өзүмө дене шакирт кыла албадым.

Элиңе качамын деп кылба аракет,
билесиң, баардык жерге колум жетет.

Өлгөнсүң мен атандан алган күнү,
артыкча болбос сага муну билүү:

Киндиктин үстүндөгү күн-уюлуң¹
алынбай калгандыгын кийин туйдум.

Сени да өз бурканың сактаганын,
саяпкер, кийинчерээк баамдадым.

Дилиңе каршы турган бир аргымак,
жазууң бул – таптоо үчүн тартууланат.

¹ *Күн-уюл* – киндиктен эки эли жогоруда жайгашкан. Адамдын жан-досун Аалам менен байланыштыруучу уюл, чакра.

Өчпөгөн жүрөгүндө бүдүр агың,
өөрчүтөт жек көрүүсүн аргымактын.

Каныңда саяпкерим, аруулугуң,
курчутат аргымактын шум-куулугуң.

Өлчөгөм туш болоорун ушул күндүн,
өзүңдү өлтүрбөстөн сактап келдим.

Кош болгун, биз эч качан жолукпайбыз.
Сен акты, мен караны толуктайбыз...» –

Он беш жыл Алгараны таптап келем,
дипине бир чымчым ак салсам деген

ниетим аткарбашка көзүм жетти,
акыркы айла менен салдым кепти,

азгырып Алоокени: «Ушул ашта,
не болот Алгараны сынап чапса?

А балким кечил бизди алдагандыр,
кызганып чоң байгени аягандыр...» –

Душманы Алгараны көрсө экен деп,
дипимде Көк-Теңирден көксөп-тилеп,

чаптыргам Алгараны ушул ашта,
чамам жок, таба албагам арга башка.

Сен берген алтыныңдын, кыпынчалык
кереги жок экенин билгин анык.

Аныгың, ким экениң билгим келген,
ансыз мен туткунуңа түшпөйт элем.

Карегин баарын айткан, туйунгамын,
көөдөндө көксөп, ыйлап, чыңырганың.

Тиледим кайра айланып келсе экен деп,
күн бойу жолду карап күттүм эңсеп...

Табына келип калды бул шум кара,
таптоонун эң акыркы баскычында.

Өпкөдөн сыртка өсөөр кош канаты,
терини тешерине бир аз калды.

Аргымак ушул тапта – темир канат,
канаты тешип чыкса – шондон баштап,

жарыкта жашай турган жаш санагын,
өз ээси минген күндөн башталаарын,

жалганда жалгыз гана Чинь-Минь билет,
ээсинин төрөлөөрүн күтүп жүрөт.

Мына ошол бир кара ниет төрөлгөнчө,
Караны жок кылууга болот беле!?

Сен аны тартып алып минем дебе,
ал сага дитин бербейт ансыз деле.

Эр жигит, тилимди алсаң, эптеп аны
экөөлөп бул жарыктан жок кыпалы!.

Түлкүдөн ашкан митаам куу экенин,
билээрсин шүмшүк кечил Алоокенин.

Изи жок жоголгонум жакпайт ага,
бул кезде бүлүк түшүп дарек сала,

чаптырып чабарманын туш-тарапка,
кишиден чеп кургандыр Алгарага.

Сен ага жеткирүүнүн жолун тапсаң,
мен гана Алгараны жок кыла алам...» –

...Кийимин ыламалык кечилдердин,
Бозгундун Алдар уулун тапкын дедим.

Баягы Үймөк-Ташта секичеде,
үй кылган бир кезекте Сергил эне,

чоң таштын коңулунда Омар¹ калды,
жанына таштап келдим Эрназарды.

Тагдырга жазуу-буйрук эмне жазса,
ал келет, Журт-Энеси, алтын башка...

Мен Сизге буга чейин баштан өткөн
дагы бир окуяны айтсам дегем:

төбөсүн булут каптап, мөңгү баскан
туштагы тоо кыркасы чалкып жаткан,

адамдын жүрөгүндөй жалгыз бөлүк,
көрүнөт, карасаңыз көңүл бөлүп.

Ошол жер «Жоо жүрөгү» деп аталган,
жайлоо бар хан тукуму жайлай турган.

Бөлүктүн жүрөккө окшош дал учунан
атылат көк кашка суу, тиш какшаткан.

¹ Омар – Алгараны таптаган саяпкердин ысымы.

Суу чыккан ошол башат – кылыч менен
чабылган жүрөккө окшош түптүз терең.

Шер жигит кас душмандын ошол жерден
жүрөгүн сууруп, тоого урган экен.

Уч жагын кылыч менен кыя чааптыр,
чабылган шол жараттан суу атыптыр.

Шондуктан «Жоо жүрөгү» деп аталып
калган дейт ошол жайлоо атак алып...

Каптаган калмак колу чапкан кезде,
конгонбуз жаңы келип «Жоо жүрөккө».

Чабышта Шыгай абам аалам салып,
ал эми атам болсо жараланып,

шертке бек удайчысы Салим деген,
туткундан ажыратып калган экен.

Жарадар Ногой ханды Кара-Үңкүргө
жашырат жандан кечип айсыз түндө.

Энебиз ынды кызы Парвати аттуу,
биз менен жоо колуна туткундалды.

Калмактын бир нойону Жэбэ деген,
жактырып энебизди калган экен.

Колуна калмактардын түшкөн кезде,
жашта элек: Жакып беште, мен сегизде...

Алиги калмак нойон койгон шартын,
апабыз аргасыздан аткарганын,

түшүнтүп койгум келет, Журт-Энеси,
татыксыз энебизге Журт жемеси...

Атамдын күнөөлөшүн энебизди,
адамдык ар-намысым кечирбеди.

Калмактан үй-бүлөсүн коргой албай,
жашынып Кара-Үңкүргө баш калкалай,

ажалдан кара башын арачалап,
апама бар күнөөнү түртө салат...

Алтайга бир аз гана колу менен,
атакем ашууну ашып качып кеткен...

Апабыз ындылардан сатып алган
күнү экен, көөнүн ачып ыр ырдаган.

Апамдын сулуулугу, назик үнү
мас кылып атабызды, ал бир күнү,

үстүнө үч аялдын алмак болот,
ошондо алиги күң шартын койот:

«Үстүнө аялдардын мени алсаңыз,
өтөсүз бул жалгандан тукуянсыз¹.

Үч аял үчөө бирдей төрөбөдү.
Билесиз, өзүңүздү күнөөлөдү...

Шартымды аткарсаңыз макул көрүп,
анда мен баш ийейин кепке көнүп.

Жашайсыз жалгыз гана мени менен,
дарыпайм дары жасап өзүм билген.

¹ *Тукуянсыз* – тукумсуз.

Так кесе дартыңыздан айыкканда,
төрөймүн мураскерди – алтын такка». –

...Ошентип биз төрөлдүк... Шум тагдырга,
ар бир жан баш ийүүгө аргасыз да!..

Болбосо, куу түлкүдөн ашып түшкөн,
митайым, кыйык көзү кыйшык бүткөн,

адепсиз, анткор, балит бир нааданга
кордолуп, издейт беле энем арга!?.

Балдарын аман сактап калам менен,
нойонго макул болуп сөзүн берген.

Сегиз жыл кордук тартып жоо колунда,
кайтардык душман койун тоо койнунда...

Жакыптын жашы араң беште эле,
жан кейийт көргөн күнүн эстегенде.

Бир гана кара курсак камын ойлойт,
бергенге алымсынып деле тойбойт.

Ачкорок¹, обору² чоң калмактардай,
колуна эмне тийсе эч тандабай,

кошулуп ошолорго баарын жечү,
кемсинтип кордошсо да мейли дечү.

А кийин бой тартканда, – ач көз, сараң,
өзүнөн башкаларды аябаган,

¹ *Ачкорок* – тамаксоо.

² *Обору* – напсисин тыялбаган абал.

куулугу калмактардан ашса ашкан,
бапестеп кара башын жакшы баккан,

эч кимге тийешесиз ооз ачпаган,
эгерим жанга ишенип сыр айтпаган,

эрдиги аз, сарамжалы санак жеткис,
эсепсиз сан байлыкты сүйгөн чексиз

жан болду... Мага эле эмес, апама да
жакпаган кулк-мүнөзү караманча.

Азыр мен аяйм аны, мунун баары,
душмандын бала күндөн салган каары.

Кордолуп, ызаланып, дайым ачка,
каран түн капысынан түшкөн башка,

эркелеп ээн өскөн наристенин,
өзгөрттү түп-тамырдан кулк-мүнөзүн.

Бир гана өлүп көрбөй, башка азапты
алтын баш жоо колунда чыдап тартты...

Куркулдай балапанын сактасам деп,
бутактын кылда учуна кынаптап бек,

тал чөптү шилекейлеп, бүрдөп созуп,
бекитип оозун бүйрүп жиптей токуп,

балдарын мардан коргоп жыш бутактын,
салса да кылда учуна ал уясын,

чиркин ай, башка кырсык тооруйт аны,
канткенде токтото алмак жаан, шамалды...

Өлүмдөн дал ошентип тоскон менен,
каардан тосо албады байкуш энем...

Сегиз жыл азап тартып, акырында
апабыз бизди элге качырды да,

ал өзү жоо колунда калып калды.
Атама кемсинүүнү каалабады.

Апамдын атайылап качпаганын
жактырбай ал кезекте таарынгамын.

Атама жолуккандан кийин гана,
баа бердим апакемдин акылына.

Сегиз жыл аркабыздан илик салбай,
Алтайга качып барып баш калкалай,

өзүнөн бир кыпынча күнөө көрбөй,
апама заар чачып сөгүп, тилдей,

кайрылып келдиңер деп кубанбастан,
карабай жүзүн буруп жатып алган.

Шол күнү биринчи ирет өмүрүмдө,
Жакыпка макул болуп, өз үйүмдө,

апамдын тилин албай арзып барып,
атамдан, Алтайдан да көңүл калып,

өтө пас, Журт-Энеси, ишке бардым,
атамдын Көк-Бууданын уурдап алдым.

Өгөөнүн арыбаган Айсарысын,
даярдап бүтүрүптүр Жакып камын.

Түн ката жашырынып жол уладык,
жолукса жакшы адамдар – жол сурадык.

Каарына кышкы аяздын кайыл болуп,
кол-бутту үшүк алып, дене тонуп,

тыныгып токтоп калбай баш калкалап,
түн-күнү келе бердик сапар улап.

Кыйналып тартсак дагы жол азабын,
аттадык тууган жердин астанасын...

Жылтылдап жарык чыккан жалгыз үйгө,
батынбай, тарткынчыктап биз киргенде,

тулгада казан кайнап, от кыркалай,
олтурган бир нече адам сүйлөшүп жай,

сөздөрүн тып токтотуп биз тарапты,
саламды алик алып карап калды.

Тагдырдын буйругу да, же болбосо,
түнүндө туш болгон үй биз ошондо,

бул эле Батма эненин аш үйү экен.
Атайлап Анжыяндан арзып келген,

коноктоп Бөгөй досун, Дөөлөткелди
каткырып, азилдешип жаткан өңдүү...

Таңым бар азыр деле, Бөгөй абам
ордунан ыргып туруп кучак жайган.

Атымды ататтырбай, унчукпа деп,
каруумду кабыштыра кармаган бек.

А көрсө, атыбыздын дүбүртүнөн,
айттырбай Бөгөй абам билген экен.

Чоо-жайын болгон ишти түшүнүптүр,
ушундай болот деп ал күтүнүптүр...

Калганы Сизге маалым, Журт -Энеси,
кеч күздө кезиктирдим бала Эштекти.

Жарк эткен чагылгандай Эштек Хандын
жалыны музду эритип жылынгамын.

Ар дайым жол көргөзүп жарык кылган,
ободо Ак жылдызым – жанып турган...

Жакыпты, Сары Ногойго, Бөгөй абам
Турпанга көчүргөндө, башчы кылган.

Жашашкан жердик болуп Үч-Турпанда,
Жакыпка баш ийишип башкалар да,

сарамжал, сыр ачпаган бөтөн жанга,
Жакыпты жактырышып жунгарлар да,

алака түзүп алып баары менен,
ал азыр атанган бай – Жакып деген...

Жазмышта не жазганын Теңир билет,
жетсем деп Алгарага турам тилеп.

Кокустан жазат буйруп келбей калсам,
керээзим, Журт – Энеси, Сизге айткан:

атанын баласы да – хан тукуму,
алдырып Үч-Турпандан Жакып кууну,

Жамгырчы жашыгыраак, жардам берсин,
Кокондо хан ордого Жакып келсин.

Энелик туйумуңуз макул десе,
айтайын деген ойум ушул эле». –

Тунжурап бир далайга үн чыгарбай,
акыры сөз баштады чоң энем жай:

«Жарыгым, алдын ала өтүнөөрүм,
айтканым кабыл алып макул дегин!

Сөз берип койуптурсуң саяпкерге,
сен эми Алгарага барба дешке,

болбосун билип турам кетип аргам.
Эми мен экөөңөрдү эмне кылам?.

Ардагым, Батмазуура, бери чыкчы!
Армандуу чоң энеңдин кебин укчу!

Керээзи Эштегимдин... Өзү маган
түшүмдө Зымырык куш – берген аян.

Бир кезде Сергил эне эскерткенин,
билгиле, аткаруучу кез келгенин...

Чыйырды күйөө бала болмок мага,
чандырбас керээзи бар атаңдын да.

Экөөңөр кол кармашып карыганча,
жүрсөңөр тирек болуп Кыркуузума,

Теңир ай, менден башка бактылуу адам
болбостур бул жарыкта сен жараткан!

Бактыма башка тилек бербесең да,
буйуруп шул тилекти берсең гана!..

Керээзин аткарчу күн Эштегимдин,
келгенин мына азыр толук билдим.

Маңдайга бакыт жазса – бирге батып,
шор жазса – ачуу даамын чогуу татып,

Чырагым, Чыйырдыга колуң бергин,
сөзүмдү кайра албаймын, жок дебегин...»

* * *

Көк-Теңир! Чыйырдыны эстегенде,
кыжаалат сезим кыйнайт азыр деле.

Атамдын бары-жогун билдирбестен,
ал бизге ата ордуна болгон десем,

Анымды жалган дебес бир да пенде,
анткени, бул карандай чындык эле...

Эсимде, он-он бирге келип калгам,
булактан суу көтөрүп келе жатсам,

төмөндө – кечмеликте Талды-Суудан,
көрүндү үч-төрт атчан кечип аткан.

Шашыла үйгө келип, чоң энеме
сүйлөгөм күйүккөндөн саал энтиге:

«Энеке, биз тарапка үч-төрт атчан,
кечишти кечмеликти Талды-Суудан.

Келаткан атчандардын арасынан,
кыязы, сары атчаны – Чыйырды абам»,–

оозумдан сөзүм жулуп сүйлөп жаткан,
чоң энем зекип койгон жактырбастан:

«Жарыгым, мындан нары суранаарым,
аба деп Чыйырдыны чакырбагын.

Жөн гана өз атынан атап жүргүн,
унутпай айтканымды эске түйгүн». –

Унчукпай, эч нерсеге түшүнбөстөн,
ушинтиш керек го деп макул дегем...

Чыйырды!.. Бар болгону бир нече күн,
баш кошуп аны менен өмүр сүрдүм.

Аттанып кеткен бойдон Алгарага,
айланып келе албады үйгө кайра.

Караңгы, айсыз түндө суук кабар
апкелген ал жөнүндө шер Эрназар...

Кечилдин киймин кийип, Омар экөө
киришет капка ичинде Алоокеге.

Капканын сырт жагында шер Эрназар,
айланта курчоого алган жүздөй сардар.

Караңгы, айсыз түндүн кучагында,
күтүшөт түшүрсөк деп тузагына.

Каңгайча таптак сүйлөп Алоокеге
Чыйырды сыр билдирбей минткен эле:

«Шек бербей алып кел деп Сизден кабар,
шашылыш жиберди эле Чинь-Минь аяр.

Болот дейт Алгарага бир жамандык,
балээден сактаганы келип калдык.

Батыраак биз баралык ат жанына,
буйрууз сакчыларды иш камына»,–

Чыйырды сөзүн айтып, шашкан өңдүү,
Омарга кашын кагып белги берди...

Жай казып жетимиш кез¹, жер астына
келишкен сарай курган Алгарага.

Жанында шаркыратма агып турчу,
жай-кышы Омар аны багып турчу.

Каздырып агым бойлой катуу жерди,
жол курган Кара-Шаарга кемер² өңдүү.

Үстүнө курган бийик мунарадан,
Күн нуру түшүп турчу кубулжуган.

Эшиги – чоң капканын ичинде эле.
Чоң каалга турчу дайым кишенделе.

Ачкычы ал кишендин каткан жерди,
Алооке, анан, жалгыз Омар билчү.

Акылын жыйдырбастан Алоокенин,
алдыга Омар баштап, көнгөн жерин

¹ *Жетимиш кез* – жетимиш метр.

² *Кемер* – суу жеп кеткен аңга окшоштуруп салынган жол.

бет алып басып барат шашкалактай,
Алооке артта келет аңдай албай.

Кароолдор катарлашып эшик тоскон,
келаткан кечилдерди токтотпостон,

арттагы Алоокеге кулдук уруп,
тизелеп жыгылышып, кайра туруп,

сыйкырлап койушкандай баарысы тең,
тоскоолдук кечилдерге кылбайт экен.

Чыйырды катарлаша жетип келди.
Саяпкер ачкыч алып мындай деди:

«Тосуп тур ушул жерде Алоокени.
Түшпөгүн төмөн карай, күткүн мени!» –

Ал өзү кишенди ачып, төмөн түштү,
Чыйырды демин жыйып аны күттү.

Аңгыча Алооке да жетип келди,
таңыркап Чыйырдыга мындай деди:

«Сен неге туруп калдың, кечил мырза?
Эшикти кантип ачты, беркиң кайда?...

Негедир экөөңөрдүн түспөлүндөн,
өтө эле тааныштыкты көрөмүн мен.

Кароолдор, бул кечилди кармагыла!
Мен төмөн беркисине барайын да,

максатын түшүнгөн соң анан гана,
көргөзөм Алгараны мен буларга». –

Кыймылы илбирске окшоп өтө ыкчам,
Алооке эшикти тээп буйдалбастан,

секирип туңгуйукка түшүп кетти,
Чыйырды ой токтотуп жыйгыча эсти,

каз-катар тизилишкен калың каңгай,
курчашты чурулдашып кара таандай.

Аңгыча ачуу дабыш – азынаган,
аргымак дүбүрт салып тарсылдаган,

көз ачып жумгучакты туңгуйуктан
суурулду кара аргымак атырылган.

Карышып манжалары ыйык жалга,
Карага жан ачыта камчы сала,

көргөндү таң калтырып Омар чебер
кыйкырды Чыйырдыга: «Келе, кол бер!!!»

Капилет көрүнүшкө калың каңгай,
калышты бир ирмемге эс жыя албай.

Дал ошол көз ирмемде эр Чыйырды,
атылган аргымакка тез ыргыды.

Камчынын уусу өткөн кара аргымак,
капкадан көктү көздөй учуп барат.

Сол колу ыйык жалда, оң колунда
чылбырды түз ыргытты Чыйырдыга.

Атылган аргымакты минбей, жандап
сүйрөлдү чылбыр учун орой кармап.

Шул кезде такыр колтук тарс айрыла,
канаттар сыртка чыкты тез жайыла.

Тартылган жебе жетпей кара аргымак,
буттары жерге тийбей сызып барат.

Капкадан чурулдаган добуш чыкты,
сырттагы Эрназарлар аны укту.

Көктөгү желдей сызган көлөкөнүн,
сардарлар аңдашпады ат экенин.

Аңгыча ошол караан кайра артка
бурулуп, кирмек болду чеп капкага.

Ошондо чубалжыган жалгыз караан,
ойготуп добуш салды жерди жарган:

«Эрназар! Жебенди түз таамайлап тарт!
Караны мээлеп туруп колтукка ат!

Тийет деп бизди такыр аябагын!
Сардарлар, мээлеп баарың жааны тарткын!» –

Ширелип жаанын огу капталына,
талп этип түштү аргымак чеп капкага.

Жебеге калбырланган асыл дени,
жанашып эр Чыйырды, саяпкери,

Капканын сырт жагына түшүп калган.
Тагдырдын буйругу шол, канча аргаң...

Буйругун аткарышып Эрназардын,
талкалап чеп капканын дарбазасын,

Сардарлар түн койнунда бүлүк салды,
кызыл кан капка ичинде суудай акты...

Эрназар кара атанды жалгыз комдоп,
жатышкан кош денени кийизге ороп,

көрүнбөй түн жамынып бир адамга,
алпарды кечөө жаткан таш коңулга.

Тапшырып «аманат» деп Үймөк-Ташка,
кайрылып биз тарапка келатканда,

Алдынан Алдар чыгып, калган ишти,
калтырбай окуяны бүт билгизди:

Кечилдин киймин кийген сардарларды
Алооке айырмалап билбей калды.

«Дарегин билип калып митаам Шой-Бо,
өз колун жибериптир» деген ойдо,

өзүн да, өзгөнү да аябастан,
артына из калтырбай тазалаткан.

Баягы жер астында шаркыратма,
айланды алар үчүн чыккыс жайга.

Канайым шул мезгилде көз жарыптыр,
ага удаа кара аргымак сакайыптыр.

Алооке кош кубаныч кучагында,
унутуп болгон ишти, ызаны да,

төрөлгөн перзентине белек кылат,
жетелеп Алгараны алып барат.

ЗУЛЕЙХАНЫН ЭҢ КАТААЛ ТАПШЫРМАСЫ

Караңгы айсыз түндө шыбыргактап,
кеч күздүн кар аралаш жааны жаап,

түнөрүп табият да сүрүн салган
түн эле, Эрназардан кабар алган...

Укканда суук кабар – эмне дээрим
билбестен демим тартпай тура бердим.

Чыңырып Бурул эне, а чоң энем
мага окшоп демин тартпай тура берген.

Бир кезде купкуу жүзүн Эрназарга
жай буруп, каректери тик кадала,

көөдөндө тиреп турган демин сыга,
угулду катаал добуш өктөм чыга:

«Чыйырды жазат тапты деген кабар,
билгендер азырынча чакан чыгаар?

Бирин да калтырбастан билгендерди,
Эрназар, түн жамына алып келчи?!

Чыйырды өлгөндүгүн душман эмес,
туугандар угушаарын каалабайм эч!

Душманга колтук ачып, жаман тууган,
бөлүнүп дин жолунда араң турган

кыркуузум тукум курут тыйпыл болот.
Түшүнгүн Эрназар шер – баарын жогот!

Чыйырды өлгөндүгүн билген жандын
бирин да аяп тирүү калтырбагын!

Бурулум, кыңк этпестен макул көргүн,
Эл-Журтка Эрназарды өлдү дегин.

Сен эми мындан нары Чыйырдысың,
Эрназар, элиң үчүн муну кылгын!..

Жамгырчы жаштык кылат, Жакып болсо
Турпандан азырынча козголбосо.

Ал жерде өз кишибиз болгон жакшы,
анан да Жакып жайлуу орун тапты.

Коконго хан отоосун көтөрөлү,
калк менен не болсо да бир көрөлү.

Көчөлү хан ордого кышка калбай,
кана уулум, жолго чыккын кылчактабай.

Тазалап алды-артыңды бир жан койбой,
кайтып кел бир апталык күндү болжой». –

Бир апта өткөндөн соң түн койнунда,
Эрназар кырк сардардын коштоосунда,

Унаа алып көчтүн камын көрүп келди,
Энеме учурашып мындай деди:

«Энеке, Ууз хандын кырк уулунун,
сүрүшүп түпкү атасын – бирден уулун

ээрчитип алдыңызга алып келдим,
эмесе өзүңүзгө айтаар кебим:

күбөбүз караңгы түн, ыйык эне,
баарыбыз ант бергени келдик эле.

Ата-Журт ар-намысын ыйык туткан,
ар уулдан мындан нары бирден улан

ажалга тике карап, башты байлап,
ар дайым эл ичинде кызмат кылат.

Култегин абам Кыркууз атандырган,
кыргындан бир чымчым эл аман калган,

туугандар – жердеп калган бул тынч жакты,
кыркууздун – кыргыздар деп атап алды.

Кыргыз деп атак алган кырк тукумдун,
көрүңүз астыңызда, кырк бир уулун:

Алтайдан Өгөө абамдын Бакай уулу,
атайлап издеп келген Чыйырдыны.

Үстүнөн калабанын чыгып калды.
Карегим агызууга кол барбады.

Кадимки түпкү атабыз Ногой хандан
тараган өткүр улан – бул Улаккан.

Наркысы Нойгут хандан – таза тукум,
айбаттуу арыстан шер Акбалта уулуң.

Буларды Журт-Энеси, кантип кана
кыямын өз колумдан шум ажалга?

Кара Жер, караңгы түн, кара кочкор –
кармашкан антыбызга күбө болоор.

Кочкордун кызыл канын агызалы,
колду жууп ошол канга – шерт кыпалы.

Ким бузса ыйык антты – каны аксын,
кара Жер тең жарылып койнун ачсын.

Караңгы түндүн пири каар кылсын,
кутмандуу, Журт-Энеси – сүтүң урсун!

Кырк бирбиз, бирибиз да бул жалганда,
кылбайбыз кыянаттык берген антка.

Өлгөнүн Чыйырдынын бизден башка,
ант бердик, билгизбейбиз бир да жанга...» –

Бетине бүркөнч жаап ошол күндөн,
Эрназар өңүн элге көргөзбөстөн,

Тогуз ай Чыйырдынын атын алып,
көтөрүп хан отоосун, эл башкарып,

алдында максаты анын жалгыз гана,
ал эптеп жетүү эле Алгарага.

Тогуз ай күн-түн тынбай колун курап,
жаз алды арабдардан жардам сурап:

«Бутпарас Алоокени динди бузган,
жолотпой кырк тукумдан жерден куусам,

каршылык кылаар динге эч ким болбойт,
ак динди эли-журтум жапырт колдойт»,–

ушинтип катын жазып, мөөр басып,
чабарман эрте жазда кеткен шашып,

күзгө жуук Анжыянга кайтып келген,
коштогон бир сан жоокер колу менен...

Эрназар туу астына элди топтоп,
ойготуп ар-намысын, канын козгоп,

чабылган эл мүнкүрөп, баш көтөрбөй
чыдашчу, эзүүсүнө бир кыңк дебей

ал азыр эсин жыйып турган эле.
Өткөнүн эске салуу жетиштүү эле:

кор тутуп жердик элди салык салчу,
ымыркай наристеден курман чалчу.

Таптаза мөлтүрөгөн тамчы суудай,
кыздарды көз көрүнөө маскаралай,

кай бирин алып кетип шул максатта,
курулган лаал таштан бек сарайга,

капаска камап койуп көңүл аччу,
каңгайдын аскерлери кумар жазчу.

Кемсинтип кордошкондой келгин итти,
көп өтпөй сулуулардын күнү бүтчү.

Өлүктөр жер астында сууга акчу,
ошентип түбөлүктүү жайын тапчу...

Айлакер, ач көз, шумпай Алоокеге
алданып мында келген кемпай элге,

ыгына аралашып бирин-серин,
ыркына көнүштү эле жердиктердин.

Ошолор жан тартышып, кепке келген,
тымызын Капка эшигин ачып берген.

Кол баштап Кара-Шаарга бүлүк салды,
катуудан казан сынып, күл чачылды.

Каңгайдын чеп капкасын талкалашты,
кызыл кан жошолонуп суудай акты.

Алооке бүт колуна ажырады,
ага эми кымбат турду кара жаны.

Алдырган ар кай жактан сулуулары,
ал үчүн арнап салган бек сарайы

өрттөнүп жалын бүркөт туш тарапка,
аялдар «жан соогалап» чыңырууда.

Алардын эч бирине көңүл бурбай,
аралап өрттү кечип эч буйдалбай,

жароокер кыйык көздүү Суюян сулуу
жакында төрөп берген сүйүктүү уулу

катылган, чеп сарайдын алдындагы
жашыруун бөлмөсүнө жетип барды.

Аялы жол тарта албайт, жакшы билет,
андыктан буйдалбастан бул таш жүрөк,

Суюянды кылыч менен кыя чапты,
ок өтпөс тон ичине уулун катты.

Илбирстей шырп алдырбай ыкчам басып,
кетүүгө Чоң-Бээжинге турду шашып.

Калаасын, жоокерлерин – керт башына,
ал азыр чалып турду курмандыкка.

Кайрылып буруттардан өч алам деп,
каңгайдын каны кайнап, көөдөндө – кек,

каалгасын мунаранын ачып кирди,
катылган Алгарага ыргып минди.

Кериктин терисинен ийлеп өргөн,
келишкен кайыш чылбыр үзүлбөгөн,

байлануу бек мамыда ошол бойдон,
шашылган Алооке хан чечпей койгон.

Эмне үчүн алып учпайт деген ойдо,
Алооке камчы басты ойдолото.

Ачынып катуу тийген камчысына,
Алгара көктү карай атылганда,

байланган кайыш чылбыр тартылып бек,
күүлөнгөн кара аргымак жерге түшөт.

Кынынан кылыч сууруп кыя кесип,
бут койот үзөңгүгө жаңы жетип.

Кайтарган кароолуна жол баштата,
камынтпай кирип келет Эрназар да.

Кесилген чылбыр учун сермей кармап,
үлгүрүп аргымакка жетип калат.

Добушу Чыйырдынын жаңырыктап,
шол тушта Эрназарга даана угулат:

«Колтукту таамай мээле! Кара аргымак
канаты талкаланса ажал табат!»

Эрназар эс токтотпой, атаганат,
найзасын колтугуна шашып урат.

Талкалап омууроосун аргымактын,
жаралайт колтуктагы оң канатын.

Сыр найза кара ташка тийген сымак,
такалып колтугуна карс деп сынат.

Кынынан кылыч сууруп шилтеп ийди,
ач албарс Алоокеге жаза тийди.

Чопкуттун көөдөн жагын жара тилип,
койнуна курч албарстын учу кирип,

Бекиткен Коңурбайын жаралады,
баланын оң далысын шылып салды.

Бул жерге баштап келген кароолчу да,
бар дилден Эрназарга жардамдаша,

кармайм деп атырылган аргымакты,
чапчылып, тебеленип жерде калды.

Алооке өжөрлөнө жанын үрөп,
алкынган Алгарага эптеп минет.

Чылбырды сол колуна орой кармап,
Эрназар ач албарсын кайра камдап,

шилтөөгө оңтойлонгон кайран шерди,
жеткирбей, канкор найза суна берди.

Калканчсыз ачык калган чуркулдайга
кадады сыр найзасын таамай ура.

Эрназар ач албарсын кайра алды,
сол бутун Алоокенин шылып салды.

Кошулуп адам каны аттыкына,
жошулуп омуруу ылай куюлууда.

Үч буттап, жараланган оң канаты,
Алгара Алоокени алып качты.

Оролгон кайыш чылбыр сол колуна,
Эрназар сүйрөлүүдө ат соңунда.

Койо бербей ошондо да жанын үрөп,
а бирок, кара аргымак алга сүйрөп,

урунуп мунаранын дубалына,
баатырдын асыл дени жанчылууда.

Өрттөшүп, калтырбастан тирүү жанды,
жигиттер Эрназарды издеп калды.

Аңгыча Алгараны – канга жуулган,
көрүштү Бээжин туштап сызып калган.

Үстүндө Алооке хан, чылбырында
сүйрөлгөн тааныш караан урунганда,

түз атаар мергенчилер жаасын тартып,
артынан кууп калды баары шашып.

Эрназар эң акыркы күчүн жыйып,
чылбырга салмак салды булчуң түйүп.

Шол кезде кара аргымак адам өңдүү,
азынап Алоокеге белги берди.

Эсине келе түшкөн шум Алооке,
эңкейди кылыч шилтеп колтук кере.

Чылбырды сагаагынан кесе чапты,
бошонгон Алгарасы сызып качты...

Тартылган кайыш чылбыр кыйылганда,
таканчык табалбай шер жыгылганда,

жер сайып сынган найза терең малды,
коройуп желкесинен чыгып калды.

Ажайып жарык күндү акыркы ирет,
айланта бир карады тилин күрмөп:

«Аттигин! Максатыма толук жетпей,
арманым арылбастан болдум кетмей.

Апаке, Журт-Энеси, Батмазуура,
а көрсө, тагдыр шундай жазган тура.

Ченемсиз оор жүктү көтөрүүгө,
чыгуу үчүн Ата-Журттун өтөлүнө...» –

сөзүнүн аягына чыга албады,
жаралуу сол кол менен жер таянды.

Оң колун өйдө созуп, сыр найзаны
маталган алкымынан сууруп алды.

Атылып кара кочкул акыркы кан,
ааламга чыркырады бир ыйык жан.

Ачылган карегинде катып калды
Акбалта, Бакай жана Улакканы...

Теңир ай! Сынооң сенин чексиз белем...
Анда мен он алтыга жаңы келгем.

Эл билбей Чыйырды деп Эрназарды,
Кокондо отогодо¹ хан атанды.

Жоктугун билдирбестен Эштек хандын,
Чыйырды эл-журтунун көрүп камын,

кыркууздун ишенимин актап калган.
Кайрадан түн түштү элге, аттиң арман!

Антташкан кырк жигиттин азы гана
калыптыр жазат таппай кан майданда.

Ошолор шек билдирбей кас душманга,
орошуп ак кийизге, түн жамына

артышып асыл денин Эрназардын,
жетишет Боз-Коргонго таңга жакын.

Өткөндө Чыйырдыны, саяпкерди,
Эрназар «аманат» деп койгон жерди

ачышып, кайра жаңы жай казышат,
үчөөнү Жер-Энеге тапшырышат.

Алардын жаткан жерин шондон бери,
«Таш-Мазар» – ыйык делип айтып келди.

А бирок, берендердин сөөгү бар деп,
айтылбайт эл ичинде данисте кеп¹.

Көргөндөр да бир ирет, ыйык жерге,
айтпаска кайталашат, антын бере.

Андан соң бөлүнүшүп үч тарапка,
бир бөлүк сапар алат Турпан жакка.

Керээзин Чыйырдынын аткарганы
кетиптир Ногойлордун Улакканы.

Башында ошол топтун Жамгырчы абам
бараарын Үч-Турпанга, бизге айтпастан,

чектеги эли менен калмак болот,
чоң энем жибербейт деп айтпай койот.

Айтканын Көбөө абанын аткарганы,
Алтайдан арзып келген Бакай дагы,

¹ *Данисте кеп* – так кеп.

кайрадан сапар алды тууган жерге,
кайгылуу кабар айтмак ал жерде элге...

Ногой хан көзү өткөн, Өгөө кары
жашы өтүп алдан тайып калган чагы.

Бир кезде Бөгөй абам, тууган жерде
Көбөө уулу калгандыгын: «айтаар эле.

Мына ошо Көбөө баатыр – Бакайларды
жиберген хан буйругун аткарганы:

Чыйырды же Жакыпты издеп табып,
Хан кылмак кең Алтайга алып барып.

Бакайлар Чыйырдыга келген кезде,
калаба башталганы калган эле.

Казатка аралашып, баарын көрүп,
кайрадан сапар алды кабар берип...

Чыйырды Кара-Шаарга кирээр күнү,
айтыптыр абакеме мына муну:

«Жамгырчы, буйрук дечи, жазат тапсам,
кайрылып араңарга келбей калсам,

Жакыпты хан отоого келсин деген,
өтүнүч энебизден айткан элем.

Ал киши ачык жооп кайрыбаган,
мен дагы жүрө бергем жаңыртпастан.

Ал эми азыр сенден суранаарым,
бул жерде – хан отоодо өзүң калгын.

Жакыпты мекенибиз кең Алтайга
жиберсин Журт-Энеси, айткын ага.

Жакыптын кулк-мүнөзүн жакшы билем,
пикири келише албайт бул эл менен.

А көрө ата-конуш тууган жерге
ал барсын, кыйышпаган бир боор элге...

Анан да эң акыркы өзүңө айтаар
сөзүмдү ук, мүмкүн болсо, сөзсүз аткар!!!

Ушул эл баш ийбесин сезип турам,
жоолашпа тууган менен, тилимди алсаң –

Кокондо хан отоону бүгүп салгын,
Турпанга – туугандарга көчүп баргын.

Келсе да, кетсе дагы кас душманың,
Турпанды басып өтөт, билип алгын.

Шондуктан туш болсоң да кандай күнгө,
көчпөстөн сактап тургун элди мүлдө...» –

Мына ушу Чыйырдынын айткандарын,
Коконго келген күнү айткан баарын.

Чоң энем адатынча жакпаганда,
чыгарбай сыртка үнүн «зирп» деп алма,

мүнөзү кармай түшүп тунжураган,
абама жооп кайрып унчукпаган.

Атамдын жаткан жери энеме ыйык,
алыстап кете албасын билет, кыйып.

Кеп салса көчөбүз деп чоң энеме,
эч качан макулдугун бербейт эле.

Андыктан айтпай туруп Жамгырчы абам,
Турпанга түз кетиптир кан майдандан...

Укканда бул кабарды Акбалтадан,
чоң энем адатынча тунжураган.

Бирок мен жүрөгүнүн тереңинде,
байкадым, макулдугун, кеткенине...

Коконго хан отоону көтөргөнү,
Көк-Таштан кайра көчүп келген күнү,

Анжыян, Ош, Маргалаң бекзаттары
чогулуп келишиптир түгөл баары.

Ошондо жаш Санжи-бек чоң энеме,
тик карап бул сөздөрдү айткан эле:

«Сиз бизге жиентайсыз, Журт-Энеси,
а бизди баш ийдирген бийлик ээси –

алдагы колунузда алтын таяк
болбосо баш ийгенди ким кааламак?

Чыйырды, алтын тагы Ногой хандын,
атаңдын туулган жери – кең Алтайың.

ал сизди күтүп аткан чыгаар дейбиз,
тактыңыз шол жакта го, кандай дейсиз?» –

Жүзүндө бүркөнчөктү ачпай туруп,
колдору Эрназардын кылыч сууруп

шилтээрде, өктөм үнү чоң энемдин,
тарттырган экөөнүн тең бош тизгинин.

«Эсил журт! Эштегимдин силер үчүн
кылганын тез унутуп, ушул бүгүн

былык сөз сүйлөгөнгө жол бергениң,
бул кандай, айткылачы, не дегениң?

Коконго хан ордону, алтын такты
көтөргөн кырк тукумдун эли жалпы.

Ошол эл Эштегимди хан көтөргөн
жамы журт – кыркуузумдун ханы деген.

Келаткан Уузхандан алтын таяк –
калайык, тааныгыла жакшы карап!

Энени – бул таякты колуна алган,
эзелтен «Журт-Энеси» деп атаган.

Башкача атоого аны акысы жок,
ким танса маңдайына кадалат ок!

Жамгырчым такка олтурат, ошондуктан,
Санжи-бек, күнөөң кечтим, калдың аман...» –

* * *

А бүгүн Эрназар жок бел байлаган,
Турпанга абам кетип туура кылган.

Кокондон Акбалталар түн жамына,
көчүрдү Эрназардын айылына.

Түрпүнөн¹ жергиликтүү туугандардын,
түшүндүм чоң энемдин чочуганын...

¹ *Түрпү* – түрү, кебетеси.

Кабарды Эрназарды өлдү деген,
Чыйырды өлгөндө эле бердиришкен.

Азасын Чыйырдынын, Бурул эне
айлында Эрназар деп тарткан эле.

Мына эми каралуу көч энем баштап,
Алайга түн жамынып кетип барат.

«Эр мүнөз, өктөм элең Бурул эне,
ачуу сөз айтпастырсың чоң энеме.

Энем да Сиздей эле жалгызынан,
Ата-Журт, эл-жери үчүн ажыраган». –

деп ойлоп, өз ичимден тилек тилеп,
зыркырап карманамын жанымды үрөп.

Эзилип жүрөк күйүп, эрендерди
эскерип, каралуу көч кете берди.

Сезимдин тереңинде кайра эле,
зырп этип эске түшөт Бурул эне.

Эсимде, Айгыр-Жалда турган кезде,
айтканы ал кишинин чоң энеме:

«Жар болуп Көк-Теңири, кыштан эсен
жаркыган жаз айына чыксак экен.

Жүзүндү бүркөнч менен өз элиңден,
жашырып-жаап жүрүү кыйын экен.

Мактаныч сөзүм эмес, Журт-Энеси,
таанышат Алайлыктын көбү мени.

Ындынын күң кийими анча деле,
Ишенбейм койоруна жардам бере.

Азилдеп Дөөлөткелди ансыз деле,
айтчу эле окшошсуң деп кара күңгө.

Эсинде Эрназардын калган экен,
эркелеп кайсы бир күн мындай деген:

«Энеке, капа болбой макул көрсөң,
күңүндөй ындылардын кийим кийсең,

көчүрүп келмек элек Журт-Энесин,
коргоого кас душмандан сөз бергемин.

Ылайык бир өзүндөн башка жанды,
жүрөгүм макул болуп каалабады.

Алардын келээр күнү чукул калды,
сурагам Көкөтөйдөн Айгыр-Жалды.

Кам көрүп бүлөсүнө Эштек хандын,
үй тигип, даярданып күтүп алгын». –

Силерди Эрназардын сөзү менен,
күң болуп, Журт-Энеси, тоскон элем.

Таанышат Алайлыктын көбү дедим,
аныма ишенээрсиз угуп кебим.

Алайдын билерманы Дөөлөткелди,
атама кадыр салып алган мени.

Төркүнүм Майлуу-Суулук жайынча адам,
аш-тойдо жөө сайышка түшөт атам.

Башчысы жыйырма түтүн кыпчагынын,
бийлетпейт өзгөлөргө өз тукумун.

Бул элде жөө эр сайыш ансыз өтпөйт,
каршысы атчан чыкса ал жөө беттейт.

Түтүндөй чаап келген каршысына,
жалтанбай төшүн тосот найза суна.

Калың эл көз кумары кангычакты,
көргөзөт сайышууда миң ыкманы.

Тамаша куруп берип калың журтка,
түшүрөт ат үстүнөн акырында.

А бирок каршы түшкөн бир да жанга,
калдаы ал эч качан забынына.

Атыккан жөө балбан деп – аты Икрам,
айтылуу Кыпчак хандын тукумунан.

Апамдын төркүндөрү аргындардан,
уз аял, Тындым-Бийке деп атанган.

Ата-энем зарыгышып бала көрөт,
тунуна Зарылдык деп ысым берет.

Андан соң үч мертебе эгиз төрөп,
алпештеп алты кызды эрке өстүрөт.

Үчүнчү эгиздерге атам-энем,
бурулаар деген жакшы тилек менен,

аташат эгиздерди Жаңыл, Бурул,
ээрчишип келишсе деп артынан уул.

Шол бойдон апам такыр төрөбөптүр,
арналган бешикке уул бөлөбөптүр.

Жетөөнүн ортосунда жалгыз гана,
өңү серт, атама окшош балбаны да,

жанынан жарым карыш бөлүнбөгөн,
жанындай көргөн кызы – ал мен элем...

Он бештен он алтыга карап калгам.
Той берип бир соодагер Анжыяндан,

келсин деп ошол тойдо тамашага,
той ээси чакыртыптыр атамды да.

Кутурган тентек уулу байбачанын,
кыз бала экенимди билет дагын;

«Бечара бир балбандын кызын мага,
буйруптур жарым түндүк тамашага». –

деп ойлоп коюнума кол салмакка,
көтөрөт керегени мен тарапта.

Чочуткан таттуу уйкудан муздак колдун
билегин аткый кармап бек толгодум.

«Карс» деген добуш менен «аа» деген үн
бир чыгып, тып басылып, тынчыды түн.

Кол курап Маминжан-бек эртесинде,
келиптир чыр чыгарып той ээсине:

«Кутурган доңуздарга жалгызымдын
каруусун талкалатып – мунжу кылдың.

Тойунду топуракка айландырам,
талкалап табагыңды, чыгың чачам!..» –

Жулунган бекке жакын басып бардым,
кезеген оң колунан бек кармадым.

Тик карап чаары чыккан көздөрүнө,
тыңшабай, маани бербей сөздөрүнө,

ачууга буулуккан үн араң чыгып,
сүйлөдүм сөздөрүмдү утур тынып:

«Жулунба кутурган бек! Адегенде
сурагын нааданыңдан, колун неге

сындыртып, кимдер менен кармашканын.
Эссиздин жообун угуп, анан чамын.

Бейкүнөө той ээсине асылбагын.
Эрөөлдөш. Аныңды мен сындыргамын.

Атыккан балбан чыксын, же болбосо
качпастан кадырман бек, чык ортого!» –

Түнүндө кыз экеним биринчи ирет
түшүнүп, турган элем көөнүм кирдеп.

Атама, ар-намысым жол бербеген,
айтууну болгон ишти уят көргөм.

Суроого атакемдин оозу барбай,
сууланган тутам кылды турат чайнай.

Жүрөктө ыза-каарды сыртка чачкан,
жүлүнүн зыркыратып сезген атам,

түшүнүп абалымды, кийлигишпей,
түнөрүп сүрүн салат жерди тиктей.

Ортого Маминжандын Таз-Балбаны
дардая – опол тоодой, чыгып барды.

Астында Тор-Кашкасы көнүп бүткөн,
атылып эр сайышка нечен түшкөн.

Азыр да Таз-Балбандан аты озуп,
чамынат жерди чапчып, соорун тосуп.

Теңсинбей ныксыроосу Таз-Балбандын,
тийгендей ачуу камчы – чыйралгамын.

Артылтып Айкашкама камчы салбай,
атамдай тура бердим эч жалтанбай.

Түтүндөй сызгырылтып Тор-Кашкасын,
Таз-Балбан найза сунуп келди жакын.

Ордумдан козголбостон тура бердим,
жанчканда ал найзасын, мен шилтедим.

Таз-Балбан теңине албай бош олтурган,
талп этип таз жорудай түштү аттан.

Табактай кара ташка, жерде жаткан
тийгенде кара кушу, талкаланган.

Айтууга бир ооз сөздү жарабастан,
атынан түшкөндө эле аалам салган...

Эрөөлдө эр өлтүргөн балбан кыз деп,
элимде эмдигиче салышат кеп.

Алайдан тойго келген Дөөлөткеди,
ортого калыс кармап ошончо элди,

атама кадыр салып, күзүндөсү,
атайлап арзып мага үйлөндү эле.

Үмүтү, зар-тилеги жалгыз гана,–
үйлөнгөн, төрөлсө деп эркек бала

Өткөндө жетимиштен жашы анын,
төрөлдү зар тилеткен Эрназарым.

Өкүнбөйм, эр сайышка түшпөй калдым,
өмүрүн тилейм жалгыз Эрназардын.

Жалгызым үйлөнсө дейм түгөйүн таап,
неберем эркелесе «чоң апалап!»

Жараткан тилегимди кабыл кылып,
жетемби эсен болуп, элим тынчып?..» –

...Каралуу көч баратат түн жамына,
кайтоолдоп эне үнү жаңырууда...

«Жаз алды Арстапбапка ооган элек,
жүзүбүз жердик элге таанылат деп.

Көк-Ташка кийинчерээк көчүп түштүк,
көмүскө көпчүлүктөн өмүр сүрдүк.

Эске албай үйлөнүүнү ошол кезде,
Эрназар күн өткөрдү эл четинде.

Аттигин! Арзып-сүйүп зайып албай,
артында «аталаган» бала калбай,

Ата-Журт, эл-жер үчүн бул жалгандан,
асылым аруу бойдон аалам салган!..»

...Ажырап эрендерден, энем баштап,
Алайга азалуу көч качып барат.

Армандуу чоң энемди дарман кеткен,
тагасы Эрназардын жетектеген.

Айрылды жалгыздан деп уялашын,
аяныч саялдатып ээрге башын,

Бурулдун жалгыз боору – Зарылдыгы,
баратат ичке батпай кайгы-муну...

Айылга биз жакындап калган кезде,
ар жактан бир топ атчан чыккан эле.

А көрсө күндөп-түндөп Үч-Турпандан,
ат коштоп алмаштырып чаалыкпастан,

жаткырбай жигиттерди Эр Улаккан,
Жакыпка кабар берип алып кайткан.

Азалуу көчтү көрүп Бурул энем,
айттырбай ал өзү эле билген экен.

Эстүү жан, эгизим деп боздоп ыйлап,
Эрназар, Чыйырдысын жоктоп ыйлап,

көмүлгөн көктүгүмө мен бейбакты,
кучактап үнүн баспай ыйлап жатты...

* * *

Азага Анжыян, Кокон, Маргалаңдан
келишкен бек тукуму кеч тараган.

Кетээрде Тажи-бектин Санжи-беги,
Улаккан, Жакыптарга мындай деген:

«Жакып-бай, Кокондогу хан ордого,
кайрылып барам деген болсоң ойдо,

баш тарткын ал ойундан, биз өзүбүз
бек болуп, төрүн ээлер өз үйүбүз.

Туугандар арасына жик салбагын,
тил алгын, Алтайыңа эсен баргын...» –

Жакып-бай эрте жазда жол тартмакка,
сөз берип бек тукумун атказды да,

калганда өзүбүзчө, чоң энеме
кайрылып, бул сөздөрдү айткан эле:

«Сөзүмдү туура көрсөң, Журт-Энеси,
жесирге башын байлайт сөөк ээси.

Түрпөтүн көрүп туруп замананын,
Чыйырды Эрназардын коломто ашын

өткөздүк Чыйырдынын кырк ашында.
Каран түн салбайын деп журт башына

Жамгырчы чекте калды. Биз Алтайга
жылапы күн жылымдап жаз кылтайса...

Өчпөсүн Чыйырдынын аты дейсиң,
өзүм да бар дилимден макул көрдүм.

Жесирин Чыйырдынын мындан нары,
журтчулук, Чыйырды деп чакыралы...

Сары Ногой – Байдөөлөттүн кызын алгам,
быйыл жаз кайтыш болуп, жезил калгам.

Бир топ жыл жашасам да аны менен,
бечера, бой көтөрүп төрөбөгөн.

Капилет кабар барып, чукул келгем,
кайрылып бата алайын барып элден.

Ал жерге хан ордосун курган элем,
аны эми Жамгырчыга берип келем.

Мал-жаным кайнатама табыштагам,
тапшырып Жамгырчыга, кайра кайтам.

Таңында Үч-Турпанга аттаналы,
бергиниң, Журт-Энеси, ак батаңды». –

Бул жакта каласың деп Улакканды,
Бай Жакып Акбалтаны коштоп алды.

Тагасы Эрназардын Зарылдык да
аттанды алар менен Үч-Турпанга.

Абамдын жанында ал калып калат,
бүлөсү жазда артынан көчүп барат...

Узатып Жакыптарды Үч-Турпанга,
үн-сөзсүз энем көпкө олтурду да,

бир кезде демин алып терең ичке,
басыңкы добуш салды карап бизге:

«Балдарым, кам көрөлү, заар менен
жөнөйбүз Боз-Коргонго үчөөбүз тең.

Улаккан, сардарларың жаныңа алгын,
бизди сен Таш-Мазарга коштоп баргын.

Балама барбай туруп, кантип гана,
барамын беренимдин Алтайына!

Баласы жаткан жердин топурагын,
атасы жаткан жайга алпарамын.

Асылдар жай алышкан ыйык жерге,
балдарым, камыналы, жөнөйлү эрте...» –

Таңында Таш-Мазарга сапар алдык,
көздөгөн жерибизге жете бардык.

Алайдын арчасынан көөлөп казып,
ал жерге ырым кылып ала бардык.

Көөлөгөн арчалардын топурагын,
көргөмүн унааларга арттырганын.

Эрендер жаткан жайды айландыра,
жигиттер жерди терең казышты да,

алиги артып келген топурактан,
казылган чуңкурларга калың чачкан.

Көөлөнгөн арчаларды ошол жерге,
көктөйт деп ырым кылып тиктик эле...

Мазардан булак суусу бир топ алыс,
жуунуп алайын деп келгем жалгыз.

Бош баспай ала келсем дегенимби,
көтөрө келген элем көнөгүмдү.

Булактын көзү толгон жыландардан,
бир азга боюм дүргүп чочуп тургам.

Энемдин айткандарын эстеген соң,
эңкейдим, жүз чайганым болот деп оң.

Колумду сууга салып кочушума,
булактын мөлтүр суусун толтурдум да,

оозума алып келип татканымда,
укмуштай даам калды таңдайымда.

Кайрадан сууга колум малып барып,
капырай, тып токтодум, таңым артып.

Жанагы булак толгон азистерден,
көрүнбөйт бири дагы, кайда кеткен?

Тунжурап ойго бата жүзүм чайдым,
толтуруп идишиме суудан алдым.

Артыма жай бурулуп, Таш-Мазарга
жөнөдүм санаам артып илкий баса.

«О Теңир! Бул булакты мекендеген,
Баягы мар тукумдан калган экен.

Көрүнүп көз ирмемге жоголгонун,
күтүүсүз мар тукумга туш болгонум,

берилген мага аян – белги белем,
болоорун жакшылыктан кабар берген». –

Ушинтип ойго батып чарчаганда,
булактан бир топ алыс узаганда,

идишим жерге койуп тынмак болдум,
учугун улай бердим бүтпөс ойдун.

Кызарып Күн уяга батып барат,
кызыгып баткан Күнгө тургам карап.

Булактын наржагында кайрылыштан,
бурулуп бул тарапка бир топ атчан,

жакындап калышканын байкабастан,
жанагы ойумду улап катып тургам.

А качан көргөнүмдө – жакын калган.
Азыр мен уят эле артка качсам.

Жайылган жоолугумдун учу менен,
көргөзбөй жүзүмдү жаап тура бергем.

Булуттай бедөө аргымак минген адам,
бөлүнүп жалгыз өзү топ атчандан,

жаныма жай бастырып келди дагы,
жагымдуу добуш салып сөз баштады:

«Чырагым, аскер чаңкап, суу барбы деп,
көгөргөн колот ичин өрдөдү элек.

Кезикпей жолубуздан бир да адам,
көрүнгөн – жок сыяктуу дегеле жан.

Кайра артка тартмак элек, кайрылыштан
карекке чалдыкпаса жалгыз караан.

Каргадай секелек жан кара кийген,
кайгынын каары батып башын ийген,

көргөндүн көңүлүнө дүбүрт салган,
карегим, кимсиң өзүң, келдиң кайдан?» –

тилинде чоң энемдин сүйлөп турган,
тирмийген алагар көз сүрдүү адам,

карашы калтыратып бүт денемди,
кайрууга бир ооз сөздү ал келбеди.

Төбөмдөн төмөн муздак суу куйгандай,
титирейт тизелерим жыгылчудай.

Эмне айтып, не кылаарым биле албадым,
эңкейип жүзүм жаап, жүйүртө бастым.

Колума көнөктү алып өйдө турдум,
кош колдоп ал адамга сууну сундум.

Эңкейип колуна алып, ыйык жалга
идишти үч мертебе тийгизди да,

Көрүнүп чаңкаганы кылкылдата,
көнөктө сууну жутту мооку кана.

Суусуну канды окшойт, арткан сууну
эңкейип ат үстүнөн кайра сунду.

Бурулуп арт жагына – аскерлерге
буйруду бир нерсе деп өз тилинде.

Аскерлер жапырт бир ооз жооп кыла,
бирдеме айтышканда башчысына,

Кайрылып мен тарапка шаша сүйлөп,
сурады төбөм ылдый теше тиктеп:

«Чырагым, сен булакка бардың беле?
Жанагы сууну кайдан алдың эле?

Атың ким? Кай жерликсиң? Биздин салтты,
үйрөткөн кандай адам, бачым айтчы?..» –

Бергендей белгисиз күч өз жардамын,
бошогон бойум токтоп сөз баштадым:

«Жетиммин, анан дагы жесир калдым.
Жетилгем жетегинде чоң апамдын.

Чоң энем араб кызы, бул элге жээн,
ашыкпай уга алсаңыз айтып берем.

Өз атым Батмазуура, Саид койгон,
ал дагы араб деген элден болгон.

Жети атам таза кандуу хан тукумдан,
жеткилең кыркууз эли деп атанган...» –

Калганын айтсамбы же айтпасамбы?..
Көргөзгүм келбей турду Таш-Мазарды.

Булакты эстей калып жеңилдедим,
бир азга тымып туруп мындай дедим:

«Кыскача дайным ушул Сизге айтаар,
кошуңуз суу ичкен соң сөз уланаар»....

Иймене көнөчөгүм колума алдым,
бурулуп булак жакка кадамдадым .

Булактын көзү толо үймөктөшкөн,
азистер суу чыгарбай турган экен.

Токтолбой жандарына басып бардым,
топтошкон азистерди жай сыладым.

Буулуга жашым төгүп мындай дедим:
«Булактын көзүн аччы, азистерим!

Бул ишим туурабы же туура эмеспи,
биле албай турам азыр кандай дешти.

Дилдери ак, карабы, аны силер,
азистер, менден жакшы билесиңер.

Кабылып күтүүсүздөн не кылсам деп,
турамын өзүңөрдөн жардам тилеп»,–

камыга мен ушинтип айтканымда,
киришти жараңкага – жар боорунда.

Аздан соң булак оргуп мөлтүрөгөн,
суу акты дайым акчу нугу менен.

Ал адам аттан түшүп басып келди,
чөк түшө өзү олтуруп «олтур» деди.

«Ушундай түркөй элдин арасында,
учурап биринчи ирет зирек жанга,

суктанып ыйманыңдын тазасына,
сурадым дарегинди, тынчсызданба.

«Кыскача» деген жообуң толук бойдон,
карегим, ким экениң айтып койгон.

Баарысын билем, кызым, айтпасаң да,
бирок сен кошуунумду таң калтыра,

сүйлөшүп азистерге суу чыгарып,
чаңкаган аскерлерим суусун канып,

алкышын жаадырышат – адам эмес,
астында аргымактар шамал жетпес.

Танданткан мындай укмуш кереметти,
колунан жөн пенденин келбейт дечи.

Канында дараметке Алла берген,
кайырлуу болот, кызым, тобо десең.

Туш кылган сени бизге жазуу – буйрук,
чаңкаган кошуунума суусун буйруп.

Чырагым, урагаачы эмес, эркек менен,
эч качан мына ушинтип сүйлөшпөгөм.

Аткарып бир Алланын парз – милдетин,
ак динге элди тартып жер кеземин.

Бейадеп бек тукумун динден безген,
белдиктен кан чыгарып¹ баш ийдирем.

Бухара, Анжыяндын, Маргалаңдын
элдерин баш ийдирип, жолго салдым...

Тартсам деп кышка калбай кайра элиме,
табына кетким келди ыйык жерге.

Тоосуна Сулаймандын таазим эте,
тандалма колум менен бардым эле.

¹ *Белдиктен кан чыгаруу* – мусулман динине киргизилиш үчүн чоң кишилерди сүннөткө отургузуу.

Таңында кайтаар күнү эрте туруп,
ташына Пайгамбардын баргам чыгып.

Дуба окуп бата тартып, төмөн карай
жөнөөрдө, таш жанынан үн чыкты жай:

«Сөзүмдү ук, Азирети Али халийфа,
атыңдын башын бош кой, аны тартпа.

Бет алган жагын көздөп бара бергин,
башкасын барган жерден өзүң көргүн». –

күтүүсүз чыккан добуш басылып тып,
күтсөм да кайталанбай болду жым-жырт.

Сыр ачпай бир да жанга сапар алдым,
бош таштап башын тартпай аргымактын,

туш болуп суу чыкпаган боз талаага,
кошуунум күңкүлдөшүп өз ич-ара,

кыйналып турган кезде кезиктирген,
Алланын бизге берген буйругу экен.

Сөзүңдү кайра улагың келбей турат,
мага да керексиздей ал туйулат.

Аскерлер азистерден чочуп калды,
андыктан биз бул жерден аттаналы.

Жериңе, кайда барсаң, азисдерин,
ишенем, аман-эсен жеткирээрин...

Чырагым, коштошоордо өзүң менен,
ак дилден ак батамды сага берем.

Аскерлер! Колуңарды алга суна,
берели ак батаны тилек кыла:

кыркууз деп сыймыктанган элиң сенин,
ээлесин Жер-Эненин аруу жерин.

Карытып кылымдарды үзүлбөстөн,
учугу шол уруунун уланса экен!

Кыркууздун кыраандарын топтоп кураар,
кылымга аты өчпөгөн бир эл кылаар,

астында жол баштаган сан-миң колдун,
айбаттуу Айкөл Шерге эне болгун!

О Алла! Бир өзүңө ниет бурдум,
батасын кулпенденин кабыл кылгын!

Омийин, Аллохи Акбар»,– деп бата тартты.
Булуттай аргымакка шап аттанды.

Бир азга узап барып артка бурду,
жагымдуу жумшак добуш кайра угулду.

«Айта жүр эл-журтуңа, бата берген
Арабдын халийфасы Али деген.

Чырагым, кошкун эми бул жалганда,
Ишенем, кездешебиз таң макшарда»... –

Кошууну халифанын узап кеткен,
ордуман козголбостон тура бергем.

Турганым канча убакыт, биле албадым,
бир кезде шыбырттаган дабыш чалдым.

Ай толук, түн түндүгү көтөрүлүп,
чалкалайт ак шооласын жерге төгүп.

Жапжарык бүт теребел, бир аз гана
айлана чөмүлгөнсүйт мунарыкка.

Кыя жол Таш-Мазардан бери көздөй,
көрүнөт дапа-даана күндүзгүдөй.

Карасам дабыш улап шол жол менен,
кобурап келатыптыр эки энем.

«Утурлап алдың тосуп баса берип,
жарыгым, булакка да калдык келип.

Жүзүндү биздин элдин кыздарындай,
чүмбөттөп алыпсың да, жарыгым ай!..

Бул жерге неге олтурдуң ушунча убак,
бизди сен күтөт дедиң кантип чыдап?!

А бирок басканыма өкүнбөймүн,
ажайып Айлуу түндүн көркүн көрдүм.

Суусуна мөлтүрөгөн бул булактын
чайкайлы, көңүл кирип жууп салсын...» –

Сыйкыры табияттын чоң апамды
өзгөртүп койгон өңдүү, сездим аны.

Үндөбөй басып барып жандарына,
апамды кош колуна кармадым да,

бой таштап көөдөнүнө башым каттым,
баягы бала кездей ыйлап жаттым.

Чоң энем кучагына бекем кысып,
кошулуп төгөт мага жашын ысык...

ПАРВАТИНИН ТАРЖЫМАЛЫ

Билбеймин дагы канча ыйламакпыз,
баарыбыз үндөн чочуп чыккан капыс,

опкоолжуп жүрөгүбүз, башты буруп,
тыңшадык мундуу чыккан үндү угуп:

«Армандуу ачуу жашын төккөн жандар,
азаптуу бечарамын, арыбаңдар.

Сезимим алдабаса, ыйлап жаткан,
садагам, сенсиң го дейм, келин балам?

Жийиркенбе, жерибегин мени, кызым,
арбагын ардактайсың Чыйырдынын.

Жарыкта жалаң ыйдын теңи болгон,
жаралуу Парвати аттуу эне болом.

Жүрөгүм алдаган жок, билип турам,
жытатчы маңдайындан Батмазуурам!».» –

Бошотуп энем мени кучагынан,
баргының дегендей ал белги кылган.

Баятан таңым артып карап тургам,
бейтааныш байбичеге колун сунган.

Көөнөрүп калган кийим, бирок таза,
көрбөгөм тигилиши такыр башка.

Башында чүштөдөй ак кеп такыя,
байлабай гүлдүү жоолук жая сала,

уйулгуйт кооз гүлдүү мандилиден¹,
упузун ички көйнөк кең тигилген.

Торгундан² тыш көйнөктүн кош капталы
тилинүү тизесинен төмөн жагы.

Тышында торко бешмант көгүш түстө,
тигилген биз көрбөгөн сырт үлгүдө.

Апакай куба жүзү Ай нурунда,
агарып көрүнгөнсүйт дагы андан да.

Бойу узун, түптүз, ничке, сулуусымак,
бир кезде сулуулуктун изи турат.

Кирпиктүү бакырайган кара көздөр,
кулакка жагымдуу үн, жылуу сөздөр.

Бырышы көркүн бузбай, тескерисинче,
бөтөнчө көрк бергенсийт ак бетине.

Жүзүндө издүү бырыш, колундагы
көбүңкү сыртка чыккан тамырлары,

бар болгон карылыктын белгиси шу,
болбосо, келин сымал бүт тулкусу.

¹ *Мандили* – гүл салынган була кездеменин аталышы.

² *Торгун* – өтө кымбат, жибек кездеме. Мындан сырткы кийим тигилген.

Айтканы Чыйырдынын болбогондо,
ишенүү кыйын эле кор болгонго.

Ошончо катаал турмуш баштан кечкен,
так салбай келбетине изсиз өткөн.

Бир тыным убакытта мунун баары,
куйулуп сезимимден тез чубады.

Чоочуркап турган элем, заматта эле,
кандайдыр бир сезимге башымды ийе,

калганым кучагында кайненемдин,
качан ал өпкөнүндө араң билдим.

Куйулган ачуу жаштар жүзүбүздөн,
сарыгып эриндерден биригишкен.

Шондогу аккан жаштын даамы азыр да,
калгансыйт кеткис болуп таңдайымда.

Жуурула кучакташып эне-бала,
турганбыз ажырашпай бир далайга.

Кыйла убак өткөн окшойт, качан гана
чоң энем басып келип жаныбызга,

каруусун оң колунун кайненемдин,
аялуу сүйөй кармап, анан секин,

сол колу экөөбүздү тең кучактап,
эненин далысынан аяр таптап,

акырын жай шыбырап, бирок өктөм,
чарчаңкы добуш менен мындай деген:

«Койгула, токтотолу кайгыларды,
ыйласак жоголгондор табылабы?

Булакка жүз чаялы, анан шашпай,
бугубуз чыккычакты сүйлөшүп жай,

кеткенден, келээр кезден кеп куралы,
тагдырдын мунусуна тан кылалы...» –

Жуунуп, бир аз сергип, жай олтурду,
озунуп Парвати эне маек курду:

«Бул жерде не болгонун, жалпысынан
билемин, Журт-Энеси, айттырбастан.

Келгеним бул тарапка жылга толду,
тилегим чындап бүгүн кабыл болду.

Шул жерден силер менен кездешем деп,
жыл бойу талыкпастан күттүм эңсеп.

Коңулун бир чоң таштын түнөк кылып,
күндүзү иликтедим жер кыдырып.

Кийинип кечилдерче, төмөн түшүп,
кербендер өткөн жолун жүрдүм күтүп.

Каңгайлар сейрек өтөт, көбүнесе,
куралдуу биздин балдар өтүшчү эле.

Кабылса таалайыма аңкоо жандар,
алардан чегип сурап алдым кабар.

Силерден дайын-дарек мына ушундай,
жол-маек алып жүрдүм сурамжылай...

Ал эми өз жөнүмдү силерге айтсам,
түгөнгүс өзүнчө эле узун дастан...

Быттыр күз ушул маалда Чинь-Минь менен,
байланып, атка артылып келген элем.

Анчалык кыйноо тартып келбегенде,
а балким, балам аман калат беле!..

О Теңир! Жазыктуу бир пендеңмин да,
шек кылып тагдырымдын жазуусуна,

токтотуу өз колумдан келүүчүдөй,
керексиз кепти турам кейип сүйлөй...

Чинь-Минге кандай болуп жолукканым,
силерге адегенде шону айтайын.

Бул жерден кеткичекти колго түшүп,
дайнымды билээрсинер баарың түзүк.

Ал жерде балдарымды качырганча,
азаптуу жашообузду айткандыр да.

Калмактын Чинь-Минь деген аяры бар,
билемин, Журт-Энеси, кабарың бар.

Жайлоого жаңы гана көчкөн элек.
Маңгулдар салт боюнча той беришет.

Каңгайдын бир дуу-дуусу¹ тоюн берди,
Чийтайым бийлейсиң деп буйруп келди.

¹ Дуу-дуу – бир айылдын башчысы.

Балдарым качып кеткен күндөн тарта,
баягы Чийтай эрдин кордугу арта,

баарына макул элем кандай десе,
батыраак өлсөм деген кезим эле.

Кыйды арам бир нерсени сезди белем,
ал мени дуу-дуусуна жакпас деген,

көөнөргөн, көркү кеткен кийим менен,
көңүлсүз опузалап бийле деген.

Жиберген чүмбөттөлүү наапысында¹,
баратты акыркы ирет ал жанымда.

«Үнүңдү угузбагын дуу-дууга» деп,
жол бойу кайталады бир нече ирет.

Наапыдан түшөөр менен, күтүп турган
нөкөрү бөлүп кетти мени андан.

Кийимди көргөн дуу-дуу нөкөрүнө,
«Кийинт!» деп кыйкырынды буйрук бере.

Жыпар сээп, эндик сыйпап, осмо койуп,
жалтылдак дүрүйө көйнөк² жакасы ойук,

таажыга окшоштуруп так төбөмө,
түркүн түс гүлдөргө ороп чачым түрө,

абадай үлбүрөгөн көгүш түрдүн,
бий эмес, ырдаар кезде кийчү кийим.

¹ *Наапы* – чүмбөттөлгөн араба. Анын дөңгөлөгүн чечип таштап, кол менен көтөрсө да болот. Кулдар сүйрөйт же унаага чегерилет.

² *Дүрүйө көйнөк* – кымбат жибектен тигилген көйнөк.

төбөмө гүлдөр бекип, – бүт тулкумду,
желедей Күндөн түшкөн ороп турду.

Кийинип кайра үстүнө киргенимде,
өзгө эмес чоочун элем мен өзүмө.

Жеринде кереметтүү Раджастандын,
жүгүрүп жүргөнүмдөй сезип жаттым.

Буйрутпай, сурандырбай өзүм эле,
көөдөндөн чыккан үндү сезбей деле,

кыймылым, ыр-ыргагым куйулушуп,
ырыма бүт баардыгы жуурулушуп,

суусундай Рамганганын¹ түгөнбөстөй,
көөмөйдөн сөздөр агат ырым бүтпөй...

Жаркырап тийген күндү кара булут,
капыстан каптагандай күн тутулуп,

айлана караңгыга чөмүлгөндөй,
«чак» деген дабыш чыгып, көмүлгөндөй,

караңгы туңгуюкка батып барам,
«а» дешке алым келбей кетип дарман.

А кийин угушумда, ичи күйгөн,
чааптыр, кара кушка Чийтай күйөөм.

Наапыдан түшкөн бойдон кездешпедим,
жазуу го, андан башка не демекмин...

¹ *Рамганга* – Ганга дарыясынын башатынын илгерки аталышы.

Эсиме келген кезде – чылк жибекке
көмүлгөн кооз жыгач керебетте,

башымды бийик жаздап олтургандай,
жатыпмын куш жаздыкта мен чалкалай.

Көзүмдү бардап ачып, эки жакка
карадым үй ичине назар сала.

Килемдер ушунчалык кооз соккон,
кадалып үйдүн боорун кооздоткон.

Салынган жерде килем, илингенден
ашса – ашат кооздугу кемибеген.

Абадай дүрүйөдөн түркүн түстүү,
тартылган гүлгө окшото үйдүн үстү...

Дуу-дуунун чылк жибектен аркагы алтын,
тигилген дөңсөө жерге бул чатырын,

көргөмүн сырт жагынан, бирок ичин
көрүшүм биринчи ирет ушул бүгүн.

Ордумдан турайын деп жатканымда,
оорудан көөнүм айнып эстен тана,

кайрадан туңгуйукка чөмүп барам,
көздөрүм караңгылап, кетип дарман...

Ал оорум адат болуп мына ушундай,
акыл-эс сезимимди башкара албай,

апталап кайра-кайра кармай берип,
акыры дуу-дуудан да чыдам кетип,

Кытайдын түпкүрүнөн, бир лама
алдырды тартуу берип, кадыр сала.

Көөдөнүм кабыл албай көргөндө эле,
жипкирдим, кечил дешчү биздин элде.

Капкара кийим кийген, коркунучтуу
жан экен, каректери чачкан ууну.

Аярын дуу-дуу тынбай мактаганда,
аябай теңеп ийди Жаратканга.

«Кеселди айыктыруу – ал эмне экен,
уккамын, өлгөндү да тирилдирген.

Укмуштай касиетке эгедерсиң,
ушунун кеселине жардам бергин?

Келтирсең калыбына бул аялды,
кейитпейм көңүлүңдү, чачам зарды». –

Аяры сөөмөй учун тамырыма
акырын тийгизди да бир далайга,

унчукпай көзүн жумуп, кашын жыйрып,
чөк түшкөн калыбынан өйдө туруп,

жагымсыз, азисге окшоп арбап турган,
жымшыйган кыйык көзүн менден бурган.

Сөз күткөн дуу-дууга үмүт менен,
чыгарып күңүрт добуш мындай деген:

«Эгерде айтканымды макул көрсөң,
аялды Ньеньченге алып кетем.

Бекемсиң Чжэн мырза, убадага,
билесиң менин дагы – тураарыма.

Айымга керектелчү дары-дармек
жашыруун үңкүрүмдө катылган бек.

Өзүмдөн башка жанга белгисиз жер,
шондуктан, таба алышпайт жибергендер.

Өтүшүп кеткен экен, барып кайра
келүүдөн болбой калат буга пайда.

Кыскасы, айтаар сөзүм бирөө гана,
дарылайм алып кетип, болбосо ана...» –

кол шилтеп мен тарапка, чыгып кетти.
Укпадым не дегенин бөлөк кепти...

Килейген зор атанга чатыр жайып,
кечили кетмек болду мени алып.

Дуу-дуунун кошуп берген аскерлерин,
билбедим кайсыл жерден кетиргенин.

Чөмүлүп баягыдай туңгуйукка,
жеткеним кайсы күнү, кандай шартта,

белгисиз. Мен эсime келген кезде,
жетиппиз Ньеньчендин өзөнүнө.

Жүзүмдөн сылагандай бир кезде энем,
желаргы жумшак сылап турган экен.

Көзүмдү ачканымда биринчи эле,
кубантты сезимиме келген нерсе.

Тоолорду төмөн кыркып түшсөм эле,
туйулду жетүүчүдөй тууган жерге.

А бирок, ошол жерде кимим калган?
Бир кезде чакан уруу талкаланган...

Кызы элем башчысынын шол уруунун,
кырдырган күчтүү урууга бүт тукумун.

Каран күн эске түшүп, каным кайнай,
кубанган кубанычтын изи калбай,

көңүлүм караңгылап бир кыйлага,
кайрадан өзүм колго кармадым да,

чубаттым көз алдымдан өткөнүмдү,
чуу түшүп, кан төгүлгөн ошол күнү.

Мураддар тукумунун башчысы атам,
илгерки Мурад-шаанын тукумунан.

Келаткан уруубузда салт бар болчу,
бир уулга Мурад деген атты койчу.

Анан да орчундуусу ошол салтта,
тактынын мураскору кенже бала.

Атамдар бир атадан экөө экен,
ысымы улуусунун Мурад деген.

Ал эми менин атам Дамарадха,
эч качан умтулбаган атак-даңкка.

А бирок алтын тактын мураскору,
түздөн-түз салт бойунча атам болчу.

Бой тартып тактыны ээлер мезгил жетет,
бул ойдон агасынын тынчы кетет.

Акыры ал бир амал ойлоп табат,
аздан соң тактыга ээ болуп калат.

Атактуу ак сөөктөрү Раджастандын,
адаты даңазалаар атак-даңкын,

укмуштай кубулжуган үнгө эгедер,
ийиле чимирилген бийге чебер,

ырдатып, бий бийлетип мейман тосчу,
бул дагы канга сиңген салты болчу.

Атамдын такка олтурчу күнүн болжоп,
ак сөөктөр кеңеш курчу жыйын болмок.

Алиги айла-амалын камдап жүргөн,
агасы ошол күнү кылган экен.

Эң начар, жарды уруудан чыккан ырчы,
теңдешсиз Камила аттуу сулуу кызды,

атайын такка жетүү максатында,
алдырат бийчи кызды сарайына.

Атама «жигиттигин далилде» деп,
ал күнү мас болгончо шарап берет.

Кызга да зордоп куйуп жүзүм шарап,
экөөнү ээн үйгө камап салат.

Эртеси ичимдиктен башы ооруган,
эсинде не болгону сакталбаган,

өксүгөн үндөн зорго көзүн ачса,
өбөктөп шол ырчы кыз муңга бата,

бүрүшүп, түйүнчөктөй бекем таңган,
бүт тулку таштай катып ыйлап жаткан.

Солуктайт бечара кыз тик карабай,
сестейип не болгонун аңдай албай,

ордунан араң туруп, жакын барат,
ооруган башын кармап суроо салат:

«Сени ким капа кылды, неге мынча
сыздайсың жүрөк сыйрып ачыштыра?

Токтотуп боздогонун түшүндүрчү,
бул жерге кайдан келдиң, ким киргизди?» –

Кордолгон бечара кыз жашын тыйып,
үстүндө киймин түздөп өйдө туруп,

ызалуу, купкуу жүзү наары качкан,
ыйлоодон кардыккан үн араң чыккан.

Жаш жууган кара көздөр карагаттай,
жалдырап ыза толо тике карай:

«Бечара жетим кызмын, ырым менен
жан сактап, эки сиңдим, оорулуу энем

өлбөстүн күнүн көрүп жанын баккан,
өлчөөсүз ыза менен нанын тапкан.

Көз жашы мендей шордуу бечаранын,
кумарын кандырат да сиздей шаанын,

мазактап каалагандай таң атканча,
эч нерсе болбогондой суроо сала,

чегине бетсиздиктин жеткен жанга,
көрө алат бечара кыз кандай арга?

Бир түндүк кумарыңыз көңүл ачкан,
наркы анын, төрт бечара ажал тапкан.

Мен өлөм, ырым менен жан сактаган,
өлүшөт эки синдим, оорулуу апам...» –

Кечинде бул бийчи кыз келген кезде,
шарапка кызып калган учуру эле.

Эсинде: кубулжуган назик үнгө
термелип отурганы агасы экөө.

Анан да бүдөмүктүү эсте калган,
жалдырап шол назик кыз ыйлап жаткан...

Дүрт этип сезимине от чачыла,
ал азыр не кылганын көрдү даана.

Үстүнө шыргалаң суу куйулгандай,
калтырап тизелери уйугандай,

оозунан сөзү түшүп, эмне айтсам деп,
унчукпай үнсүз турду убайым жеп,

акыры баш көтөрүп басып барып,
чечкиндүү сөзүн айтат добуш салып:

«Ызанды унуткараар мезгил жетээр,
ырчы кыз, жообум сага азыр берээр:

арбагын оозума алып ата-энемдин,
азыр мен эл алдында ант беремин.

Тактыга мурастыктан башым тарттым,
тагдырым менин ушул,– сени таптым.

Аламын ак никелеп, агама айтам,
алыскы кыштагыма сапар тартам.

Апаңды, сиңдилериң өзүң менен,
кааласаң, ошол жакка ала кетем.

Кири жок жүрөгүмдү тартуу кылдым,
сөзүмдүн далили бул – колум сундум». –

Атакем башын тартып алтын тактан,
апамды – акыреттик жарын тапкан...

Арадан айлар жылып, жылдар өтөт,
апамдын көкүрөктө ызасы өчөт.

Ал кезде мен төрөлүп, атам-энем
алынып эл оозуна калган экен.

Бир кезде чакан кыштак – Мурад айлы,
айланган кооз жайга, кеткен дайны

ындынын түндүгүнөн түштүгүнө,
белгилүү калаа болду толгон гүлгө.

Эмгекчил, терин төгүп жер барктаган
элинин камын ойлойт башчысы – атам.

Көңүлүн кары-жаштын калтырбастан,
көйгөйүн, зарын угуп акыл кошкон.

Бат эле кадыры элге дайын болот,
баш байлап эл-журтунун камын ойлойт.

Алыскы Раджастандагы туугандары,
аларга дайын болуп мунун баары,

тынымсыз астыртадан жылып келип,
тажатат тактыны ал деп айта берип.

Тил албайт атам анттан тайыбайм деп,
турууга берген сөзгө өлгөнчө бек.

Аны угуп агасынын тынчы кетип,
ашынат арам ойу чекке жетип.

Таламын талашкандар толуп кетти.
Тыптыйпыл жоготууга жол издеди.

* * *

Туурада Катмандунун залим шаасын,
тамырын тартса өзүнө жол табаарын,

баамдап туйуп алган митаам Мурад,
билгизбей арамдыгын дагы кылат.

Көкүтүп залим шааны: «Гүлабадды –
кана сен, кыйын болсоң чаап алчы.

Тартып ал, талашпаймын жерди эч качан.
Жеңилсең тыйпыл кылып элиң чабам!

Аялың күнүм болот, уулдар – кулум,
эр болсоң Гүлабадды тыйпыл кылгын.

Көнбөсөң, Дамарадха, чаап алып,
көчүккө ысык темир тамга салып,

кулагы кесик кулга айланасың,
кутурган итке кошуп байланасың!..» –

ушинтип эрегишти тутандырат,
ууккан залим раджа бизди чабат...

Көнгөмүн кичинемден өзөн бойлоп,
көтөртүп картаң кулга, сууда ойноп,

кай бирде күнү бойу кайтпай үйгө,
кубалап көпөлөктү конгон гүлгө,

калчумун Күн батканча суу бойунда,
картаң кул койор эле мени ойума...

Жоо колу чапкан күнү, адатымча,
жүргөмүн ойнуу канбай токой жакта.

Каптаган калың колду, ызы-чууну
түшүнбөй, буйга жерден көргөм муну.

Ажалым жетпеген да, ал апааттан
алиги карыган кул сактап калган...

Эсимде – Сандро деп аташканы.
Ушинтип чакырчумун мен да аны.

Бойу узун, алтын түстүү чачы тармал,
бапайган дал ошондой сакалы бар,

туптунук асман түстүү чоң көздөрү,
таамайлап таптап айткан жай сөздөрү,

кайнаган аптап Күндө, көлөкөдөй
каныңды салкындатчу жел өпкөндөй.

«Түн жактан туткундалып келгемин» деп,
түнөрө кеп салганын уккамын көп.

Ажалдан арачалап ошол адам,
алыстап өзөн бойлой тоо таянган.

Эсимде элес-булас, шул өзөнгө
келгенбиз дабан ашып далай күндө.

Жан сактап билбейм канча, анан кайра
түшкөнбүз тоо кыркалай көнгөн жайга.

Атымды мындан ары Парвати деп,
кары кул чакырууну көрүптүр эп.

«Амина деген атты унут кызым,
апкелет сага кырсык ушул ысым.

Унутпа ата-энеңдин атын гана,
аны да үн чыгарып эч атаба.

Жашагың келсе сенин бул жалганда,
жарыгым, ак сөөктөргө жакындаба.

Эс тартып калдың эми, мен карыдым,
эсиңе салып койуу – бул парызым.

Ата-эне, эл-жеринди тыйпыл кылган,
атаңдын уялашы, ал да атаң.

Перзентсиз, бир да туяк көрбөгөн жан,
пейли тар, ичи кара Мурад абаң.

Чектелүү көр пенделик максат анда,–
алтын так, бийлик, байлык. Бул жалганда

опоосуз көр дүйнөнүн ач көз кулу.
ал үчүн жылтыр алтын – жашоо куну.

Агаң бар, аты Мурад, эске сакта.
Ал азыр багылууда ак сарайда.

Төрөлгөн эркек бала салт боюнча,
багылат ак сарайда жаш толгончо.

Ал эми шаа тукумун бага турган,
атайы өзгөчө жан дайындалган.

Толгуча шаа тукуму тогуз жашка,
тарбия, таалим берет ошол жакта.

Артынан эркек бала төрөлбөсө,
анда ал дагы калат үйрөнүшкө,

эл бийлеп, казна топтоп башкарууну,
эгешкен¹ жат душмандан сактанууну.

Агаңдын жашы он бирге келип калды,
мураскор ээ болучу билимди алды.

Тукумсуз Мурад абаң жаш Мурадга
тийеби залалы деп чочуйлайм да...

Ал экөө жолугушпайт ушул тапта,
тукум жок ээ болуучу алтын такка.

Буйурса алтын такты жаш Мурадга,
билгизгин ким экениң шондо гана.

¹ Эгешкен – каршылашкан.

Болбосо ал чөйрөдөн алыс болгун,
энендей ырчы болуу – ушул жолуң.

Кор кесип. Кемсинтүүгө, кемсинүүгө,
көнүшүң керек болот көз өткөнчө.

А бирок асыл жагы анын мында,
ачасың көңүлдөрдү баткан муңга.

Унутуп учурунда баарысын тең,
укмуштай кооз дүйнө шол көз ирмем.

Аралап гүл бакчаны ыр бүткөнчө,
аласың зор ырахат өзүң деле,..

Жашооңдо маани-маңыз ошол болот,
ыр менен бөксө көңүл мелт-калт толот.

Жеңе бил кемсинүүнү, кордоо – ызаны.
Жарыгым, жашоого бер туура бааны.

Жеңдирип бир ирмемдин ачуусуна,
жарыктын кусуруна калып калба.

Жылдызым, кандай күнгө туш болбогун,
жарыктын баасы кымбат – шону ойлогун.

Көзү түз болсун десең Жараткандын,
көөдөндө сактап жүргүн шул айтканым.

Анан да эсиңе ал – бул жалганда
атымды эскерээр жок сенден башка.

Тегимдин ким экенин учкай гана,
түшүнтүп айтып берем азыр сага.

Туулган жерим менин, бул жалганда
теңдешсиз, өтө эле ыйык, аруу, таза,–

ал жерди Көк-Теңири мекендеген,
айланта мухид курчап көз мелжиген.

Мекени акылмандын, кемеңгердин,
дүйнөгө аты чыккан чечендердин,

ааламдын ыйык бурчу – Афин жери,
акылман, илимге ээ грек эли.

Ошондой ыйык жердин кулуну элем,
опоосуз ач көздүктөн колго түшкөм.

Атагы алыс кеткен Визант шаасы,
атактуу Ромейлик аскер башы

Юстин экинчинин кол астына,
келгемин аскерлердин арасында.

Алдырган Афинадан бул максатта,
алыскы Перс шаасына кол салмакка.

Ал жылдын аты калаар кылымдарга,
аталып «пил жылы» деп арабдарда.

Шаалардын шаасы болгон Хозройду¹
жеңем деп Абиссиндин² бир ойрону,

ортодо арабдардын ыйык шаары,
багынтып чаап алам деп Макарабаны³,

¹ Хозрой – Перстын шаасы.

² Абиссин – Эфиопия.

³ Макарабаны – Мекке.

каарына Көк-Теңирдин калган болчу,
ыйык шаар багынбады – кыргын болду.

Бир түндө калың аскер, пилдер менен,
бул шаарды былк дедирбей жеңем деген.

Кырылып сырдуу дарттан тыйпыл болду,
караып жердин бети тарпка толду.

Аскерлер анча-мынча тирүү калган,
артына – Абиссинге кайра качкан.

А бирок, бедуиндер жолун тосуп,
аларды туткундашты кырып-жоюп.

Ошондо колго түшүп тирүү калгам,
оңбогон бир бедуин араб саткан.

Кул болгом бөлөк элде, бөтөн жерде...
Кыз тапкам Парвати аттуу мен бир кор пенде.

Аристипп – ата-энемдин койгон аты,
ал азыр аталбастан унут калды.

Ар-намыс жол бербеген ошол атты,
аташын бөтөн жердин жат адамы,

жүрөгүм макул болбой, Сандро деп,
жат элдин чакыруусун көргөмүн эп.

Ардагым, акылыңда сактап калгын,
атымдын Аристипп деп аталганын.

Шол күндөн – кайсыл күнү туткундалсам,
аттарын ата-энемдин атабагам.

Алардын, өзүмдүн да намысыма,
анда мен доо кетирип алмакмын да.

Алтын-зар аябастан сатып алмак,
а бирок «кул болгон» деп атым калмак.

Ата-энем сөзгө сынып эл алдында,
арылгыс айың сөзгө калышмак да.

Андыктан кабар бербей эл-жериме,
айланып тирүү өлүккө калдым эле.

Ата-энем жер карабай, эл көзүнө
тик карап жүрсүн деген бүтүм эле.

Илимге сугарылып ар тараптуу,
ириде гимнасийден¹ билим алуу,

андан соң ата-эненин койгон шартын,
аткаруу милдет болот, баш тартпайсың.

Дилимде аскер ишин жактырбагам,
акындык өнөрүмдү мен каалаган,

алмашып талабына ата-эненин,
алгамын спартандын² зор илимин.

Согушуу өнөрүнө машыктырган,
жогорку даражалуу шол окуудан,

алышкан терең билим уландарды,
асырайт аскер башы тандалмалуу.

¹ *Гимнасий* – табият таануу, гуманитардык, чечендик, так илимдерди окуткан жай.

² *Спартан* – гректердин жоокерлерди тарбиялаган мектеби.

Ал анан байлыгы ашкан зор өлкөгө,
аскерлер аттанышат ачкөздөнө.

Ал элди талап-тоноп багындырат,
болбосо бөтөн жерде жанын кыят.

Кутурган Абиссиндик Абрах аль-Ашрам,
кудайдын каары тийип бүт кырылган.

Тилектеш Византийлик аскер башы,
тымызын кошкон колдон ажырады.

Батышын арабдардын басып алган,
бийлешкен абиссиндер бүт куулган.

Бул болсо Ромейлик кол башчыны,
басуудан Перстин шаасын баш тарттырды.

Тирешкен эки шаанын ортосунда,
бир көөдөк эли-журтун кырдырды да,

бийликтен, атак-даңктан ажыраган,
«Пилчендер кырылган жыл» деп атанган,

кылымдар өчүрүлгүс жаман атты,
калтырып арт жагына кыргын тапты...

Башымдан өткөндөрүм мына шундай,
баяндап бердим, кызым, өтө учкай.

Элимде – Египетте жүргөнүмдө,
үйрөнгөм жылдыз окуу өнөрүнө.

Кызыгып тагдырыңа мындан наркы,
окугам жылдызыңды сенин дагы.

Жарыгым, кулак түрүп жакшы тыңда,
жактырсаң кайсынысын шону танда.

Көздөсөң байлык, бийлик – анда айтаарым,
артында тукум калбайт, аз жашайсың.

Ал эми изиң калаар таштак жолдо,
агызаар ачуу жашың азап толо,

а бирок узак жашап – урпагың да,
аты өчпөй тукум улайт жер барында.

Мына ушул табышмактуу эки жолдун,
тандап ал өзүң баалап кайсыл оңун.

Ал азыр тилимди алып макул десең,
апаңдын устатына кезиктирем.

Тымызын колун үзбөй апаң менен,
кезигип жүргөндүгүн билээр элем.

Капыстан бир нече күн мындан мурун,
кездешип аны менен маек курдум.

Сени да өнөрүнө Камиланын,
үйрөтүп бергиниң деп сурангамын.

Эгерде сен да муну туура десең,
бүгүн кеч аны менен кезиктирем.

Колуна табыштасам ал аялдын,
кетүүгө бул жалгандан мен даярмын...» –

Ошол кеч көзгө куник тар бөлмөдө,
туш болгом түгөнбөгөн ыр көлүнө.

Азабым ата-энемден арбын тарткан,
ажалдан арачалап асыраган,

Аристипп артык эле өз атамдан,
аны мен жүрөгүмө жакын туткам.

Жеткирип ырчы айымга, жаш кылгыра,
«Кош кызым» деди акырын колун суна.

Адамдык касиети зор адамга,
андан соң жолукпадым бул жалганда.

А бирок айткандары бири калбай,
дал келди тагдырыма, ай шумдук ай!..

* * *

«Акыркы дареметим сага жумшап,
ырчылык өнөрүңө болдум устат.

Күнүмдүк керегеме керектелчү,
оокат таап бул жалганда күн өткөрчү,

курактан небак өткөм, ушул күндө,
оордоп барат жашоом – өзүң күбө.

Өмүрүм өткөн ушул тар бөлмөмдө,
тилегем узасам деп түбөлүккө.

А бирок бул тилегим кабыл болбой,
ийнимден карыз басып, жүгүм оордой,

карызга баалап үйдү, мени, сени,
«Таппасаң бересеңди сатам» деди.

О Теңир! Мына ошончо зерди табаар,
ойлосоң, менде кайсыл дарамет бар ?!

Заарда кул базарга алып барат,
ал жерде ач көз сүткор баалап сатат.

Сатылгың келбесе эгер агаңа бар,
мени да, өзүңдү да куткарып кал.

Болбосо биз бөлүнөөр мезгил жетти,
күң болуп сатылууну көрсөң эптүү.

Башталды өмүр жолуң жаңы гана,
баарынан азаптуу жол али алдыда...» –

ушинтип сөзүн бүтүп Жулаб айым,
түшүнткөн эртеңки күн маани-жайын.

Агама кайрылууну көрбөдүм эп,
алдыда азап-шорго колду шилтеп,

азапты өз канымдан тарткычакты,
Аристипп айткан күндү көргөн жакшы.

Ал азыр кандай кылсам тилегине,
айымды жеткире алам деген тейде,

аргасы куруп башын жерге салган,
аялга боорум ачып буларды айткам:

«Сиз үчүн бар десеңиз аксарайга,
барамын башым байлап чын ажалга.

Баары бир күң боломун ал жерде да.
Бөлөкмүн бир агамдан башкаларга

Энемди кемсинткендей, мени дагы
кемсинтет ак сарайдын башчылары.

А көрө, козголбостон ушул жайдан,
тилеген тилегиңиз ишке ашырам.

Калыңыз үйүңүздө тартпай санаа,
узаңыз төрүңүздөн кең ааламга.

Ойунуз Сиз айта албай койгон мага,
туура эмес баамдасам, алдын-ала

кечирим сурайм Сизден, бирок тике,
бул сөздү айтуум керек азыр Сизге.

Бечара жетим кызды кор кылбаңыз,
базарга сүткор эмес Сиз сатыңыз?..» –

...Кош караан кол кармашып түн койнунда,
кербендер кете турган дарбазага,

бет алып бара жаттык жай кадамдап,
турат деп тагдыр – буйрук нени камдап.

Секелек кайрат берип кары аялга,
сездирбей өкүнүчүм, кайгымды да,

жүрөгүм ачыштырып намыс, арым,
а бирок жалтанбастан тик карадым.

Билбеймин канча убакыт, канча бастык,
бир кезде кербен үйүн таап бардык.

Арабдын соодагери көргөндө эле,
айымга санап берип беш миң дилде,

кымындап кубанганын жашырбастан,
кылыя кытмыр күлүп сатып алган.

«Деңиздин тереңинен суучул тапкан,
бул сулуу наркы кымбат асыл таштан.

Денине кол тийбеген таза бойдон,
силердин падишахка арнап койгом.

Урматтуу улуу шахты сыйлагандан,
ушундай сулуу кызды берем арзан.

Алгамын санап берип жүз миң дилде,
ошонун жарымысын берсең эле,

ээ болуп теңдеши жок бул ырчыга,
өзүңдүн керектейсиң зор пайдаң». –

деп айтып ал соодагер фарска саткан,
беш миңден он эселеп пайда тапкан.

Алданып калдымбы деп фарс арабга,
санааркап турган эле кылганына.

Аңгыча бир соодагер бул тараптан,
Бийчи кыз издеп кирди кул базардан.

«Чыркырап күйүп кетпей ушул кыздан,
чейрек баа ашыгыраак пайда тапсам,

акыбет аз да болсо кайтаар беле,
аны мен ырдатканда табаарым не?» –

ушинтип турган эле фарс соогер,
келишти бийчи алууну көздөгөндөр.

Беришип жүз миң дилде фарска мени,
тартуулап Ногой ханга алып келди.

Калганын Ньеньченге баргычакты,
айткамын, билесиңер абдан жакшы.

* * *

Көз таштап өзөн бойлой төмөн жакка,
келтирип өткөндөрдү көз алдыма,

канча убак олтурганым байкабапмын,
күн батып кеткен экен, иңир жакын,

артымдан шыбырт чыгып жыла баскан,
селт дедим ламанын дабышынан:

«Сулуу аял, бул тамырды чокко салып,
бышыргын чай кайнамча тез оодарып.

Андан соң сыртын сыйрып өзөгүн же,
артынан кайнак суу ич дембе-дембе.

Үч түнү уктабастан тамыр жейсиң,
күндүзү сырттан тартам, уктай бергин.

Жүлүндө сары сууну дары сорот,
үч күндө ошол оору каксыз болот.

Дартыңдан айыктырган акысына,
ырдайсың ырларыңды жалгыз мага.

Тамызып тамагына кошком ууну,
талмоорсуп бир ай ооруп өлмөк дуу-дуу.

Экинчи сени көрбөйт,– сен да аны.
Ээ болом өзүм гана мындан нары.

Бир гана ажал жетип айрылбасам,
колумдан чыгарбаймын сени эч качан...

Башында бул өзөндүн үңкүрүм бар,
ичи кең, ал эми оозу ушунча тар.

Окшошот зоо боорунда жараңкага,
кийимчен киши батат араң гана.

Көз мелжип көк тиреген жалама аска,
кара үңкүр ал асканын ортосунда

үңкүргө менден башка бир дагы жан,
кирүүнүн сырын такыр билбей калган.

Ип-ичке чылк жибектен чыйраттырган,
токулган шаты сымал жибек аркан,

бир учун жерге кагып,кум, таш менен,
шыбатып жик билгизбей бекиттиргем.

Ал эми экинчи учуна таш байлаган,
оозуна кара үңкүрдүн орноттургам.

Казыктан төмөнкү учун бошоткондо,
төбөдөн шаты түшөт ташка ороло.

Жеткен соң кара үңкүргө шаты менен,
жай гана ич жагынан өйдө түрөм.

Айлантып жипти кайра түрө турган,
ал жерге жыгачбара орноттургам.

Шатыны түшүрүү же жыйып койуу,
жан билбейт, бирок оңой анын жолу.

Жол салган адамдардын бири калбай,
жок болгон, ыйык үңкүр шарты шундай.

Бул тапта бир жан билбейт үңкүр сырын,
катылган таш жазуулар нечен кылым,

ачкычы аалам менен сырдашуунун,
мааниси мына шундай ал жазуунун.

Белгилер – таш бетинде сыр жашырган,
билдирбейм бөлөк жанга – бек катылган.

Кайсыл чөп кай ооруга даба болот,
канткенде дартмандууга эми конот;

өзөгү дарт-кеселдин кай жеринде,
аны сен таба аласың канткенинде;

тамырдан, карегинен, тырмагынан,
теринин өң-түсүнөн, бөлгөн заттан,

билинет бир тамырдан алтымыш дарт,
билемин мунун баарын көңүлдө жат.

Ал эми анын сыры таш бетинде,
а таштар бекитилген шол үңкүрдө.

Түгөнгүс, жаттай алгыс канчалаган,
түйүндүү сырдуу таштар – бекем каткам.

Ийнелеп кудук казган далай аалым,
билишет сыр чегилген таштын барын.

А бирок таш катылган жерди гана,
билишпейт кандай жерде, кай тарапта.

Пенденин колу жеткис сырга эге,
катылган сырдуу таштар шол үңкүрдө.

Белгисиз башкага эмес өзүнө да,
а бирок эгедерсиң терең сырга.

Сени да бекитемин ал үңкүргө,
жашайсың мезгил толуп күн жеткенче...» –

* * *

Оозу бир, а төр жагы үч-төрт бөлүк,
мына ошол кара үңкүрдө күн өткөрдүк.

Үңкүрдө он эки жыл жашаганым,
камтыды калган жаштын бар салмагын.

Ал жерден көптү үйрөнүп, көптү билдим,
ааламды окуп билүү зор илимин

аябай өздөштүргөн бул жагынан,
Чинь-Минге доомат койсом болмок жалган.

Таштагы жазууларын карап, анан
жылдызга карек кадап жымындаган,

өткөнүм айтаар эле жаңылбастан,
мен болсо коркконумдан, калтыраган

муунуму токтото албай, карап турам,
тумчугуп үнүм чыкпай ичтен тынам.

А бирок кийинчерээк көнүп калдым,
жарыкта тирлик сырын билип алдым...

Жарыктын коногубуз баарыбыз тең,
Жараткан мүмкүндүктү бирдей берген.

А бирок пендечилик, өз ич ара
бөлүнгөн жакшыларга, жамандарга.

Туруштук бере албастан сыноосуна,
тутулуп көртирликтин тушоосуна,

тайгылып түз жолунан баш адаша,
туш болуп матылышат сасык сазга.

Күнүмдүк бул жашоонун жалтырына,
көпчүлүк көрпенделер азгырыла,

ажырап түбөлүктөн жерде калат,
адашкан жан-достору кыйноо табат.

Адамдар эрки күчтүү, аруу, таза,
алданбас, таасирленбес азгырыкка,

жан-досу жайын таап кең Ааламда,
айланат түбөлүктүү ал Манаска¹

Ал эркин жерге түшүп Нуршоолада,
себелейт аруулукту бул жарыкка.

Ар кандай алааматты алдын ала
эскертет аян берип урпагына.

А бирок андай жандар сейрек гана,
бир-экөө туура келет сан миң санга.

¹ Манас – түбөлүктүү жан-дос. Манас – личность активная или сознательная человеческая душа.(Папюсь).

Бир кезде жылдыз санап Сандро айткан
сөздөрдү Чинь-Минь аяр кайталаган:

«Түбөлүк тутка болчу урпагыңа,
перзенттин периштеси маңдайыңда.

Атигин, жашың өтүп калган экен,
сен мага ошол уулду төрөп берсең,

түз гана түбөлүккө кетмек элем,
Топурак жылдызында¹ жайым белең.

А бирок Көк-Теңирдин буйругуна,
аргасыз башым ийдим таазим кыла.

Урпагын Ууз хандан жер үстүнөн,
тыптыйпыл тукум-курут кылам деген,

текебер кесир сөзү Улуу хандын,
тийиптир ачуусуна Жараткандын.

Чабылып, чачылган эл тилек кылган,
чаалыкпас Айкөл Шерди тууй турган,

шору көп, дили аруу ургаачыга,
маңдайда периштеңди койду оодара.

А бирок тамырында сенин каның...
Жол тартаар мезгил жетти, кана камын.

Тукумун Ууз хандын алсыраган,
талкалап Юань-Гань басып алган.

¹ *Топурак жылдызы* – Сатурн.

Так ошол Юань-Ганга мен бактырган,
теңдешсиз аргымак бар – бир жаралган.

Төрөлөөр ээсин күтүп жүргөн элем,
туулат, бирок колго тийер бекен?..

От жылдыз¹ Топуракка тушташ маалда,
о Теңир, Суу жылдыздын² багытында,

сапарга чыгаар мезгил туш келгени,
санаамды бузуп турат – жаман белги.

Кырылат далай адам, кан-жин аккан,
кылкылдап дайра болот ашып-ташкан.

Ошонун арасында мен да, сен да,
обого кетебиз бейм сапар ала.

А бирок баш тартууга тагдырымдан,
акым жок, Алтын жылдыз³ күтөм жардам!».» –

Бетинде жазуусу бар кызыл ташты,
үңкүрдүн ооз жагына тик каратты.

«Алгара, бала экөө колго тийсе,
тоскоолсуз түз кирүүчү күчкө эге.

Ал эми суу түгөнүп күнүм бүтсө,
Алгара өзү келет бул үңкүргө.

Дартына, жаратына даба болчу
дарыга үңкүр ичи небак толду.

¹ *От жылдыз* – Марс.

² *Суу жылдыз* – Меркурий.

³ *Алтын жылдыз* – Чолпон.

Ээси экөө бир-бирине куп жараша,
жашашат өтө узак – кылым аша.

Актыкты алга өткөрбөй тоскоол болчу,
ар дайым аруулукту көөлөп койчу,

түбүнө ак ниеттин жете турган,
Кара күч экөөбү тең бир жаралган.

Уузду ууландырган, сүттү иритээр,
ал экөө мына шундай күчкө эгедер...

Ойногон периштеңди мандайыңда,
опол тоо тең келбеген салмагына,

алпейим, арстан жүрөк Айкөл Шерди,
аттигин, каршылашкан элге берди.

Али да кеч эместир, шашуум керек,
алиги ургаачыны тапсам, демек,

ал уулду мына менден төрөп бермек.
Анда эле бар тилегим кабыл келмек.

Кула бээ төрөгөндөй Алгараны,
колума тийсе аял, анда аны

төрөтөм. Көксөгөнүм колго тийет,
тукумум чөптөй өнүп, оттой күйөт.

Ага жол бирөө гана – сени алпарам,
алмашам, сени берип, аны алам.

Тилегим аткарылса, Юань-Гандын
тукумун тым чыгарбай жок кыламын.

Алкынтып Алгараны артка кайтам,
алпештеп ал аялды мында багам.

Бул тилек... Айткандары жылдыздардын
билдирет караманча башка жагын.

А бирок баш тартпаймын тилегимен,
аягын Боз-Коргонго бара көрөм»... –

* * *

Ал мени байлап матап атка артты,
ашыгып Боз-Коргонго сапар тартты.

Каран түн түшөөр күндөн бир күн эрте,
караңгы кирген кезде ушул жерге,

жел жетпес басыгына «Жебээ» деген,
жээрде чаар аргымакка Чинь-Минь минген,

жетекте күрөң атка жүк теңделген,
үстүнө мени ороп таар менен,

эшилген жибек аркан бек тартылып,
элиме келген элем атка артылып.

Баягы булак орду түпсүз терең –
жеркуйга айланганын билбейт элем.

Ал жерди Чинь-Минь аяр билген экен,
атайын алыс жактан көздөп келген.

Чыгаарда кара үңкүрдөн, кисесине
жазылуу таш салганын көрдүм эле.

Шол ташты кисесинен кез-кез алып,
батаарда же чыгаарда Күн каратып,

кандайдыр түшүнүксүз белгилерди,
жол бойу таш бетине койуп келди.

Көп келген көндүм жандай түптүз гана,
түшкөнбүз түпсүз ордун так жанына.

Аскадан урап түшкөн үйдөй таштын
түбүнө түшкөн тейден сулап жаттым.

А тиги Чинь-Минь аяр жол жүргөндөн
чаалыгып, чарчабаган түрү менен,

кандайдыр түшүнүксүз бир нерсени,
каарланып жаны тынбай жасай берди.

Жеркуйдан өйдө-төмөн кадам таштап,
жебиреп бир нерсе айтат тез кайталап.

Сөздөрү бүткөн кезде укмуштуудай,
көөмөйдөн добуш чыгат ызы-чуудай.

Андан соң аз убакыт тымып турат,
ал кезде жымжырттыктан кулак тунат.

Кайрадан тез күбүрөп, кадам таштап,
кайталайт кылгандарын баштан-аяк.

А менин тилим кургап, каным катып,
тигинин бир кыймылын карап жатып,

таңылган колу-бутум уйуп, сыздап,
турууга алым келбей, ташка ыктап,

кеч күздүн муздак жели сөөк көзөп,
какшатып муундарым жандан өтөт.

Билбеймин уктадымбы, же болбосо
көңүлүм айныганбы эс жогото,

бир кезде катуу үндөн көзүмдү ачсам,
балбылдайт көгүш жарык көз уялткан.

Чыгыптыр добуш, жарык бир ирмемде,
көргөнүм катып калды карегимде.

Колдорун көккө созгон Чинь-Минь аяр,
кырсыкка башын байлап турат даяр.

Жазуу бар колундагы кызыл таштан,
чагылат укмуш жарык көз уялткан.

Чинь-Миндин каректери туш тарапка,
кыпкызыл, бирок муздак от чачууда.

«Чак» деди ачуу дабыш кулак туна,
жалп өчтү жарык жалын бир заматта.

Кайрадан дүлөй тынчтык өкүм сүрдү,
капыстан таң кылайып жарык кирди.

Урунган эң биринчи карегиме,
бир түндө өзгөрүлгөн Чинь-Минь эле.

Көө болуп бети-колу бүт карайган,
топону таш ордуна ууштап алган.

Кыймылсыз, түпсүз ордун дал четинде,
жатыптыр чалкасынан ал кериле.

Кеберлүү¹ түпсүз көлдөй каректери,
кечээ эле тикирейе карап мени,

учкуну көк шилиме өтүп турчу,
узатпай сырың билип, баарын туйчу.

Шол көздөр булут баскан күзгү асмандай
түнөрөт каректери шоола чачпай.

Жыландын көйнөгүндөй чечип салган,
Чинь-Миндин ичи көңдөй – сырты калган.

Кандайдыр дем бергендей шарпам менин,
кыңкыстай жай чыгарды ичте демин.

Тирмийе карап туруп бир далайда,
денеси келгенсиди жай кыймылга.

Акыркы күчүн жыйып өйдө турду,
жүз буруп күн чыгышка тооп кылды.

Күбүрөп уучундагы топуракты,
карайган түпсүз орго себе чачты.

Аздан соң уйулгуган кара түтүн
асманга көтөрүлүп, ордун үстүн

көргөзбөй кучагына ороп турду,
кайрадан түндөгүдөй үн угулду.

«Чак» деген дабыш анча ачуу чыкпай,
а бирок чачкан жарык укмуштуудай,

¹ Кеберлүцү – туздуу.

жарк эте көздү уялтып жалп деп өчтү,
жалыны түтүн болуп жапты көктү.

Шол бойдон айлананы боз мунарык,
каптады, нур өткөрбөй Күндү жабып.

Жанагы жалын уруп, Чинь-Минь кайра,
жыгылды топуракка аралаша.

Ал кезде таң калгамын, турган жерден
негедир козголбостон кала бергем.

Аны мен кийин билдим, учурунда
себебин айтып берем баарыңарга...

Суусадым оозум кургап, каным катып,
ордуман ооруксуна жыла басып,

суу издеп каптал жолдо илкип барам,
сезимде ишенич бар «сууну табам»...

А тиги каршы бетте мендей эле,
баратат Чинь-Минь аяр жай сенделе.

Кай жакка баратканын билбейм анын,
туйулду аяр эмес – карааны анын.

Көгөрүп, жаман ойун ишке ашпаган,
жан үрөп чыгарам деп бара жаткан...

* * *

Айталбайм ошол күнү канча бастым,
акыры издеп жүрүп булак таптым.

Ал эми суу табууга жардам берген,
ак жылан – келтек куйрук, бир мүйүзчөн.

Астымдан адегенде көргөнүмдө
аптыгып, дене-бойум дүр деди эле.

Аздан соң сестенүүмдүн изи калбай,
артынан баса бердим жай кадамдай.

Аны ээрчип ушул жерге келген элем,
а бирок булак көзүн тосуп турган,

апаппак үймөктөшкөн ордо жылан,
агызбай булак көзүн тосуп турган,

алиги аппак жылан тике турду,
аларга ачуулана катуу ышкырды.

Аздан соң үймөктөшкөн топ жыландан,
ал жерде өздөрү эмес из калбастан,

жайына кетишти окшойт жер астында.
Жай жылжыйт булак суусу өз нугунда.

Жүз чайып, кана жутуп булак суусун,
жолдукка не берсем деп ойлоп турдум.

Эсиме тумар түшүп мойнумдагы,
эреркеп, кубанычтын жашы тамды.

Анткени ал – ата-энемдин эстелиги,–
Аристипп колумдагы билерикти

куушура ийип туруп тумар тигип,
койду эле кичинемде мойнума илип.

Жердиги кызыл алтын уйутулган,
Шаа мардын келишимдүү түсүн куйган;

көздөрү гөхар таштан күн-түн күйгөн,
төбөгө Сулаймандын мөөрүн чийген;

бедери майдаланган оттуу таштан,
караңгы жерге койсо шоола чачкан –

жети ийип чак келтирип билегиме,
айтышчу, кийгизгенин кичинемде.

А кийин мен чоңойуп калган кезде,
жазылып үч иймеги калган эле.

Жулабга берээр күнү алып аны
бек кармап тегеректеп ийип салды.

«Кимдигиң билдирүүчү бул буйумду
жоготпой бек сактагын» – деп буйруду.

Шол күндөн ушул күнгө түшүрбөстөн,
тумарды мойунума тагып жүргөм.

Көөнөргөн булгаарыда бойтумардын,
билген жок бир да пенде маани-жайын...

Мына шол тумарымды чечип алдым,
чыгарып булгаарыдан сууга салдым.

Жанараак тикесинен турган бойдон,
алиги аппак жылан козголбогон,

суудагы билерикке сойлоп барды,
соймондоп ортосуна башын салды.

Төбөдө мүйүзүнө илингенде,
чыгарды суудан башын бир ирмемге.

Чагылып гөхар таштар күнгө тийип,
билерик, жыланымдын мөөрү күйүп,

чагылып күн нуруна мөлт деп эрип,
уйуду таажыга окшоп шаа билерик.

Ал суудан сойлоп чыгып жолду баштап,
артынан ээрчий бастым кадам таштап.

Түндөгү жерге жакын келген кезде,
Күн батты, көз байланып, күүгүм кире...

О Теңир! Караңгыда капысынан,
кандайдыр добуш чыкты сүйлөп жаткан.

Тааныш үн кулагыма угулганда,
жүрөгүм чыгуучудай түрсүл кага,

демимди ичке тартып, үнүм басып,
бараттым Чыйырдыма чуркап шашып.

Үн салып чакыруудан корккон элем,
анткени Чинь-Минь аяр чукул, – сезгем.

Уулума жамандыгы тийбесин деп,
үнүмдү чыгарууну көрбөгөм эп.

«Жайыңа Эштек Баатыр келдим» деген,
жан этим – Чыйырдынын үнү экен.

«Аткарып убадамды берген сага,
аялым болду менин Батмазуура.

А бирок, асыл досум, айгаптамын¹,
апаңдын сөзүн дагы кыя албадым.

¹ Айгап – өкүнүч.

Ардагым Батмазуура – аял эмес,
ал менин кызым эле жан тең келбес.

А бирок сага берген антым үчүн,
анан да Журт-Энеге жок дебедим...

Азыр мен Алгараны алам деген,
апанын ак сүтүндөй тилек менен,

Алооке салган чепке бара жатам,
аскерлер анан Омар жол баштаган...

Кош Баатыр, канжыгада көрүшөбүз,
кездешээр мезгил жакын сен экөөбүз...» –

Арман ай! Карегиме жетпей калгам,
ал күнү алсыз элем кетип дарман.

Теңир ай! Тагдырыма буйруганың,
аны мен өзгөртүүгө бар беле алым..

Аттанып, так каршымда тип-тик өйдө,
артына кылчайбастан кеткен эле.

Өпкөм көөп, анан дагы коркконумдан,
батынбай атын атап чакыруудан,

карыш жер калган эле жете албадым,
кайгымды көтөрө албай сулк куладым.

Так азыр уулум басып турган жердин,
топосун бек кучактап өбө бердим...

Азбы же бир далайга жаттым беле,
мен үчүн баары токтоп калган эле,

Кыйнаган жалгыз туйум ошол кезде –
кайрадан жолукпасты билдим эле...

Жалганда үнүн уктум, бир кучактап,
кулунум, жыттабадым кусам тарап!..

Ушинтип жер кучактап жатканымда,
угулду кулагыма тааныш шарпа.

Чинь-Миндин таптай баскан кадамдары,
төмөнкү түпсүз орго жакындады.

Бөтөн күч дем бергендей бүткүл денем,
жыйрылып тез ордумдан турган элем.

Уулумдун буту баскан жерге жакын,
Чинь-Минди жолотпоону туура таптым.

Ошончо күч-кубатты кайдан алдым,
аны азыр түшүндүрүп айта албаймын.

Жаш кездей ыкчам басып төмөн түштүм,
жеркуйдун каршысынан аны күттүм.

* * *

Араңжан белин жанчкан жыланга окшоп,
жеркуйга жакындодо Чинь-Минь онтоп.

Тирликтин, эртеңкинин кереги не,
азырбы, ананбы – өлүү бирдей эле.

Түбүнө кулунумдун жетти Чинь-Минь,
туйумум эч алдабайт, азыр билдим.

Кол салса кармашамын аянбастан,
кара ниет ламаны ала жатам...

Каршыма келип, онтоп, демин басты,
күрсүнө, күңгүрөнө араң айтты:

«Аттигин, жетпей калдым, уттурдум ээ!
Акыркы аракетти кылдым эле...» –

Анан ал мени сынай карап койду,
Түпкүчтөй түймөктөшүп жерге олтурду.

«Баягы баш ийүүнүн изи калбай,
азыр сен кол салуудан кайра тартпай,

жыланга бойун уруп, балапанын
коргогон торгойго окшойт бар турпатың.

Бөтөн күч жардам берсе аман калат,
болбосо жылан дайым соруп салат...

Сага да саал кечигип жардам келди,
акыркы үмүтүмдү жалп өчүрдү.

Аттигин, силерден да бийиктикке,
максатым – түбөлүккө жетүү эле.

Жетем деп шул максатка кара үңкүрдөн
чыкпастан он эки жыл өмүр сүргөм.

Берилген жоокерлерим жол сактаган,
пенде эмес Теңирге да сөз катпаган,

оозунан жогор жакка жан өткөрбөйт,
күнү-түн тыным албай көзөмөлдөйт.

Ага эми Алгаранын жолу ачык,
үңкүрдө таш өзүнө алат тартып.

Үстүндө Алгаранын Юань-Гань да,
уулу экөө чогуу кирет жараңкага.

Кыңк этпес кароолдорум эми алардын,
үн катпай аткарышат кызматтарын...

Дүйнөдө сулуу, ырчы аялдар көп,
сен болсо жаралгансың өзгөчөрөөк.

Ойногон Айкөл Шердин периштеси,
о адеп көргөндө эле тушап мени,

жетүү үчүн түбөлүктүү эркиндикке,
үңкүргө алып сени кеттим эле.

Шол күндөн ушул күнгө бөтөн жанга,
дайнымды билдирбөөнү тапшыргам да,

кеп салып бир ооз сага кеңешпестен,
кем тутуп Ньеньченге алып келгем.

Шек бербей он эки жыл күттүм бирок,
алиги Айкөл перзент төрөлгөн жок.

Түндөгү кызыл ташка жалын чачкан,
талыкпай он эки жыл белги баскам.

Жылдызым жылдызыңа тогошкондо,
жазууну даана окуп, мына ошондо

түшүндүм – пешенеңде периштенин,
сен эмес башка аялдан төрөлөөрүн.

Муңдуу элдин зар-тилеги жеңди белем,
а балким, жашың өтүп кеткендиктен,

алыстап бешененден ал периште,
ал сенин жакыныңа кеткен эле.

Шол замат токтолбостон, алыс жолго,
аттангам үмүт кылып могул орго.

Жанымды өз жанынан артык көргөн,
дайнымды сакчыма да билдирбестен,

айтпастан кай тарапка бараарымды,
ал жактан канча убакта кайтаарымды,

эгерде кайтпай калсам не кылаарын,
эскертип койууну да каалабадым.

Ал жакка жан өтпөсүн билесиң да,
а бирок тоскоолдук жок Алгарага.

Каратып үңкүр оозун койгон ташта,
дуба бар эшикти ачаар Алгарага.

Юань-Гань Алгараны минип качаар,
уулу экөө үңкүрүмө кирип алаар.

Ал жерде баары белен, баары даяр,
ачкычты таштын сырын ачкан табаар.

Ээ болуп эмгегиме өмүр сайган,
убайын көрүшөт ээ ал эки арам!

Сырга бек кароолдорум үн катпаган,
эч нерсе эскертилбей түк кап¹ калган.

¹ *Түк кап* – билбей, кабардар болбой.

Кың дебей баштагыдай кызмат кылат,
уулу экөө түйшүк тартпай жашайт жырғап...

Үңкүрдөн аттанаарда бул тарапка,
арман ай, мунун баарын билгемин да!

Бел байлап белги салган кызыл ташка,
бул жерде жеркуй толо ач арбакка,

тагдырым тобокелге салып чыккам,
Тараза¹ тартабы деп болжол кылгам...

Көп жылдар мындан мурун жылдыз санап,
олтургам от жылдызга карек кадап.

Ошондо биринчи ирет Алгаранын
элесин бир ирмемге көрүп калдым.

Ал анан тыным албай издөө салдым,
акыры ушул жерден дарек алдым.

Анда да Алгараны ээлеш үчүн,
аянбай жумшагамын далай күчүм.

Так ошо зор кыргындын изи мына,
түпсүз ор оозун ачат ажыдаарча...

Актык аз, бирок дайым жеңишке ээ,
ага анча маани бербей келдим эле.

Ал күнү Эштек Баатыр, чакан колу,
аскерди сан миндеген жеңген болчу.

¹ *Тараза* – Тараза жылдызы жөнүндө айтылууда.

Аскерлер не болуптур, кырк аярды,
ушул ор бир ирмемде соруп салды.

Алтын кен, ордолуу мар – баарысы тең,
бул жердин түпкүрүнө түшүп кеткен.

Асыл Шер акыреттик Мар досу экөө
чөкпөстөн жер үстүндө калган эле

Чыйырдың «аманат» деп койгон дендер,
жер барда бийик бойдон тура берээр...

Асыл Жер аман турса, аруулуктун
үрөнү үзүлбөсүн бүгүн туйдум.

Үчөөнү Жер койнуна албаганын,
маанисин бүгүн гана аңдагамын.

Урпагың учу уланат жер үстүндө,
бүгүнкү булак суусу ага күбө...

Булакка сени ээрчитип алып барган,
тукуму Бозчагырдын аппак жылан.

Баамдадым, Эштек менен Заңгар-Кашка,
бекерден калышпаптыр кароол ташта.

Ошондо кырк аярдын, аскерлердин,
бири да калбаганын эми билдим.

Опоосуз!.. Канча аракет кылсам дагын,
ордумду түбөлүктөн ала албадым.

Актык аз бул дүйнөдө, бирок, күчүн,
акыйкат бааны берип билдим бүгүн.

Актыктын төрөлө элек периштеси,
Чинь-Миндей зор аярды толук жеңди...

Булактан бир тамчы суу таппай келдим,
буга мен анча деле кейибедим.

Залалым тукумуна тийди эле да,
мар тукум суу бермекпи анан мага.

Жарыкта жети мүчөл өмүр сүрдүм,
жакшылык иш кылбапмын, эми билдим.

Парвати, айтпадымбы, бир аз гана
кечигип жардам келди бүгүн сага.

Ак жылан саал эртерээк келгенинде,
топурак чачылбастан калмак эле.

О, анда уулуң аман калат болчу,
Алгара чын ажалын табат болчу.

Кара ниет, кыргын салаар да бир пенде,
асыл Жер, койунуңа келбейт эле...

Аны эми өзгөртүүгө болбой калды,
тизгиндеш жаратыптыр ак-караны.

Бир гана өтүнүчүм: тээ башынан
тайбастан тандап алган өз жолуман

бир беткей кете берсем болмок экен,
кур далбас түбөлүккө жетем деген,

өмүрдүн канча убагын текке алды,
акыры денем, жаным жерде калды!..

Парвати, кош бол эми, бир аз гана
бир жашоо жазылыптыр маңдайларга.

Эртеден тамчы суу издеп таппай келдим,
артымда үрөн өнбөйт, чындап билдим.

Актабай асыл жердин ак кызматын,
уулантып булгаш үчүн жаралыпмын...

Аздан соң түпкүрүнө түшөм сенин,
аргасыз батырасың сасык денем.

Обого Чыйырдынын жаны учканда,
от болуп күйүп түшөм бул жеркуйга...» –

оозунда сөзүн бүтпөй дүрт деп жанды,
ордунан жеркуй аны соруп алды.

Кулагым «чур» дей түшүп, көөнүм айнып,
кулабай туруп калдым таш таянып...

Бир кезде дабыш чыкты шуулдаган,
башымды өйдө буруп көк карасам,

жымыңдап сан миң жылдыз нурун чачып,
тараптыр боз мунарык, асман ачык.

«Тараза жылдыз» турат так төбөмдө,
жебээсин тартып «Мерген» дал мээлөөдө.

А көрсө, Чинь-Минь аяр шул тогоолду
бел байлап, тобокел деп болжогону,

мына азыр сезимиме жетти менин,
«О Теңир! Үч бурч тогоол экен!» дедим.

«Тараза», «Жебээ», «Мерген» сейрек тогойт,
актык да, каралык да муну болжойт.

Бу сапар Алтын жылдыз Таразанын,
Актыкка тоскоолдорду ачып койду.

Аярлар жылдыздарды окуй турган
үч бурчтук тогоолду алар Улуу атаган.

Анткени бул тогоолдо бир бет гана,
жардамын берет алар сураганга.

Бул тогоол ак жолдогу аярлардын,
тилегин аткарууга көрөт камын.

Шондуктан Чинь-Минь аяр уттурганын,
тогоолду көрүп туруп баамдадым...

Жанагы шуулдаган дабыш кайра,
төбөмдөн дагы кайра кайталана,

көөнүмдү жылдыздардан буруп кетти,
каяктан чыккандыгын билгим келди.

Муштумдай апаппак куш дал төбөмдө,
шуулдап, кайкып учуп турган эле.

Назарым бурганымды туйду белем,
кулады урган таштай типтик төмөн.

Бутумдун так жанына «топ» деп түшүп,
мен төмөн эңкейгенче турду күтүп.

Колума кармаарымда «пырр» деп урат,
атылып көктү карай кайкып сызды.

О Теңир, бул не деген бишараң деп,
отурган тейден турдум көктү тиктеп.

Агарып ошол куштун бир канаты,
колумдун уч жагында жерде жатты.

Ага да маани бербей тек жайынча,
эңкейип түк көңүлсүз кармаарымда,

канаттын алдындагы жалтыраган,
шооланы көңүл койуп карап калгам.

Көрүнбөй калуучудай карбаластап,
ак жалтыр топуракты алдым уучтап.

Алоолоп алаканым күйүп-ысып,
куйкалап бүт денемди демим кысып,

ачууга алаканым жүрөк даабай,
олтура берген элем уучум жазбай.

Талыкшып бүткөн бойум уйкум келди,
чарчаган денем сезбей муздак жерди,

койнума жумган уучум ачпай катып,
кыйлага уктаптырмын сызга жатып.

Түрсүлдөп дабыш чыгып, чочуп турдум,
туурада аска-ташка жашырындым.

Сүйөнүп муздак ташка ойго баттым,
азыркы көргөн түшүм ойлоп жаттым.

Алиги муштумдай куш учуп кеткен,
жаныма келип, конуп, сүйлөйт экен.

Добушу жүрөгүмдү элжирете,
дүйнө-күн ушунчалык жакын эле!

«Апаке, асыл апам, кайратың жый,
ар дайым бирге жүрдү армандуу ый.

А бүгүн мүнкүрөбө жашың төгүп,
аткараар милдетиң бар, көңүл бөлүп

сөзүмдү ук. Колундагы уучтап турган,
дененди эритчүдөй илеп урган,

буйумдун эмне экенин айтам сага,
ыйлаба асыл энем, бери кара...» –

О Теңир! Чыйырдымдын үнү менен
сүйлөгөн муштумдай куш – бул не деген

аяның Көкө-Теңир, түшүндүрчү?!
Мен шордуу көрөм дагы кандай күндү?

Боздогон зарым көккө жетти белем,
төбөмдөн, добуш чыкты күңгүрөнгөн:

«Аппак куш – Чыйырдыңдын көккө кеткен
жан-досу, куш кейпинде сапар чеккен.

Ааламдын катмарынан акыл жаткан,
Жан-досу түбөлүккө түнөк тапкан.

Калганын уулуң айтат, ыйлабай ук,
айтканын көңүлүңө таберик тут». –

Кара тер бүт денемди жууп турду,
Кайрадан Чыйырдымдын үнү угулду:

«Уусуна «Ажыдаардын»¹ сугарылган,
«Мергенчи»² дал төбөдө мээлеп турган,

«Жебээнин»³ учундагы огун алдың,
төрөлөөр небереңе көргөн камдын

бир ушу,– Улуу тогоол белек кылган
Беренге,– Батмазуура төрөй турган.

Ал Шердин атын кою зор милдетин,
апаке, бир өзүңдөн өтүнөмүн.

Бул окту алган күнү Батмазуура,
күтөмүн түбөлүктөн жолугууга». –

сөзүнүн акырына чыгарбастан,
түрсүлдөп чыккан дооштон чочуп тургам.

Түш эмес – бул Теңирдин бишараты.
Чын эле кулунумдун жан-досу айтты.

Жумулган уучум ачып, таңым артты
көргөндө өзгөрүлгөн жалтыр затты.

Жанагы уучтап алган топо тургай,
кыпын жок алаканда, о шумдук ай!

Көлөмү тоодак куштун тукумундай,
ок экен көгүш түстүү жыпжылмакай.

Далилдеп Чыйырдымдын чыркыраган
жан-досу тукумуна белек кылган...

¹ *Ажыдаар*; ² *Мерген*; ³ *Жебээ* – топ жылдыздар.

Илеби азыр деле таркай элек,
ысытып бүт денемди турам тердеп.

А бирок бир түйүндү чечпей келем –
бул окту кай жерине тагат деген.

Баамымда, Батмазуура Чыйырдымдын,
баш кошкон түгөйү го деп туюндум.

Мен ага кайдан, кантип жолугамын,
өткөнүм эске түшүп корунамын.

Ушинтип ойго батып, анан эле
уйкудан чочуткан доош эске келе,

өзүмдү терең ойдон сууруп чыгып,
тыңшадым дем тартпастан ичтен тынып.

Кылайып келе жаткан таңды жарып,
өксүгөн добушту угуп калдым катып.

Дал эле тушумдагы дөбөчөдө,
зор караан ыйлап жатат жерге үңкүйө.

Чөккөн нар ошол тейде боздоп жатат,
буурул ат кишенөөдө жер чапчылап.

Маанисин чыккан сөздүн түшүнбөстөн,
Теңирим, не болгонун дароо сезгем.

А бирок үн чыгарып же турууга,
дарманым жетпей демим кысылууда...

Бир кезде тигил караан өйдө турду,
сөздөрү кулагыма даана угулду:

«Кош аба, уялаштан жакын элең,
куралган эрдин, шердин акылы элең.

Жоготуу, жалаң гана жоготуунун,
жазасын тартмак беле кыркуузун!

Аттигин арман дүйнө, адегенде
акылман Бөгөй абам кеткен эле.

Андан соң Эштек хандан, азыр сенден
ажырап, мүңкүрөгөн элиң менен,

аркалар аскасы урап, бели сынган,
абаке, кыркуузуңа кызмат кылам.

Таштадым «аманат» деп, тирүү болсом,
түбөлүк жай каздырып, жер котором». –

Боздогон Кара нарга үнүн баспай,
ал адам басып келип башын сылай,

ордунан тартып өйдө тургузду да,
бурулду жер чапчыган Буурулуна.

Ээсинин ойун аты түшүнгөндөй,
басылды жер чапчылап кишенебей.

Дөмпөйгөн дөбөчөгө башын ийди,
дароо анан Буурулуна чапчаң минди.

Түндөгү Чыйырдынын жолу менен,
бастырып Буурул атчан узап кеткен.

Артынан жетелетпей, үнүн баспай,
узады чоң Кара нар боздоп-сыздай...

Ал кезде Эрназарды билбейт элем,
а бирок өз баламдай жакын сезгем.

Карааны Эрназардын кырды ашты,
сүйөнүп тура бердим муздак ташты.

Дагы эле денем жансыз, козголо албай,
дарман жок кыймылдоого, алым калбай.

Кыпкызыл – тирүү кандын түспөлүндө,
кызыл Күн нурун чачты теребелге.

А бирок илеби анын муздак эле,
ал дагы аза күтүп чыккан беле!

Акыры аска-таштан бойум тарттым,
алым жок, араң илкип дөңгө бастым.

Айланган дөбөчөгө азыр гана,
астына кулунумду бек жашыра,

апаппак май топурак муздак дөбө,
ал менин күйүтүмдү сезбейт эле.

Уулумду кучагына алган жердин,
топосун бек кучактап жата бердим...

Жалындап ысып-күйгөн бешенемди,
жагымдуу муздак нерсе сылай берди.

Көңүлүм сергий түшүп, бүткөн бойум
жеңилдеп, сезгенсидим күч толгонун.

Турса деп маңдайымдан ал сылап жай,
көшүлүп жаткым келди көзүмдү ачпай.

Кулагым дабыш укпай, денем сизди
телмире тиктеп турган эки көздү.

Кайдандыр чыккансыган алыс жактан,
кичирээк бала үнүн угуп жатам:

«Энеке, суранамын, кайрат кылчы,
денеңе муздак өттү, өйдө турчу.

Артымдан кечекидей ээрчип бассаң,
сен жашай турган жерге баштап барам.

Ал жерге Омар чебер жашырынган,
баары бар сен керектеп жашай турган.

Жээрде чаар аргымакты Омар таанып,
жетелей кеткен эле коштоп алып.

Ал жерге Күрөң атты таштап кеткен,
табасың азыр барып ошол жерден.

Энеке, убакыт аз – шашылалы,
кыш бойу уктаар мезгил болуп калды.

Жеткирип сени кечке коңул ташка,
үлгүрүп келүүм керек кайра артка». –

Үзүлдү наристенин жумшак үнү,
кайрадан сөзүн күтсөм сүйлөбөдү.

Эми мен бүт денемден даана сиздим,
өтүнүп караганын эки көздүн.

Ордумдан жай козголуп өйдө болдум,
бала эмес караанды да көрбөй койдум.

«Шырп» деген дабыш жакты карай салсам,
туруптур баш жагымда аппак жылан.

Ал анан кечекидей жолду баштап,
артынан бара бердим жай кадамдап.

Башында бул колоттун үйдөй таштын
бир жылга коңулунан түнөк таптым...

Дааналап Эрназарды биринчи ирет,
жазында көргөн күнүм эстен кетпейт.

Жай алган Чыйырдынын дене-досу,
жанында айлуу түндө турган болчу.

Алыстан атчандардын доошун угуп,
андыдым кара ташка жашырынып.

Анткени Чыйырдыны тирүү деген,
айтылган кебиңерди билет элем.

Силерди ошондуктан издебестен,
бул жерге келишээр деп күтүп жүргөм.

Далдоодон караандарды карап туруп,
айтышкан кеп-сөздөрүн даана угуп,

келиним келген болсо жашырынбай,
бармакмын жолугууга аны утурлай...

Келгендер анча узакка турушпады,
кептерин мага даана угузбады.

Баамымда бул жигиттер сапар тартмак,
алыскы арабдардан жардам сурап.

Атайлап алып келген жигиттерин,
көргөзүп Чыйырдынын жаткан жерин,

баш ийип, бата тилеп, сапар алмак,
алар да «аманатты»билип калмак...

Эр жүрөк Эрназарды ошол бойдон,
Көрбөдүм. Жыл айланбай сөөгүн койгон.

Караңгы, нөшөрлүү түн кучагында,
жигиттер сөөктү койуп узаганда,

бой таштап боз дөбөгө мелтиреген,
бооруна Шерди катып үн бербеген,

боздодум Кара нардай үнүм баспай,
боор этим – жан баламдан айрылгандай.

Армандуу жүзүн жууган жаштан бөлөк,
колунан шордуу эненин эмне келмек...

Келээриң Журт-Энеси, билген элем,
күнүгө жолуң карап күтө бергем.

Акмалап силер келген күндөн тарта,
берсем деп бул белекти туура шартта,

Ай менен «Алтын Жылдыз» тогошоорун,
төп кылып шул убакта так болжолдодум.

Жарыгым, такыяма тиккен окту,
башыңдан түшүрбөстөн кийип койчу?

Түбөлүк тутка болсун кыркуузуңа,
туулган наристени МАНАС ата...

Эштектин кабырына белги койгом,
асканын сыныгына Күндү ойгом.

Ай тогоп «Алтын Жылдыз» оң тарапта,
«Мергенчи» мээлеп турат жебээ тарта.

Ал ташты кабырынын дал үстүнө,
жогортон тоголотуп келдим эле.

Тапсаңар белги чеккен ошол ташты,
Эштектин жаткан жайы – анын асты...

Алтымыш сегиздемин туура жашым,
алтымыш жылын анын азап тарттым...

Жарыктын кур түйшүгү калып артта,
жол тартаар мезгил жетти кең ааламга.

Кошка, жолугабыз таң макшарда,
кири жок дилдерибиз аруу, таза...» –

Төбөдө толгон Айдан көгүш шоола,
чагылып түптүз түштү мөл булакка.

Кыйшайып так олтурган жеринде эле,
суналып кете берди Парвати эне...

Аттардын дүбүрттөрү жакындады,
жигиттер артыбыздан келип калды.

Кылайып шоокум салган таң алдында,
энени алып бардык Таш-Мазарга.

Жанаша койулушуп Эне-Бала,
жай алды дене-достор Таш-Мазарда.

Чоң энем үн катпастан адатынча,
ободо отурду өзү ойго бата.

Бир кезде баш көтөрүп улутуна,
чакырды колун жаңсап өз жанына.

Жүзүмө карабастан мурдагыдай,
акырын үн чыгарып сүйлөдү жай:

«Каралдым, эми чындап мындан нары,
атыңды Чыйырды деп чакыралы...

Бокчомдун оң көзүндө сандыкча бар,
барабыз Боз-Коргонго, бокчону ал.

Ал жерди сен, мен, Бурул үчөөбүздөн
бөлөк жан билбегенин туура көрөм». –

Караган жигиттерге биз тарапты,
чоң энем бийигирээк үн чыгарды:

«Алайга аттанабыз таң алдында.
Балдарым, жол жүрөөрдө эс алгыла.

Уулумдун буту баскан ыйык жерди,
мен дагы акыркы ирет баскым келди.

Ал жерге барып келем булар менен,
а силер эс алгыла баарыңар тең.

Кечигип калсак эгер шондо карап,
бир-экөөң койорсуңар жол утурлап»,–

алдына бура тарткан Көк-Кашкага,
аттанды келиндердей чапчаң гана...

Атамдын жаткан жайын тапкан кезде,
кылкылдап Күн уяга баткан эле.

Баягы зилзаланын кесепети,–
өзгөрүп, борпоң тарткан жердин бети.

Кулундун көлөмүндөй кызыл ташка
чегиптир белгилерди кыдырата.

Кыртышы бекибеген топуракта
жатыптыр белчесинен матырыла.

Көргөндө атам жаткан ыйык жерди,
көөдөнүм үн чыгарбай титиреди.

Калтырап муундарым, денем ысып,
тумчугуп бараткансыйм демим кысып.

Таянып белги чеккен кызыл ташын,
тиштенип көпкө олтуруп көзүмдү ачтым.

Энемдин кайратына бул сапар да,
баа бердим карап туруп сугум арта.

Тунарган көздөрүнө жаш албастан,
тунжурап ташты тиктеп ойго баткан.

Үн катпай бир далайга үчөөбүз тең,
сүйлөшүп аткансыдык ичибизден.

Бир кыйла убак өтүп, энем мага,
бокчону апкелгин деп кылды ишара.

Көлбөрлүү¹ торко ичиктин² ич жагына,
ар дайым байлап жүрчү таягын да,

бул жерге ала келген өзү менен,
ал демек керектүү деп ойлогом мен,

Байланган бокчону ачып, ичиндеги
кичикей сандыкты алды килиттелүү.

Байланган чач учтукта ачкычты алып,
килиттин көзчөсүнө аяр салып,

оң жакка үч имерип артка тартты,
бекилген сандыкчанын оозун ачты.

Баягы кутудагы топуракты,
аздектеп, аяр кармап сыртка алды.

«Бурулум, көңүл коюп жакшылап ук
Бул менин «аманатым» эсиңе тут.

Кеменгер түпкү атабыз Ууз хандын,
үзүлбөй урпагынын учу улансын.

Ал үчүн курмандыкты талап кылса,
чалгының жалгызыңды курмандыкка!

Карекке жаш албагын, – болсун десен
кайруусу курмандыктын ага берген.

Тагдырга нелер гана жазылбасын,
көрүүгө даяр тургун анын баарын.

¹ Көлбөрлүү – кенен.

² Торко ичик – токулган кездемеден тигилген жупжумшак,
жылуу бышык кийим.

Бир кезде Сергил эне мага айткандай,
мен сага айтып жатам, чырагым ай!

Ката элек кабыргасы Чыйырдыма,
Бурулум, ата ордуна болгун ата!

Эне бол, сыр катпаган жеңеси бол,
ыйлашып муңун бөлөөр эжеси бол!

Бороону шум тагдырдын кайда айдаса,
бөлүнүп Чыйырдымдан калып калба.

Киндиги кыркуузумдун – Боз-Коргонум,
баардыгы ушул жерде тогошоорун,

бир кезде Кап тоосуна жөнөөрүндө,
Береним Эр Күчүгөн айткан эле...

Акыркы милдетим бар ушул жерде,
аткарам, ал ишине силер күбө.

Бийликтин күбөсү бул – алтын таяк,
карытып кылымдарды, урпак улап,

Зулейха эне кармап, андан кийин
бир да эне жүргүзбөптүр өз бийлигин.

Катылган мына ошол сырды терең,
силерге ыйык жерде айтып берем.

Бул сырды жалгыз мага Чыйырды айткан,
ага да табыштаптыр Бөгөй абам...

Таякты алган түнү Зулейха эне,
түйүндүү аян-түштү көргөн эле.

Октолуп эки баштуу бир зор жылан,
оролот таягына кармап турган:

«Кааласаң байлык, бийлик– муну карма,
каласың жалгызыңдын аркасында.

Баарынан кымбат болсо балаң сага,
бергиниң бул таякты анда мага.

Артыңда башка чукак тукум калат,
таң ата каалаганың алгын тандап»,–

дейт дагы эки баш тең ышкырышат,
күчүнөн бактар кулап, таштар учат.

Аптыгып Зулейха эне чочуп турат,
«О шумдук, бул неси?» деп ичтен тынат.

Оозунан бир да жанга чыгарбастан,
заарда Ууз ханга басып барган.

Айтпастан көргөн түшүн, бир ооз гана,
«Кош бийлик керексиз го ханым...»дейт да;

таякты жөлөп коюп чыгып кетет,
артынан ачуулана Ууз жетет.

«Эгерде хандын сөзү эки болсо,
бийликтин жок болгону – демек ошо.

Эч кандай сөзүң укпайм! Жан кишиге
билгизбей таякты алып, кир ишиңе!..» –

Айтканын эки кылбас Ууз хандын,
билиптир Зулейха эне сөз укпасын.

Аталды Журт-Энеси – бийлик ээси.
Баягы көргөн түшү туура келди.

Артына жалгыз гана перзент таштап,
жалгызы андан мурун аалам салат.

Мураска кимге калса алтын таяк,
ар дайым мына ушинтип кайталанат.

Тукумун сактоо үчүн бул кырсыктан,
өлөөрдө келинине сырын ачкан:

«Аталдым Журт-Энеси – бийлик ээси,
ал мага арман, кайгы алып келди.

Бийликтин, көр байлыктын кумары ай!
Тушума «апакелеп» уулум турбай,

ботолоп боздоп андан артта калдым
Муну сен кайталоону каалабадым.

Бийликтин ээси болуп эмне кылдым?
Болгону күндөштөрдөн өйдө турдум.

Күчөтүп көрө албастык, касташууну,
күндөштөр арасында пасташууну,

журт ээси – алтын таяк деген даңктын,
зыянын керт башыма арбын тарттым.

Деги эле ушул даңктан урпагыма,
көрбөдүм келечекте тийер пайда.

Жарыгым, кур бийликтин бул таягын,
тилим ал, колуңа эч кармабагын.

Мен айткан бул осуят сөздү сен да,
айткының келиниңе кош айтаарда...» –

Мына ушул – алтын таяк сырын ачтым,
акыркы милдетимди аткармакмын.

Журт баккан уул төрөп – Журт-Энеси
аталса келиндерим, макул дечи...

А бирок бийлик ээси – уул бала,
туура эмес бийлик кылуу аял затка.

Шондуктан бул таякты келиндерге,
мураска калтыруунун кереги не?

Берилген бийлик, байлык Эштегиме...
бул таяк калуу керек ушул жерде.

Биринчи Зүлейхадай өтүнбөстөн,
берүүнү Боз-Коргонго туура көрөм.

Чыгарган мына ушундай бүтүмүмө,
чынында каршы болбойт эч бир пенде.

Парвати чеккен мобул кызыл таштын
түбүнө бекитүүнү туура таптым...» –

эңкейип шилейин деп топуракты,
тик кеткен бир ийинди көзүм чалды.

Энем да көрө сала ал ийинди,
жүзүнө кан жүгүрүп чын сүйүндү.

Таяктын учу ийинге тийгенде эле,
тарткандай түпкүрүнөн аны бирөө,

даярдап койгон өңдүү түк такалбай,
жылмышып түшүп кетти төмөн карай...

Үндөбөй энем бир аз олтурган соң,
улантып кеп айтууга, бурулуп оң,

тигилип бир нерсени карап калды,
биз дагы караганбыз ошол жакты.

Бүлкүлдөп бош топурак таш астынан,
акырын сойлоп чыкты аппак жылан...

«Жарыктык, Бозчагырга түстөш экен,
бар болгон айрымасы – баласы бейм.

О Теңир! Демек урпак уланмакчы!
Кыркуузум кайра уйуп куралмакчы!...» –

Тунарып жаш чыкпаган көздөрүнөн,
жаш тамды чоң энемден мөлтүлдөгөн.

Апакай азистин да каректери
ирмелбей мөлтүлдөп жаш тама берди.

Апаппак белиндеги чоң жоолугун,
аярлап аны үстүнө жаап койгонун,

ак жылан түшүндү бейм баардык ишти,
акырын тик ийинге кирип кетти...

Чоң энем улутуна демин тартты,
акырын добуш салып муну айтты:

«Бурулум, эми дагы эки сөз бар,
парс-милдет бул жалганда сен аткараар.

Муногул сандыкчанын сыры маалым,
муну сен карегиндей бек сактагын.

Ал эми бул сөзүмдү экөөңөр тең
уккула көөнүңөргө түйүп бекем.

Көтөргөн хан ордонун чамгарагын,
Алтын так, Култегиндин сыр найзасын,

токулга, курал-жарак Шерге деген,
тоосуна Чоң-Алайдын бекитилген.

Төрөлүп, бала күчкө толгучакты,
бир жанга билинбесин анын дайны...

Бурулум, сен билесиң, Чоң-Алайда,
Кош-Эмчек деп аталчу жалама аска,

түбүнөн ал асканын булак чыккан,
түзөң жер Үч-Арчалуу деп аталган.

Мына ошол Үч-Арчалуу деген жерге,
Чыйырды салык салып бекитти эле.

Аскада үңкүр оозун салык салган,
Чыйырды жик билгизбей шыбаттырган.

Жөн адам элес албас белгиси бар,
үйүлгөн үч түстөгү аска таштар.

Барчу жол өтө татаал, иши жок жан
барууну дегеле бир ойго албаган.

Ал жерге бараар жолго белги койгом,
ар кандай дарактарга Ай тамга ойгом.

Ал эми айрым жерге таш бетине,
Чыйырды шондой тамга чеккен эле...

Кандайдыр шылтоо таап ошол жерди,
Бурулум, баргандан соң көрүп келчи?..

Жакыпка билдирбегин азырынча,
Шер бала төрөлгөндө болоор айтса...

Жарыгым, жашык болбой кайраттуу бол!
Алдыңда таттуусунан ачуусу мол

жол күтөт, белиң бууп сапар алгын,
аруу тут ар-намысты, Ата арбагын.

Бурулум, баардык сөзүм сага «аманат»,
баратам Чыйырдымды сага таштап...» –

кабырдын топурагын уучтап алып,
чоң энем көзүн жумду жай суналып...

Энекем, бар тилегим, асыл энем!
Эштегиң таштай албай койдун белем.

Кыркууздун киндиги деп өзүң айткан,
жер болду түбөлүккө сапар тарткан.

Арманы арылбаган энекем ай,
алгының жалгызыңдын жанынан жай!..

Койолу ушул жерге дегениме
көнбөстөн, атка өңөрүп Бурул эне,

энемди Таш-Мазарга алып барды,
жанынан Эрназардын жайын алды...

...Кайрадан каралуу көч сапар алган,
Күн чыга аттанганбыз Таш-Мазардан.

Узаарда Таш-Мазарга жүзүм бурдум,
унчукпай Көк-Теңирге таазим кылдым.

Тартылып ар биринин элестери,
тирүүдөй көз алдыма элестеди.

Чоң энем, асыл атам, Эрназар-Шер,
Чыйырды, Парвати эне, Омар чебер,–

асылдар, тирүүсүңөр баарыңар тең,
ар дайым бир жүргүлө мени менен?

Мен эми Чыйырдымын мындан нары,
унутам Батмазуура аталганды.

Асырап ата ордуна кор кылбадың,
тагдырдын буйругу экен – болдуң жарым.

Атыңды өчүрбөскө ант кыламын,
уланаар урпак барда сен да барсың!..

Көрүнүп кыя жолдон жалгыз элес,
эл күткөн Шер перзенттин түсү келет.

Карекке чагылды да бала элеси,
кайдадыр шоокумданып кете берди.

Бел тутуп төрөлө элек Шер баламды,
башыма баса кийдим такыямды.

Астымда, Шер наристе, артта – арбактар,
асылым – Ата-Журтум, кыркуузум бар.

Калкансыз, таянычсыз жалгыз өзүм
калгандай, мүңкүрөткөн ачуу сезим...

Ашуусу бийик, татаал дабан аша,
аттандым тике карап тагдырыма...

КУНДУЗДАРГА КЫРГЫН САЛУУ

Алтайга келгенибиз Боз-Коргондон,
азаптуу он эки жыл жүзү толгон.

Айтканга жеңил, кыска – он эки деп,
а бирок айта келсең түгөнгүс көп.

Не деген кемсинтүүгө чыдабадым,
нечен түн чырым этип уктабадым.

Бел туткан, медресе кылган жалгыз тилек,
бертинтпей он эки жыл сактап келет...

Асылым Бурул энем карып барат,
бир гана күткөн тилек берет кайрат.

Бирибиз-бирибизди жөлөп-таяп,
басынтпай чыйралдырат көргөн азап.

Кай бирде үмүт шамы өчө жаздап,
бүлбүлдөп бороон уруп, кайра жанат.

Чыгарбай жан адамга ичке каткан,
ал тилек аткарылат кана, качан?..

Кезекте кемсинтүүгө жаным ачып,
кейиштүү ой-куржунум турам чачып.

Катылган кең бокчодо¹ сан миң санаа,
кайталайт карегимде жай тартыла:

баягы – баарысынан текши айрылып,
башыма мүшкүл түшүп, канат сынып,

тагдырдын буйругуна макул болуп,
таалайсыз жесир деген атка конуп,

энчилүү Батмазуура атым өчүп,
эрте жаз Кең-Алайдан чыккан көчүп,

күндү эстеп көз жашыма тумчугамын,
көргөнүм андан берки жай чубадым.

Атамдан алда канча улуу Жакып,
ал мага кайни-күйөө деп аталып,

Алтайга жай толгондо жете келдик,
ага-ини – түпкүлүктүү ошол жерлик,

астыга кеткен жигит кабар айтып,
утурлап тосуп алды улак тартып.

Көтөрмө кол чатырдан орун алган,
көтөртүп жигиттерге Өгөө абам,

кызарып курчу кеткен каректерде,
кылайган жашын катып айткан эле:

¹ *Кең бокчодо* –жандүйнөмдө деген мааниде.

«Өткөнгө өкүнбөстөн, аза дебей,
Теңирден артын бер деп тилек тилей,

ак ордо, ата-конуш өз тууруңа
аттаарда Көк-Теңирден түбүн сура.

Ак дилден, Жакып, сага берген батам,
атаңмын, акылга түй – кеңеш айтам:

эр болгун – жериң коргоп, элиң баккын,
эссиздей камын көрбөй кара баштын.

Журт болсо – аны менен сен да барсың,
жок болсо – кимди бийлеп, кимге атасың?..

Атандын өң-түспөлү, бүт мүнөзү,
ал эмес жерди тиктеп сүйлөгөнү,

куду эле тамчы суудай окшош экен,
бийлигиң элге калыс болоор бекен?..

Тайысаң калыстыктан – анда элиң,
билгиниң, уруу-урууга бөлүнөөрүн.

Жик түшүп турат азыр ансыз деле.
Жакында жазат тапты баатыр Көбөө...

Кечигип кеткен балдар кабар болбой,
каран түн түштүбү деп жаман ойлой,

киши жок кабар алып келер арттан,
коогалуу күндөр баштан өтүп жаткан.

Нойгуттун¹ Жантелиси доомат коюп,
наймандын² Эртогосу акбоз союп,

чогултуп жар салышып курама элге,
топ жыйып хан көтөрүп так бермекке,

чабылган курмандыкка ак боз бээнин,
канына кол жуудуруп ант бергенин,

үйшөндүн³ Сартайлагы Көбөөгө айтат,
не деген кеп чыгат деп сөзгө тартат:

«Калышкан ушул жерде ар уруудан,
каныбыз таза деген хан тукумдан,

хан тагы жесир турбай – арабыздан,
олтурсун ылайык деп табылган жан.

Аргындар⁴, үйшөң, найман, нойгуттар бар,
аларга Көбөө баатыр салсын кабар.

Кайсы эрдин таалай кушу такка консо,
талабын аткаралык, журтум колдо?!», –

деп кечээ нойгуттардын Жантелиси,
чогултуп калың элди тамак берди..

Бул сөзгө Көбөө баатыр не демексиң?
оюнду күтөт журтуң, жооп бергин...» –

¹ *Нойгут* –

² *Найман* –

³ *Үйшөң* –

⁴ *Аргын* –

уруулардын аттары.

Жаны ачып Көбөө баатыр түнү менен,
топ жыйган нойгуттарга барган экен.

Кайрылып караңгыда калың элге,
Көбөөнүн сүйлөгөнү мындайча эле:

«Бир кабар болмоюнча мураскордон,
бул кандай жыйын куруп корсондогон?!

Бир чымчым курама элди бөлүп-жарбай,
Жантели, иш кыпалы кеңешип жай.

Сөз укпай хан болууга үмүт кылган,
ар бириң эрөөлгө чык, мени сайган –

тактыны тартып минген хан аталып,
урпакка ууру деген аты калып,

шерменде хан болууну каалаганың,
шертиме макул болуп мени сайгын!..» –

Баш ийип Жантелиден башкалары,
билинди шерттеринен баш тартканы.

Жантели Куданчаарын шашпай минип,
түпөктүү сыр найзасын карууга илип,

качырып караңгыда чукул барат,
капарсыз турган шерди сайып калат.

Уу менен сугарылган найза учу,
аралап өпкө-боорун көзөп чыкты.

Үйшөңдүн Сартайлагы жебе тартып,
өлтүрөт Жантелини маңдайга атып.

Бээ союп антташкандар шерттен кетти,
ар бири кара баштын камын жешти.

Эр жүрөк, эң алпейим, Көбөө алпым,
душмандан ажал таппай – өздөн таптың...

Ушундай Жакып уулум, кандуу такты,
тагдырың бешенеңе буйруп жазды.

Өтүнөм, калыс бийлеп, туруктуу бол,
жооң көп, туш-тараптан сунушкан кол.

Ойроттор түн тараптан¹ опурулуп,
каңгайлар күн тараптан² сапырылып,

ортодо өз боорундан жик бөлүнүп,
турган кез кийим тозуп, эт көрүнүп...

Бир тууган элдин сырын билип калган,
Бакайды баласынтпай тилин алсаң,

билекке биригишкен салаалардай,
бийликти жүргүзөөрсүң эл тарабай...

Эл камын бийик койгун керт башыңдан!
Эрен бол – колдо барга каниет кылган!

Култегин кураганын сактап калгын!
Курама чымчым элди таркатпагын!

¹ *Түн тарап* – түндүк жак.

² *Күн тарап* – түштү жак.

Бөлүнбөй, нойгут, ногой, аргын болуп,
биригип КЫРГЫЗ деген атка конуп,

башыңар бир жакадан чыгарылсын,
бир жеңден кол чыгарып, ула учун,

ынтымак, ыйман берсин Жакып уулум,
ырк бузбай ар-намысың ыйык туткун,

силерди келишсе деп күткөм араң,
сапарым карып калды, аалам салам...» –

ушинтип бата берген Өгөө абам,
аз өтпөй арабыздан аалам салган.

Алгачкы хан ордосун ногой уулу,
курдурган усталарга нечен жылы,

баягы чоң чабуулда талкаланган,
болгону хан ордонун жүлү калган.

Уранды жаан эзип, шамал урган,
эч ким жок ээлик болоор, ээн турган.

Куралган кыркууз келип хан сепили,
кайрадан калыбына келтирилди.

Мына ошол хан сепилдин так ортосун,
жүз бир баш чамгарактуу хан ордосун,

желбиреп чамгаракта түпөктүү туу,
аккуудай ордо үйү ээлеп турчу.

Багыштап курмандыкка ак боз чалып,
буладай ак кийизге ханды салып,

тактыга олтургузган күндөн бери,
Жакып бай КЫРГЫЗ ХАНЫ деп билинди.

Башына бак-дөөлөттүн кушу конуп,
Алтайлык кыргыздарга ата болуп,

Алгачкы үч, төрт жылын Бакай менен,
акылга өлчөп ишти алып келген.

А кийин Өгөө абамдын айткандары,
акталбай, аткарылбай унут калды...

Кыйраган хан ордосу курулганы,
чачылган кыргыздарга тез тарады.

Кыргында таруу сымал чачылган журт,
кеткендер келди деген кабар угуп,

четинен көчүп келип журт кошула,
көбөйдү жоокер саны, кошуундар да...

Ал эми Жакып хандын бир кызыгы,
элди эмес, алтын топтоп байлык жыйуу.

Жашынан жердин уусун жакшы билген,
жыйнады жергиликтүү жигиттерден.

Бир нече кошуун топтоп аттануучу,
ай жүрүп аң терисин алып кайтчу.

Ширидей кара жигит бала кезден
тоо артып, илбээсин кууп токой кезген,

өз аты унут калып эл ичинде,
билгендер Кара Мерген дешер эле.

Бир мүнөз, жан кишиге сыр бербеген,
баштады чакан колду Кара Мерген.

Коштогон шериктери башчысындай
үн катпас, өжөр, бекем сыр чыгарбай,

байкатпай жан адамга жүрүп кетчү,
Кыз-Көлдүн өрөөнүнө күздө жетчү.

Ал жактан көп кармалбай келер эле,
алганын жалгыз Жакып билер эле.

Калган топ тыным албай аттанышчу,
апкелген аңдарына мактанышчу.

Эрте жаз тобун алып Кара Мерген,
кошулуп кетээр эле кербен менен.

Сапардан көп кармалбай кайтып келчү,
сары алтын, кызыл дилде артып келчү.

Хан Жакып урмат менен тосуп алчу,
башкадан өзгөчөрөөк кадырлачу.

А тигил арстан, жолборс, көк жал чапкан
мергендер сый-урматка татыбастан,

мынчалык хандын сыйын көргүдөй ал,
Мергенде эл билбеген кандай сыр бар?

Бир кеткен кербендерге жер кыдырган,
кеп кылып аларга да сыр ачпаган,

жеткенде Басрага же Багдадга,
мергенчи барат экен хан сарайга.

Таңылган жүгүн чечпей шыдыр сатчу,
кармалбай ошол замат артка кайтчу.

Ушинтип жылдар өтүп, эл ичинде
ар кандай жоромолдор айтылчу эле...

Жакып хан жанын үрөп төрт-беш жылда,
толтурду казынаны карк алтынга.

Өрүшкө жылкы толду, короого кой,
ошончо байлыгына курсант болбой,

дагы да көбөйтүүнүн жолун көздөп,
Кыз-Көлгө бармак болду мергенчилеп...

Кыз-Көлдүн жолу татаал из түшпөгөн,
аң уулайт ал тарапка жандан кечкен.

Аскага көнүп бүткөн Кара Мерген,
ал жакка ар жыл сайын барып жүргөн.

Курчалган билериктей аска-зоонун,
мөлтүр көл ээлеп жатчу чок ортосун.

Күндүзү аска-зоолор өзүн карайт,
түндөсү сан-миң жылдыз көзүн кадайт,

көркөмүн табияттын чагылдырган,
көз жеткис бийик тоодон орун алган,

керемет күзгү сымал жалт-жулт эткен,
керилет аруу кыздай бойго жеткен,

сызылат өйүз-бүйүз тоо бетинен,
сулуунун көз жашындай мөлтүлдөгөн,

күңгөйдө Кундуз-Булак деп аталган,
тескейде Жылдыз-Булак жалтылдаган,

оргуштайт бермет таштар шагылдардан,
бир тамчы көз жашындай тоңуп калган.

Мына шол мөлтүлдөгөн мөл булактан,
зар алтын Жакып ханга агып жаткан...

Күңгөйдөн агып турчу Кундуз-Булак,
кундуздун шаасы андан алган турак.

Ала-Көл – аралыгы айлык жерде,
экинчи кундуз шаасы жашаар эле.

Тоо теке, аркар-кулжа Михр¹ айын,
күтүшөт жылдыз санап ар жыл сайын.

Төл берчү жан-жаныбар эрте жазда,
самашат Михр айын тынчсыздана.

Бул айдын сырын билген мерген дагы,
болжолдоп аң уулоого көрөт камды.

Күн бүтүп, Михр келип, толгон Айда,
күйөөгө кыз узатат кундуздар да...

Ошол күз мерген менен Жакып хан да,
аттанды аң уулайм деп Кыз-Көл жакка.

Кошулуп барам деген улуу Ханга,
жок дешке ал мергенде барбы арга...

Өткөнүн эске салып Кара-Мерген,
өкүнүп, үн катпастан бара берген.

¹ *Михр айы* – Октябрь айы.

Бир топ жыл мындан мурун Кумдуу-Чаптан,
жаралуу кушту көрөт араң учкан,

көйнөктүн этегиндей делбиреген,
көркөмдүү кооз куйрук миң түрлөнгөн.

Жаа таптап бир нече ирет ата албады,
жаралуу куштан калбай ээрчип алды.

Ошондо биринчи ирет ушул көлгө,
жаралуу кушту ээрчип келген эле.

Куштардын не бир түркүн коозун көрүп,
ажайып сулуулукка жүрөк эрип,

Күн батып, Ай чыкканын аңдай албай,
олтурган кооздуктан көз айрыбай...

Укканда кыз күлкүсүн шыңгыраган,
укмушай, бул неси деп чочуп турган.

Бир нече кыз күлкүсү шыңкылдаган,
өтө эле жакын жерден чыгып жаткан.

Тигилип бет алдына Кара Мерген,
тири укмуш миң кубулган нурду көргөн.

Алиги назик күлкү шыңгыраган,
нак анык чыгып жатат ушул нурдан.

Жаш Мерген басып көнгөн адатындай,
аларга жакын барган шырп алдырбай.

Азыркы көргөнүнө ишене албай,
апкаарыйт Кара Мерген көзүн бардай.

Кандайдыр жаныбарлар чубап барат,
керемет миң кубулган нур чачырап.

«Шыңкылдап кыздарга окшоп назик күлгөн,
о Теңир, макулуктар бул не деген?!» –

оюна мындан башка эч нерсе албай,
аларды ээрчип алган арбалгандай.

Канча жер басканы эсте калбаптыр эч,
сезилген бул көрүнүш өткөндөй тез.

Булактын жанындагы тегиз жерде,
негедир олтурганы калды эле эсте.

Берилип кереметке арбалгандан,
бой балкып ошол жерде уктап калган...

Түштөгү көргөндөрү бүгүнкүдөй,
тартылат көз алдына өзгөрүлбөй.

Түшүндө – төбөсүндө ак жүнү бар,
чоңураак тигилерден бир жаныбар,

үстүндө бермет таштын үймөктөлгөн,
олтуруп, кош аяктап мындай деген:

«Орток бол тоюбузга, азаматым,
дилиңдин актыгынан баар таптың.

Ар жылы ушул айдын он бешинде,
кыз алып, кыз беребиз Ала-Көлгө.

Бүгүн түн кыз узатып жаткан элек,
бул кызым тойдон берген сага белек.

Артыңа кылчайбастан Кыз-Көлгө бар,
тамызып көлгө канын курмандык чал.

Кыз-Көлдөн суу ичкени түнөп калган,
татышсын ак булуттар курмандыктан.

Терисин кеби менен сыйрып алгын,
денесин бүтүн бойдон көлгө салгын.

Ак булут курмандыктын акысына,
ал сага белек берет тутам була.

Буланы бул теринин төбөсүнө
байлагын, ак матага бекем түйө.

Кызымды курмандыкка эмнеликтен,
кыйганым азыр сага айтып берем:

Кыз-Көлдүн тескейинде Жылдыз-Булак,
бүгүн түн суу акпастан бермет агат.

Күйөөгө узаар кызга сеп белеңдеп,
кийитин толук бойдон булак берет.

Булакка жетелешип бирге барат,
бойлорун текши баары сууга салат.

Андагы бермет таштар жыш көзөнөк,
алардын денесине бүт тизилет.

Бул түнү келин-кыздын бири калбай,
берметтен кийим кийет тойго арнай.

Кийитин кийишкен соң кол кармашат,
кыз көчү Ала-Көлгө сапар тартат.

Бул түнү Кундуз журтун Теңир айдап,
таалайга, тобокелге коёт байлап.

Капыстан ач көз пенде калса учурап,
ошол топ тукум-курут кырылышат.

Анткени, маңдайдагы тагдырыбыз,
качууга кызды таштап жок акыбыз...

Бүгүн түн биздин кыздар Ала-Көлгө,
узады бири калбай бүт күйөөгө..

Келерки ушул айда ал тараптан,
күйөөлөп кызын алат биздин улан.

Ошентип Михр айы бакыт берет,
а бирок качандыр бир түпкө жетет.

Бул түнү пейили ак пенде учураса,
бир кызды берем минтип курмандыкка,

Эгерде ач көз болсоң Кара Мерген,
тукумдун убалына калмак элең.

А балким, аны менен Кыз-Көл дагы,
соолмок бермет аккан булактары.

Азамат, дилиң таза жан экенсиң,
алгының астыңдагы журт белегин.

Жайнаган сан байлыкка көз артпадың,
жанды да, жерди дагы сактап калдың...

Терини ким сураса аябагын,
таштабай ак буланы алып калгын.

Ак була кимде болсо анда, демек,
кайрадан бермет-тери келе берет.

Сыр ачпа жан адамга, жүргүн таза,
бул байлык сактайт сени – жүз жыл аша.

Кош эми, ак жол сага азаматым,
жашоондо ак дилинден эч жазбагын...» –

Энедей күндүн нуру эркелете,
эртеси жаш Мергенди ойготту эле.

Түндөкү көргөндөрү түшпү-өңбү,
түпөйүл эмдигиче – эч билбеди.

Бул эгер түшү десе, бирок анда,
берметтүү тери кайдан болду пайда?

Бир тутам аппак, назик, жеңил була,
бапестеп аяр түйгөн ак матага,

кундуздун чебер байлап төбөсүнө,
кастарлап койгон экен таш үстүнө.

Колдорун тийгизүүгө жүрөк даабай,
караган туш-тарапты аярлап жай.

Күзгүдөй туптунук көл көктү тиктеп,
чыбырчык толкундары көбүк чертет.

Кечөөгү жаралуу куш көл четинде,
канатын сууга тарап, секин серпе,

тил бүтүп азыр ага сөз айтчудай,
каалгып сүзүп келет жээкти карай.

Силккенде соо канатын бир топ талы,
сапсары кум үстүнө түшүп калды.

Эңкейип ал канатты колуна алды,
кароодон каректери талыбады.

Жупжумшак үлбүрөгөн миң бир түрлүү,
алтындын кыпынындай канат үстү,

жаркырайт күн нуруна чагылыша,
кубулган түркүн боёк түстү чача.

Бөркүнө падышалар сайынуучу,
болжолдо тоос куштун канаты бу.

«О Теңир, бергениңе тобо кылдым,
назарым ачка бурсам кусур урсун!

Алганды аруу тутпай койбос бекем,
зияны тукумума тийбесе экен.

Баа жеткис байлык бердиң, ыйык көлүм,
баркына жетсем экен, топук бергин?!» –

өрөпкүп сырдуу – ыйык табылгага,
олжосун ороп алып кайткан анда.

Тактыга көтөргөндө Жакып ханды,
тартуулап ал канатты алып барды.

Көргөндө көздөрүнүн оту жанат,
кай жактан алгандыгын сурап калат.

Жашырбай куш канатын алган жерди,
Жакыпка Кара Мерген айтып берди.

Шол күндөн хан буйругун аткарууга,
аргасыз көнүп келет моюн суна.

Жылыга күздө келип канат терет,
көлдөгү тоос куштар силкип берет.

Михрдин толгон кезин күтүп калат,
булактан ошол түнү бермет алат.

Шериктеш жанындагы жигиттери,
берметтүү булак сырын билишпеди.

Болгону кошо жүрүп канат терет,
калганын билдирбөөгө ниеттенет.

Ошондон ушул күнгө антты бузбай,
келаткан кундуз сырын түк чыгарбай.

«О Теңир, ушул сапар, туюмумда,
каламбы кундуздардын кусуруна.

Барышын Жакып хандын болжолдосок,
байлыктан башка анын максаты жок.

Ыйыктык ага анча кымбат эмес.
Ырысты чачтым окшойт мен – кеңкелес!..

А балким, Теңир шунтип жаздың бекен?
Болбосо шайтан сайып шаштым бекен?

Сактай көр ыйыктыкты, мени кыйгын!
Көк Теңир! Бир өзүңдөн сурап турмун?!..» –

Баратты бүт кайгысын ичке катып.
Баарына шектүү карайт кексе Жакып.

Мерчемдүү жерге жетип түнөп калды,
түн бойу көз ирмөөни каалабады.

Таң алды көл боюна жалгыз келди,
көнүмүш адатынча канат терди.

Көл көркү тоос куштар жылдагыдай
көргөндө мергенчини үн салышпай,

келаткан бир кырсыкты сезген белем,
кетүүгө даярдана тизилишкен.

Муңайым канат күүлөп кош айтышты,
кайрылып келбөөчүдөй жол тартышты.

Мергендин эт жүрөгү сыздай берди,
а бирок кеткендигин туура көрдү.

Бир тутам канат алып кайра артына,
көңүлсүз кайтып келди чатырына.

Шериктеш жигиттери, чарчаган хан,
таңдагы таттуу уйкуда тынч жатышкан.

Кыз-Көлгө күндүн нуру текши тийди,
коштогу тиричилик өкүм сүрдү.

Жанына жигит албай Мергенди алып,
Жакып хан көл кылаасын чыкты айланып.

Канчалык жерди тиктеп баскан менен,
Көрбөдү бир тал канат көл жээгинен.

Эңсеген кушту көрбөй көлдөн Жакып,
Мергенди кексе карап сурайт такып:

«Этегин жел ачпаган аруу кыздай,
кооз көл дедиң эле укмуштуудай.

Ажарын андан бетер ачып турган,
каякта тоос куштар миң кубулган?

Куш эмес бир тал канат табалбадым,
Мергенчим, сыры эмнеде, кана айткын?» –

Кейиштүү үн чыгарып Кара мерген,
тик карап Жакып ханга мындай деген:

«Канымды төгөм десең кылыч мына,
каарыңды ичке катып сөзүм тыңда.

Кыз-Көлдүн кыйыгына калдык белем,
кетишти тоос куштар заар менен.

Бир чымчым элди тутам кылам десең,
кетели артыбызга кечикпестен.

Тоос куш – куш аттуунун канышасы,
бул канат канайымга багышталды.

Ушуга топук кылып артка кетсек,
чимчым эл тутам болуп канат керет.

Тил албай назарыңды ачка агытсаң,
өз каалоң, бирок артың болот жаман.

Сөзүм жок мындан башка, азиз ханым,
кошуунду артка тарт де, тилимди алгын?!» –

Акылдуу, ашкере куу журт атасы,
аттигин, ач көз, сараң – бар катасы.

Жеңдирип ач көздүккө, мергенчини
жөн гана сараңданып атат деди.

Артына кетмек түгүл ойлоп койбой,
мергенди колдон алып көлдү бойлой,

кексе хан сынагандай токтоп калды,
кекерлүү, өктөм, заар добуш салды:

«Куштардан куру калсак бермет бар да,
жок болсо арам оюң, аның кайда?

Апарган бокчо-бокчо¹ берметтерди,
алчу элең кайсыл жерден, айтчы деги?

Жашырып менден катып, элден катып,
жаның жеп алдабагын жок сөздү айтып.

Куштарды чочуттуң да атайы эле,
алданып артка тартат дедиң го ээ?

Кебиңдин жок көрүнөт түк да эби,
кай жакта бермет таштар, көрсөт эми?!» –

Ызалуу Кара Мерген үнсүз турду,
берметтей көз жаштары жүзүн жууду.

«Аттигин журт атасы, тил албадың,
Аруулук, ыйыктыкты баалабадың.

¹ Бокчо – аттын канжыгасыа байлаганга ылайык баштык.

Көөдөндө кириң мени уулап барат,
көңүлүм тумандоодо жүрөк канап.

Аргасыз ачмак болдум – жок башка аргам,
сырымды – кундуз шаасы шерт кылышкан.

Сактай көр тукумумду ыйык сезим,
тартайын жазанаңды жалгыз өзүм.

О Теңир! Жазалагын – антка калдым,
залалым тартпаса экен катаганым¹?!.

Жангарач – Зулейхадан, менин бабам
төрөлгөн Канайымдан Эр-Катаган.

Энебиз Канайымдай – саал энөөрөк,
атабыз Ууз хандай – эр көкүрөк,

аруу дил, алп мүчөлүү, балбан билек,
тукуму Катагандын шер төрөлөт...

Кечиргин аппак дилдүү катаганым,
көргөзүп алсыздыгым – антка калдым.

Бүгүн түн – Михр айдын дал он беши,
кундуздар келин алып, кыз бермекчи.

Булактан суу акпастан бермет агат,
туш болсо топуктуу жан – баар табат.

Ал эми ач көз пенде кабылса ага,
апкелет зор кырсыкты бүт баарына.

¹ *Катаган* – Уузхандын кырк уулунун бири.

Бүгүн түн көргөзөмүн берметтерди,
бир жылда бир көрүнчү кереметти.

Тоюна кундуздардын кабылтамын,
топук кыл ач көздөнбөй, сараң ханым?

Жазыксыз макулуктар кыргын тапса,
калышат тукумубуз каргыш – антка.

Берметтен сузуп алгын каалашыңча,
тийбестен кундуздарга кетели артка.

Суранам, жок дегенде мына ушуга,
Жакып хан, макул болуп бер убада?» –

Азгырык уялаган көөдөнүнө,
ал кайдан Мерген тилин алмак эле...

Түнөрөт коргошундай түпсүз асман,
каратып тоо баштарын булут баскан.

Теребел бопбоз болуп сүрүн салган,
тургансыйт кабар берип зор кырсыктан.

Жоготуп назиктигин Кыз-Көл дагы,
удургуйт күр-шар этип толкундары.

Сезишип келаткан бир алааматты,
сурданат жигиттер да тобундагы.

Бир гана аргындардын Жаңыбайы,
кошулган ушул топко быйыл жаңы,

келаткан алааматты элес албай,
күпүлдөйт нөкөрлөргө башкаргандай,

ийиле таазим этип Жакып ханга,
ийиктей чимирилет жагалдана.

Күн батып, күүгүм кирип, бир далайда
көрүндү тоо башынан толгон Ай да.

Жаркыбай, толукшубай жылдагыдай,
жай жылат мисирейип мис табактай.

Көл каары күндүзгүдөн күчөп барат,
түрмөктүү толкундары албууттанат.

Көктөгү булуттарды удургутуп,
күүлдөйт муздак шамал бетке уруп.

Хан тобу отогодон¹ сыртка чыкпай,
кактанып таш короодо олтурат жай.

Топоздун терисинен тиккен меште²,
шуулдайт ысык кымыз көбүк черте.

Бал кошкон күчтүү кымыз бойго тарап,
бейкапар хандын тобу бакылдашат.

Ал тигил мергендердин алачыгын,
кайтартып койгон эле хан сакчысын.

Ортодо бүлбүлдөгөн отту карап,
коогалуу мерген тобу тунжурашат.

Төрдөгү Кара Мерген ойлуу олтурган,
тамылжып кара сур жүз от табынан,

¹ *Отого* – хандын жол жүрүүгө ылайыкталган үйү.

² *Меште* – сабага окшош идиш.

телмире теше тиктеп кызыл чокту,
чагылтып каректери күйгөн отту,

салмактап, акылга өкчөп болгон оюн,
сүйлөдү кыдырата тиктеп тобун:

«Бул жерге далай жылы бирге келдик,
кетчүбүз бар болгону канат терип.

Ал эми берметтерге бокчо көзүн,
толтуруп коёр элем жалгыз өзүм.

Башында койгон шартым баарыңарга,
ант алгам бермет жайын сурабашка.

А бүгүн анттан турам тайып өзүм,
аткарбай коё албадым Хандын сөзүн.

Көп жылы каткан сырым ичте бекем,
көшөрүп бир да жанга айтпай келгем.

Кечиргис күнөө кылдым эртең менен,
кыстаган Жакып Ханга айтып бергем.

Залалы урпактарга тийе турган,
зыяндуу иш кылганым билип турам.

Кундуздар болушат бейм тукум курут,
соолгон көлдүн орду кум учуруп,

керемет, аруу кыздай ыйык жердин,
кетирип ыйыктыгын, келбет көркүн,

кунарсыз кумдуу зоого айлантабыз,
кечиргис кыяматтык иш кылабыз.

Ыңаалап ыйык жерге түшкөн күнүң,
калууга жер койнунда чыккан бүтүм.

А демек, акыр башка өлүм анык,
болгону эрте кетип же кеч калып.

Шондуктан асыл достор, ар бириңден,
суранам макул болуп туура десең,

калганча каргышына кундуздардын,
калалы каарына Жакып хандын.

Кундузга кошуп бизди кырса мейли,
аларга колубузду тийгизбейли...

Тигине, чагылышып жаркыраган,
сан миң нур жылып келет көл тараптан.

Берметке чөмүлүшкөн кундуздарга,
нурлары чагылышат жылдыздарга.

Өтүнүп көрөм хандан акыркы ирет,
керемет кооздукка тийбегин деп.

Тилимди укпай койсо канча аргам,
кундуздар кырылганын карап турам.

Тилеймин кырк бир түтүн катаганым,
кундуздун каргышына кабылбашын.

Кырсыктан эл-журтумду сакта деймин,
калк үчүн курмандыкка мен кетейин...

Тогузбуз кырк бир түтүн катагандан,
тынч жаткан табияттын тынчын алган,

желдетти алып келдик кыргын салган,
жазасыз калбастырбыз Жараткандан.

Кимде-ким арабыздан эсен кайтып,
эл-журтка болгон ишти барса айтып,

кайрымсыз болот элге ханыбыз деп,
Кыз-Көлдөн не көрсөңөр салгыла кеп.

Какшаалда катагандан чыккан балбан ,
чогултуп уруубузду хан атаган,

кадырман Кошой абам көчүп келмек,
чаптырып чабарманды келбесин деп,

көчүртүп кеткиле элди шол тарапка,
калууга мындан нары болбойт мында,

калабыз каргышына ыйык жердин,
какшытып көз жашындай тунук көлүн,

кем тукум болот урпак. Жалгыз гана
куштардан белек калды канайымга...

Тогузбуз бир уруудан теңтуш өскөн,
тең бөлүп жарты тоочо бирге жешкен.

Баарыбыз чогуу барып Жакып ханга,
баш ийип өтүнөлүк тарт деп кайра.

Тил албайт, ошондуктан, айткандарым,
«Аманат» кимиң калсаң аткаарарсың.

Ал азыр ордубуздан өйдө туруп,
бололу ыраазы пейил, колду сунуп.

Оорутсак байкабастан көңүлдөрдү,
ойлонбой, курбуларым, кечирели...» –

Баарысы текши туруп кол кармаша,
бир-бирин кыя алышпай турушту да,

ал анан Кара Мерген баштап алга,
барышты баш ийишип хан алдына.

Сүйлөтпөй киргендерди теше тиктеп:
«Басалы, кана, убакыт жеттиби?» – деп,

ээрчитип нөкөрлөрүн, Жаңыбайды,
хан Жакып булак жакка жол баштады.

Топтолук мисирейип көктөгү Ай,
булутка чүмбөттөлүп каалгыйт жай.

Жаркырап Жылдыз-Булак миң кубула,
бөлөнгөн көздү уялткан муздак нурга.

Билгенби кундуз шаасы өзү баштап,
булактын суусун кечип жай баратат.

Баягы шыңкылдаган күлкү чыкпай,
баарысы кош аяктап тумчуккандай,

баштарын төмөн салып илкий басып,
мөлтүлдөйт жаш ордуна бермет агып.

Керемет сан-миң нурду көрбөстөн хан,
ченемсиз байлык көрдү агып жаткан.

Жүздөгөн кундуздарды көргөндө эле,
кыйкырды: «Чапкыла!» – деп буйрук бере.

Топтогу мергендердин бири дагы,
колдорун куралына суна албады.

Бир гана аргындардын Жаңыбайы,
колуна союл алып жакын барды.

Ошондо ак төбөл шаа типтик туруп,
берметтүү каректерин ханга буруп,

чаркылдап, муңдуу добуш үн чыгарып,
тукумум кырбагын деп жалынгансып,

Тынымсыз өз тилинде сүйлөп жатты.
Жакып хан көңүл бурбай башка чапты.

Дардактап Жаңыбайы союл менен,
кундузду кырып кирди чекесинен.

Өлгөндө ак төбөл шаа – беркилери,
союлдар тийе электе өлө берди...

Таң ата бирин койбой сыйрып болуп,
кыпкызыл берметтерге каптар толуп,

ууздай ак берметтер кызыл болгон,
алардын өзөктөрү канга толгон.

Жалтылдап агып турчу Жылдыз-Булак,
кочкул түс канга айланып агып турат.

Көргөндүн эт жүрөгүн опкоолжута,
Кыз-Көл да кызыл канга айланууда.

Каректей чечекейи агып калган,
Көл суусу жер астына сиңип жаткан.

Ал анан тоону жарып атып чыкты.
Көргөндө Жакып хандын үрөйү учту.

Эми араң сезип турду жаңылганын,
буйруду көргүлө деп жолдун камын.

Күлдүрттөп суу жеген зоо урап жатты,
өрөөнгө үйдөй таштар кулап жатты.

Оозуна жанын тиштеп баарысы тең,
Кыз-Көлдүн кыясынан ашып кеткен.

Ордунан козголбостон Кара Мерген,
Зар какшап Көк-Теңирге кала берген:

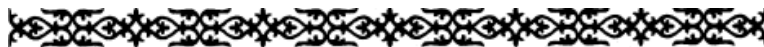
«Кунуна кундуздардын курмандыкмын!
Көк-Теңир! Урпак үчүн жаным кыйгын?!

Кусуру көрпенденин мага тийсин,
калбасын каргышына бейкүнөө элим.

Тилегим кабылдачы, ыйык көлүм,
койнуңдан жайын тапсын менин деним?!» –

Тагдырдын буйругудур деген менен,
тилеги кабыл болуп Кара Мерген,

эшилген бермет кумдар ороп алып,
түпкүргө мерген дени кеткен агып.

БАЙТӨРӨНҮН АЛГАЧКЫ ЧАТАГЫ

Теңир ай, шол күндөрдү эстебеске,
карманып канча аракет кылсам деле,

жаныма баткан ыза козгоп баарын,
аргасыз ал күндөргө кайрыламын.

Кыз-Көлдө кыяматка чыдай албай,
көчүшкөн катагандар Какшаал карай.

Ар уруу өз-өзүнчө хандык болуп,
ээлеген ата-конуш жерге конуп.

Кырк уулдун айрымдары кайтпас болуп,
көчүшкөн бөтөн элге жер которуп.

Ыдырап куралган журт чекесинен,
ырк кетип улам бирден таркай берген.

Залалы бир кишинин миңге жетти,
от үйлөп эси жоктор түйдү кекти.

Эң кыйын шол учурду баштан кечкен,
эстебей койуу деги мүмкүн бекен!?

Кыз-Көлдө кыяматка себеп болгон,
кундуздар, көл бермети каптар толгон,

эл-журтка байлык эмес, ырк кетирген,
чачырап, чабылууну алып келген.

Кырк түтүн катагандан башкалары,
басылбай бермет, кундуз талашканы,

кыйроодон калган чымчым кырк тукуму,
кырк бөлүп өз-өзүнчө хандык кылды.

Кыз-Көлдө алааматтан аман келген,
Мергендин жан аяшпас досу делген,

Элебес – жаш мергенчи катагандан,
эр жүрөк жигит болчу эл барктаган.

Мына ушул Элебеске Кара Мерген,
Ак-була, кундуз жайын айтып берген.

Алардын ар кадамын эсепке алган,
арттагы хан караалын¹ аңдабастан,

ээрчишип экөө барып көл тарапка,
сыр чечкен Кара Мерген таң атарда.

Акыркы керээз кебин Элебеске,
атайлап билген өңдүү айткан эле:

«Колундан чыгарбастан Ак буланы,
милдетин хан Кошойго алып баруу.

Бул сага аманатым – сөзсүз аткар,
бир зарыл муктажына жарап калар». –

¹ *Караал* – тыңчы.

Түшүнбөй кептин жөнүн: «Эмне болгон
буланы айтып жатат бул оңбогон?» –

деп ойлоп караал тымып ичке сактайт,
укканын Жакып ханга ооз ачпайт.

Эртеси түгөнбөстөй байлыкка ээ
болдук деп, сүйүнүүдөн чыгарып кээ,

табият таш-талканын чыгарганда,
укканы эстен чыгат караалдын да.

Шол бойдон – качан гана катагандар
көчүүгө жүк койгондо эстеп, кайбар,

Түрк уулу Байтөрөгө сырын ачат,
тындаган була жайын төкпөй айтат...

* * *

Ууз хан арзып алган перс элинен,
Лаал-Ханум – таң нурундай үлбүрөгөн,

а бирок кочкул каны перс элинин,
мүнөзүн өктөм кылган ал перинин.

Ысык кан, терс кыялдуу өктөм сулуу,
көп жылы күтүп жүрүп болот уулдуу.

Текебер сулуу ханум эркелеген,
уулуна Түрк деген ат койгон экен.

Мүнөзү ач илбирстей кан тилеген,
карөзгөй, өжөр, кекчил чек билбеген,

далылуу, бой келбети куп жарашкан,
алагар көздөрүнөн ачуу чачкан,

акылы зирек, бирок бой көтөргөн,
айбаттуу, аксым, өктөм болгон экен.

Жетүү үчүн максатына ал каалаган,
өзгө эмес, өз боорун да аябаган.

Зор бийлик кыңк дедирбес умтулганы,
Түрк уулдун максаты эле эс тартканы...

Ууз хан сынчысына тукумдарын,
сындатат ачык айт деп кыялдарын.

Кезеги келген кезде Түрк уулунун,
мойнуна салып туруп бото курун,

түз карап Ууз хандын карегине,
сынчысы айткан экен ачык эле:

«Кеменгер, кең пейилдүү Ууз ханым,
кебимди үзөт кылып кабыл алгын!

Үйрүлүп өзгөлөргө теңебеген,
кылыктуу ханумундун перзентинен,

акыры бүт тукумуң запкы тартаар,
шек келет атагыңа көңүл кайтаар.

Ал мезгил өтө алыс, бүлбүлдөнөт.
а бирок дал ушундай мезгил келет...

Карөзгөй, тайбас кылган бул баланы,
себепчи энесинин бузук каны...

Кечиргин одоно айтсам улук ханым,
кебимде арам ой жок – түз айтканым...» –

Кеменгер, акылга бай Ууз ханды,
сынчынын адил сыны ойго салды.

Шол күндөн салкын тартып тайбас уулга
кылайтып сыр алдырбай ханумуна,

назына, кыялданган кылыгына,
түн бою бой балкытып кумарлана,

кумарлуу Лаал-Ханум жыты аңкыган,
гүлгө окшош сууга канып жыпар чачкан,

эркелеп миң толгоно кучагында,
капарсыз эч нерседен жатканында,

астейдил аяр жыттап алкымынан,
Ууз хан Ханумуна сөз таштаган:

«Салкында ысык дениң сууп барат...
жалжалым, жакыныраак төркүн тарап,

жактырсаң сен каалаган азем жерден,
уулума мурас кылып бөлүп берсем.

Хан ордо көтөрөлү ошол жерге,
үйрөнсүн бийлик кылып калың элге.

Камынгын Лаал-Ханум. Кыйыры жок
кыдыртам хандыгымды, көңүлүм ток.

Кай жерди көөнүң чапса, асыл эркем,
уулуңа бийлик берем ошол жерден...

Туралы назик эркем, таң агарды,
эртеге жол артабыз, көргүн камды...» –

Хандыкты уч-кыйырсыз бир нече ай,
кыдырып ханы менен көңүлү жай,

сагынып кусалыгы арткан жерин,
сүйүктүү, кызуу кандуу өжөр элин,

барат да киндик каны тамган жерге,
сагынычы тараганча калат элде.

Кайтууга Лаал-Ханум аз калганда,
кайрылат жакын көргөн агасына:

«Таянган аскар белим, Самид аба,
жан сырым ачкым келбейт башка жанга.

Өзүңө уялашым, айтып турам,
кунт коюп, акыл кошуп сөзүм уксаң!

Айталбайм доомат коюп асыл жарга,
кыпындай арман өктөө кылбайм ага.

А бирок аздан бери ички сезим,
кандайдыр түпөйүл бир кирди сездим...

Көп жылы күтүп көргөн жалгызыма,
көңүлү атасынын сууганына,

жүрөгүм туюп, көзүм жетип турат,
шондуктан ой бөлүштүм акыл сурап.

Силерге жакын жерден хандык бөлүп,
уулума беремин дейт үй көтөрүп.

Эгерде каршы болсо атасына,
аймакташ жерден уулум хандык кылса,

жаңылып каларымды сезип турам,
ал жерде жалгыздыкты дайым туям.

Түбөлүк жашабаймын, уулумдан мен
бут салып үзөңгүгө мурун кетем.

Ошондо күндөштөргө жалгыз балам,
туруштук бералбасын билип турам.

Кызуу кан, агаинден кордук көрөт,
чыдабай, көп узабай уу жеп өлөт.

Эгерде айтканымды туура көрсөң,
кыз дебей мурасыңдан мага бөлсөң?..

Тамчыдай тоо түбүндө мөлтүрөгөн,
татына Бермет-Дөбө¹ боюн кergen,

өзөнүн Атрактын суусу² жиреп,
кайың, тал, кыз көркүндөй чынар терек,

мөмөсү шагын ийген жемиш дарак,
келберсип мажүрүм тал чачын тарап,

миң түркүн добуш салып кубулжута,
сан миң куш сайраң курат чер бадалда.

Мына шол бейишке окшош асыл жерди,
тагасың, жалгызыма бөлүп берчи?..

Жаш өтүп өр таянар кез келгенче,
жалгызым орун алып бойго жетсе,

¹ *Бермет дөбө* –

² *Атрак суусу* –

кудурет эстүү жубай буйрук этсе,
кулунум кор болбойт деп көзүм жетсе,

жарыктан санаам тынып сапар тартсам,
жашоомдо бул жалганда болбос арман». –

Ошентип Лаал-Ханум агасынан,
Уздун хандыгына чектеш жактан,

бейиштей Бермет Дөбө деген жерди,
уулуна тагасынан энчиктетти.

Зар алтын, кызыл дилде Уз хандан,
ал жердин тартуусуна Самид алган.

Шол күндөн ушул күнгө Бермет Дөбө
Уздун Түрк уулунун энчисинде.

Капылет каран түндү башка салган,
мөгдөткөн чоң чабуулда аман калган,

чачылып азып-тозбой башкалардай,
тукумун сактап калган, көңүлү жай...

Кам көрүп Бөгөй абам тукумуна,
Эштекти хан көтөрүп журт жыйганда,

атамды арка тутуп жанына алган,
атайлап Түрк тукумун издеп барган.

Ал кезде Лаалдын уулу Түрктөн калган,
журт ээси Эр Чаганак деп атанган,

баатырга акыл салып Бөгөй абам,
туугандык катышуусун чыңдап кайткан.

Күч топтоп каңгайларды куумак болуп,
тымызын курал камдап, эл топтолуп,

кырк тукум кайра башын көтөргөндө,
Түрк уулу туугандардан калбай четте,

кыркууздун бир тукуму Түрк Ата уулу,
намысын кырк уруунун коргоп турду...

Башынан бул урууда чоң кемчилдик –
карөзгөй канга сиңген бар кекчилдик.

Атайы, же байкабай болуп өткөн,
ал уруу, кемсинтүүнү кечирбеген.

Максаты – байлык болсо, бийлик жакын,
жетүү үчүн ал байлыкка кечет баарын.

Тыңчысы Жакып хандын сырын айткан,
Байтөрө мына ошол Түрк тукумдан.

Эштек хан кырк тукумдун ар биринен,
эр жүрөк жигиттерден менменсинген,

чогултуп бирден жигит ар уруудан,
Кокондо хан сарайга өкүл кылган.

Ошондо Чаганактын тукумунан,
атасы Байтөрөнүн Машхед Гасан,

Эштекке жигит болуп келген бойдон,
түбөлүк жайын тапкан ал Кокондон.

Байтөрө эрезеге жеткен кезде,
орунун атасынын баскан эле.

Чыйырды, андан кийин Эрназардан,
айрылып, жигиттерден жазат тапкан,

каран түн кайра түшүп башыбызга,
мүңкүрөп баш көтөргөн бечара эл да,

түс үйрүп Санжи-Бектер сырт салганда,
биз менен бирге келген ал Алтайга.

Шамдагай, ач илбирстей каарданган,
арамза, кыйды көздөр заар чачкан.

кемтиксиз бой келбети, балбан билек,
сүйлөөнү кимге кандай жакшы билет.

Күч эмес сөзүнөн да алдырбаган,
карозгөй, өтө айлакер, акылдуу жан.

Шум тыңчы ал мүнөзүн баалап терең,
укканын Байтөрөгө айтып берген.

Мындайда бир да жанга акыл салбай,
Байтөрө бүтүм кылчу каалагандай.

Түз эле Элебестин көчүн беттеп,
атына камчы салып, чаап жетет.

Жетелеп жүктүү нарды сылай арткан,
энеси Элебестин узап калган.

Байтөрө бир ооз сөзгө келбей туруп,
таңкактын аркандарын таштайт кыйып.

Артылган жүк чачылып, эне минген
сур жорго үрккөн бойдон жөнөйт экен.

Эмне айтып, не кыларын билбей карап,
Элебес бир далайга туруп калат.

Астынан сур жоргону утурмалап,
алдыда Макил-балбан кармап калат.

Көчкөндөр бир кыйлага узап калган,
түнөрүп жүк коюшкан ага-тууган,

коштошуп кайраттуулар акыл айтып,
кай бири көздөн аккан жашын катып,

ансыз да араң турган көпчүлүккө,
атайлап май чачкандай күйгөн өрткө,

кылыгы Байтөрөнүн дүрт эттире,
шамалдай жалынды үйлөп кеткен эле.

«Бул кандай чектен ашкан кордугуң!?» – деп,
көпчүлүк Элебестен мурда беттеп,

кылычтап таңылчакты кыйып аткан,
тыңчыны шылай чаап так каруудан;

нойгуттун Асылбашы каары ташып,
кылычын Байтөрөгө кезей басып,

алагар көздөрүнө кан куюла,
айтты эле Байтөрөгө ал буулуга:

«Жосунуң жолдо калган дардес наадан,
көкүтүп калайыкты араң турган,

качырып кылыч шилтеп келгидей сен,
кан төккөн Элебестин жоосу белең?

Эгерде дооң болсо – жүктү чачпай,
эскертип энесине бир ооз айтпай,

кыйгыдай аркан-жибин таңылчактын,
бул сенин кайдан чыккан кусаматың?

Ачык айт, кандай дооң бар Элебесте,
төшөгүн катыныңдын ачты беле?

Кермекаш айымыңа бузук салып,
ал аны койгон бекен жүккө таңып?

Угуп кой, кандай кылмыш кылса да бул,
ал бизге сенден жакын, тентиген кул!

Каны бир боордошумду бирге өскөн,
кордотпойм селсаякка тентип кеткен.

Чымчыктын башына окшош эссиз башың,
чырт этип ыргыйлекте айткын бачым,

себебин жүк чачуунун неде экенин?
Тукуруп кайсыл акмак жибергенин?..» –

Сунулган кылыч эмес – айтылган сөз
тийди окшойт Байтөрөгө октон да тез.

Ок тийсе үн чыгарбай тиштенмек бек,
ал азыр сөз уусуна чыдабай тек,

чыңырып албууттана добуш салды,
шамдагай, көзгө илээшпей чаап калды.

Чаңк эткен темир үнү – ага удаа,
каардуу хандын доошу угулганда,

жалындап күйгөн отко суу чачкандай,
жалп өчтү уу-дуу добуш дымыгандай.

«Бул кандай бейадептик!? Чатакташкан
себебин түшүндүрчү, кана мырзам?

Баскыла үнүнөрдү чурулдабай,
баш ийет ким ээликсе мына ушундай!..

Элебес, элди бузуп бөлүп-жарган,
кыязы, чатак го дейм сен баштаган?

Кылычтын мизин канга жууп туруп,
кыңк этсең жүрөгүңдү алам сууруп.

Байтөрө, чатак жөнүн айтчы бачым,
жазыктуу кимиң болсоң алам башың!» –

Жакып хан каарын төгүп Байтөрөгө,
каардуу кабак чытып сүйлөгөндө,

жанагы сөздүн уусу бастагандай,
тыңчыга кабак шилтеп Байтөрө жай,

тетиги баарын билет деген өңдүү,
суналган Асылбашка назар бөлдү.

Атылып туш-тарапка кыпкызыл кан,
Асылбаш азыр эле сүйлөп жаткан,

тунарган каректери көктү карап,
жансыз ден кулач керип сулап жатат...

Мергендин керээз сөзүн аткармакка,
жүк коюп бир уруу журт көчүп жатса,

тынч алып хан ордодо калмак белек,
эл менен коштошкону барган элек.

Жанымда Бурул энем медеp туткан,
ызалуу катаганга кур барбастан,

камчысын Эрназардын күмүш чапкан,
бергени Элебеске алып барган.

Мен болсо – бир керекке жарар деген,
Зулейха энем сактап мага берген,

аяктай чылк алтынды уютулган,
антка бек асыл журтка ала баргам.

Кирдеткен көңүл черин ичке катып,
сыр бербей келер-кетер сөздөн айтып:

«Көздөгөн жериңерге эсен-аман,
жетсеңер айткыла деп бизден салам». –

коштошуп, жаңы гана үй тарапка
кетүүгө нээт коюп жүз бурганда;

Байтөрө караал экөө чаап келип,
күтүүсүз чатак чыгып, адам өлүп,

заматта тополоңун тоз кылды да,
эч нерсе билбегендей турганына,

жан дүйнөм которулуп, сезим сыздап,
бейтарап тура албадым жүрөк чыдап.

Ачуудан каным тепкен, кулак тунуп,
жашырбай жек көрүүмдү жүзүм буруп,

жашоомдо биринчи ирет катаал, өктөм,
карабай көңүлүнө тик сүйлөгөм:

«Катаган уруусунун бир кыпынча
жазыгын көрбөй турам, келгин мырза.

Чындыкка тик карабай агыздың кан,
чакырат ала кушту өз атынан,

Кай жерде жалганы бар? Калкаланган
сен эмес, те илгерки ата-бабаң,

тайындын жерин жердеп, эли менен
эл болуп, жашап келет түрк уул деген.

Алгачкы Түрк атаңдын атын алып,
алыскы перс жерине кирип барып,

Уздун атын азыр эскербестен,
эл болду өздөрүнчө түрк уул деген.

Чачылып, чабылган журт тарткан азап,
тукумуң көрбөгөн соң ал сага жат.

Кыйырсыз кырк Уз бүгүн кыргыз деле,
кыргындан айланды го чымчым элге.

Пенде эмес аң-сезимдүү жылан дагы,
уу чачпайт тукумуна – билгин аны!

Достошкон ант беришип адамзатка,
тукуму мар тукумдун Заңгар-Кашка

антташкан бабасынын шертин актап,
Эштекти салгылашта жоодон сактап,

акыркы дем тартканча моюндаша,
каптаган калың жоого уусун чача,

бир өлгөн жалгыз октон уу сиңирген,
баштарын бириктире тепчип тийген.

Байтөрө, кур намысты не кыласың,
жыланча боло албастан бооруң чаптың!

Кыйырлап жоо чапкандай чектен ашып,
кырк түтүн катагандын жүгүн чачып,

эрдемсип турушунду чамгарактап,
кандайча тилдесе да куп жарашат.

Бабандын өчүн куусаң – жооң каңгай,
бар эле катаганда өчүң кандай?

Андай сен кыйын болсоң – ата кунун,
түрк тукум марыгыдай куудургунуң.

Болбосо көргөздүңбү кыйындыгың?
бетсиздик, элди бузар болот мунуң!» –

Кардыгып адегенде алсыз үнүм,
аздан соң кубат берип ички туюм,

өзгө эмес өзүмө да чоочун чыкты,
баардыгы үн чыгарбай дымып укту.

Кекетип Элебести турган Жакып,
курсүйө аттан түшпөй сыртын салып,

кыпчылып таноолору, үнү чыкпай,
чакчая туруп калды тумчуккандай.

Байтөрө бул учурдан пайдаланып,
чапчуудай мен тарапка тике багып,

көзүндө огу болсо, жүрөгүмө
түз мээлеп, токтолбостон атмак эле.

Аргасыз кылыч сууруп же чабалбай,
ал азыр сүйлөп турду тилин тартпай:

«Мени кой, өзүң кимсиң, тайкы маңдай,
канчыксың эрди жуткан. Өлүп калбай

илээшип бир уургаачы жүрөт туубас,
андайды алган эркек өтөт куубаш.

Өзүңдү канайымга теңмин дебе,
Жакып хан тукуянсыз өтмөк беле...

Сендейге улуу киши болбос таңсык!
Салынды! Алыңды бил арам канчык!..» –

сөзүнүн аягына чыгарбастан,
таягын шилтеп ийди Бурул апам.

Дал тийбей кайып тийип күмүш башы,
Байтөрө чапкан чөптөй кулап калды.

Баятан сөзүн жактап Байтөрөнүн,
Жакыптын тургандыгын мен билгенмин.

Ал азыр таяк тийип каш үстүнө,
Байтөрө жыгылганда көмөлөнө,

Жакып хан кындан сууруп кылыч кезеп,
сүйлөгөн ар бир сөзү жүрөк көзөп,

жүлүндү зыркыратып өмүр бою,
сезимим жаралантып өчпөй койду...

«Каңгыган уясы жок какбаш мастан!
Сендейди кудай албайт – жаны таштан.

Чапкыдай хан жигитин кимсиң деги?
Карып дейт карары жок, билсең, сени.

Башыңды кыя чаап итке салсам,
бар бекен издөө салып сурай турган?

Туура айтты Эр-Байтөрө, жалганы жок.
Ага не чычалайсың тийгендей ок?

Агамдын арбагы үчүн алып жүрөм,
асырап экөөңөрдү багып жүрөм.

Боор ооруп арбак үчүн асырасам,
тең ата болгуң келет тексиз жаман...» –

«Тексиз деп сени айтат сасыган кул!
Кулдукту өткөргөн жок башынан бул.

Кайтарып козу-улагын маңгулдардын,
кечээ эле жүргөнүңдү унутпагын.

Айбаты арыстандай Эштек хандын,
акың жок кор кылууга тамчы канын!

Сасыган сендей кулду садагага
чабууга ыраа көрбөйм, билсең, буга...

Кылычты сунган менен чабалбайсың,
жүрөксүз чөө тукумсуң, билем аның.

Көкжалдын изин жыттап тарп аңдыган,
Арам кул, чөөлүгүндү унутпасаң.

Калмактан качып келип, шул колумдан
тузумду татканыңды сен унутсаң,

көр тукум! Көк-Теңири унутпасын
Кылычты шилтеринде эсиңе алгын!

Кана чап! Арсыз наадан, мына башым,
жүрөксүз, калтаарыбай чапкын бачым!?.» –

Өтсө да жетимиштен Бурул эне,
арчадай тоо башында бекем эле.

Жалтанбай Жакып ханга тике басып,
өлүмүн күтүп турду таштай катып...

Жакып хан Бурул эне айтканындай,
калтырап, кылыч таптап, шилтей албай,

көтөрүп кур намыска өйдө карай,
калтаарып туруп калды катыгандай.

Энеси Элебестин Марийса апа,
экөөнүн ортосуна түштү шаша:

«Чаппагын!
Урпагың кор болушун унутпагын!
Шилтебей кылычыңды кынга салгын!?

Кыныңа кур салуудан намыстансаң,
ыйыкка курмандыкмын – мына чапсаң!

Көөдөктүн сөзүн колдоп – алган жардын,
көөнүнө өчүрүлгүс так салганың,

бир кезде өкүнтөрүн унутпагын,
кеч болот кечирүүгө мунун баарын.

Тапталган кылыч кынга кур түшпөсүн,
чапкының, курмандыкты күттүрбөгүн?!» –

Бизден да ашып түшүп Марийса апа,
Жакыптын тийди белем ачуусуна,

тез шилтеп калтырылган колун төмөн,
«Кааласаң курмандык бол!» – деди өктөм.

Күбүрөп Көк-Теңирге тооп кылып,
койкойгон узун мойнун ханга буруп,

ажалга тик караган аяр-эне,
кыйылып күрөө тамыр, Жер-Энеге

сагынган курбалдашын тапканындай,
каалгый кучак жайып жыгылды жай.

Күтпөгөн чаап ийет деп бир дагы жан,
үн катпай Элебес да карап турган.

Селт эттик баарыбыз тең качан гана,
суналып эне жерге жыгылганда.

Көөдөндөн эң бир ачуу үн чыгарып,
эненин жаратына колун басып,

эч кимге карабастан, адегенде,
Элебес энесине жеткен эле:

«Апаке, асыл апам, апакебай!
Турамын кылганыңды түшүнө албай.

Ажалды өзүңө-өзүң чакыргандай,
бар эле зарылдыгы анын кандай?

Ардагым, асыл апам, аччы көзүң,
айтып кой жалгзыыңа акыл сөзүң?

Не кылсам туура болот? Мен да унчукпай
мойнумду тосомунбу күнөөм бардай?» –

уулунун Марийса апа сөзүн үзүп,
акырын үн чыгарды көзүн сүзүп:

«Жол баштайт Жоламан Пир – күттүртпөстөн
жолго чык арткан көчтү түшүртпөстөн.

Милдети кырк түтүндүн моюнунда,
купунум, кылчактабай жолго башта.

Баруучу жерибизге башым барсын,
жалгзыым, жүрөксүбөй кесип алгын.

Чечпестен баш кийимди матага оро,
салып кет канжыганда көк бокчого?!

Алтайда төрөлгөнмүн – денем калсын,
аны сен жашырам деп кармалбагын.

Каны бир боордошум, эл журтум бар,
коюшат аздектешип денимди алар.

Күнүмдүк коногусуң бул жарыктын,
калбастан кусуруна берген анттын,

досуңдун аманатын так аткаргын,
артынан айдай жүзүң жарык барсын.

Тилегиң орундалсын бул жалганда,
кулунум, кездешебиз таңмакшарда» –

Сүзүлүп жоодураган эки көзү,
жалгандан аяр-эне узап кетти...

Ал кезде сөз маанисин түшүнбөгөм,
а бирок иштин жайын бүшүркөгөм.

* * *

Көзүнүн жашын төгүп салаа-салаа
керээзин энесинин аткармакка,

ээринин канаттыра кесе тиштеп,
эненин башын кыйды кылыч шилтеп.

Шыпырып ак жоолугун башындагы,
колуна Бурул энем башты алды.

Жуулган эне башын кызыл канга,
ороду Бурул эне жоолугуна.

Алпарып канжыгада бокчону алып,
оролгон башты ага аяр салып,

жетелеп Сур кашканы туура тартты,
«Аттан!» – деп Элебеске ээк какты...

Байтөрө кайсыл маалда орунунан
турганын эч кимибиз байкабастан,

энени, Элебести тегеректеп,
үн катпай турган элек жерди тиктеп.

Элебес үзөңгүгө бут саларда,
Байтөрө жетип аны колдон ала,

чыкчудай канталаган каректери,
чакчая заар чачып мындай деди:

«Токтогун! Сүйүнүүгө али эрте,
арамза, кутулдум деп ойлодуң ээ?!

Кулак сал канкор какбаш, сен да канчык,
уккан соң талдаарсыңар кимде актык...

Кандайдыр була жайын Кара мерген,
Кыз-Көлдө бул шүмшүккө айтып берген.

Эгерде пейли таза болсо Элебес,
эмнеге була жайын айткан эмес?

Сыйкырдуу ал буланы Жакып ханга,
жалпы эле журтум деген кыркуузуңа,

аныгын билгин, канчык! Ыраа көрбөй
апкетмек бөтөн жерге элге бербей.

Шылтоолоп мергенчинин керээзи деп,
аны азыр мен болбосом алып кетмек.

Көчүүгө себеп болгон була жайын,
шүмшүгүм, жашырбастан бачым айткын!?» –

Аргасы Элебестин куруп турду,
ичинен Көк-Теңирге тооп кылды.

«Теңирим, кечире гөр, калп айтайын,
чындыкты наадандарга айталбаймын». –

ал анан жүзүн буруп Жакып ханга,
сүйлөдү салмак менен токтоо гана:

«Зарылдык болбогон соң, була жайын
айтууну аны эч кимге каалабадым.

Энеси Катагандын Уулча айым,
колу эмсээк болгондугу журтка дайын.

Энебиз көзү өтөөрдө ырым кыла,
таштаптыр тукумуна үзүм була.

Мааниси ал ырымдын мындайча экен:
буладай дили аруу болсун деген.

Тукумун жаман жосун, арам ойдон,
сакта деп ак булага шертин койгон.

Укумдан – тукумдарга ал буланын,
катаган уруусунда сакталганын,

мурасты алып жүрчү эмсээк эне.
Муну айтуу ошончолук зарыл беле?

Апамдын колу эмсээги жаш-карыга,
шул жерде тургандардын бүт баарына

белгилүү, анын несин кайталайын?
Болдубу, билдиңерби була жайын?

Кай жерде сактаганын апакемдин,
башым кес, бирок чындык – мен билбеймин.

Артылган жүгүм небак чачып салдың,
аңтарып керек болсо таап алгын.

Байтөрө, жолум тоспо, аттанайын,
Апамдын аманатын аткарайын». –

Элебес экинчи ирет үзөңгүгө
бут коюп, Сур күлүккө минеринде,

ишенбей Элебестин айтканына,
Жакып хан алдын тосту каардана.

Кылычы эне каны кургай элек,
бул сапар Элебеске шилтенилмек...

Камчысын Эрназардын Элебеске
бергени кармап турган Бурул эне

тиштенип, Жакып минген Көк кашканы
сооруга камчы менен тартып калды.

Көк кашка камчы уусуна чыдай албай,
чамынып так түйүлдү жин ургандай.

Колунан кылычы ыргып, өзү аз жерден,
жыгыла жаздап барып ооп ээрден,

жыйнады аттын оозун бир кыйлада,
жинденип келе жатты артка кайра...

Туттуккан ачуу ызага Жакып хандын,
тик карап бет алдынан утур бастым.

Биринчи, акыркы ирет ошондо мен,
дит багып Жакып ханга айткан элем:

«Соолуккун, Журт атасы, жиниң кагып,
туйдуңбу турганыңды каргыш алып?

Көтөрүп Ак асаба Ай-жылдыздуу,
коштурган туу астына тозгон журтту,

көздөгөн максатына жете албастан,
көмүлгөн берендерди тез унуткан,

көөдөксүң шооласы жок сокур, наадан,
Жер-Эне, пенде-энеден каргыш алган!

Урпактын убалына калганыңды,
убалдан корпогон хан аңдадыңбы?

Кыз-Көлдө сен кыргандай кундуздарды,
кыргыздын бир кезекте кырылары,

эл-журттун камын көрсөң, сезимиңе,
эссиз хан, Кыз-Көлдө эле жетпейт беле?!

Тоо көлү какшыгандай какшыйт элең,
аралжы болбогондо Кара Мерген.

Керт башын курмандыкка кыйып ийди,
көл суусун миң булакка буруп ийди¹.

Бириккен тоо көлүндөй чымчым элдин,
билдиңби миң булакча бөлүнөөрүн?..

Эми араң башын кошкон журтту чачып,
эки эне каргышына калдың, Жакып!

Дагы эле не кылганың сезбейсиңби?
Бул түйшүк урпактарга аз дейсиңби?!

Эгерде өлтүрүүдөн пайда тапсаң,
сунулуп турат башым, мына чапсаң!» –

¹ Кыз-Көлдүн суусу миң жерден булак болуп чыгып, Миң-Суу аталып калган дешет.

Аңгыча Туура-Суудан келип калган,
Өгөөнүн Эр Бакайы түшүп аттан,

башы жок кызыл канга чыланышкан,
көз албай эне менен Асылбаштан,

акылдуу каректерден жаш токтобой,
акырын үн чыгарды мууну бошой:

«Кесилип эне башы, эр сулаган,
Хан Жакып, бул кайсыл жоо муну кылган?

Элебес садагасы, сени белден,
утурлап узаталы дешкенинен,

сөзүнөн карылардын чыга албастан,
күтүүнү бел түбүнөн макул тапкам.

Жүк коштоп бир топ жерге узатканы,
жыйылды ногой – шыгай уландары.

Атаңдын курбулары ак нар комдоп,
ак пейил апаларың суусун камдап,

күн-түнү жол азыгың мол камдашып,
күтүүдө жеңелериң утурлашып.

Түштөнтүп туу белестен, андан нары,
турушат курбуларың узатканы.

Биз болсо эрте келип жүк артышып,
бармакбыз ага чейин каралашып.

Капылет иш болоорун мындай окус,
кечиргин боордошум, билген жокбуз?

Заарда аттаналы деп жатканда,
коштогон аргымакты арнап сага,

колунан Акбалтанын чыгып кетип,
кубалап кармаганча аны жетип,

ушунча убак өтүп, кеч калганга,
уялып келатканбыз өзүбүз да...

Агайын, айткылачы тунжурабай,
бул жорук не себептен болду кандай?» –

Ансыз да баятадан араң турган,
ар кылка үндөр чыгып туш-тушунан,

жанатан болгон иштин маани-жайын,
жашырбай Бакайларга кылды дайын.

Акбалта атырылып Байтөрөгө,
кылычын кындан сууруп жөнөгөндө,

Улаккан көзгө илешпей учуп жеткен
кылычын тартып алып сүйлөдү өктөм,

«Көйнөктү битке өчөшүп отко салба,
кылычың булганбасын арам канга.

Эр эмес – журт безери дейт мындайды,
ал кылган акмактыкты биз кылбайлы...

Чыйырды курман болгон түндө, Жакып
жок элең, көрбөгөнсүң алыс жатып.

Сен, балким, уялашың бизге айткан
керээзин өз оозунан укпагандан,

жалганда бүт баарынан артык көргөн,
аргасыз аткарууга антын берген,

аялым деп айтууга оозу барбай,
аярлап алпештеген баласындай,

кор болуп калбасын деп Батмазуура,
ант алып табыштаган баарыбызга.

Кутурган көөдөк эмес – сенин тилиң
тийгенин кечирбейбиз – муну билгин!

Өчүрбөй атын алган аруу жардын,
өзгөчө ыйыктыгын билип алгын!

Атың бар – КЫРГЫЗ ХАНЫ деп аталган,
болбосо туура болмок башыңды алсам.

Угуп ал кемпай ханым, дагы кайра
кайтоолдоп тил тийгизсең Чыйырдыга,

Хан эмес Көк-Теңири болсоң дагын,
жазаңды аларыңды унутпагын!

Бүгүнкү ызаңарды, Бурул эне,
шерлердин арбагы үчүн кечиргиле.

Эненин, Асылбаштын аккан каны
аз эмес, кан төгүүнү жаңыртпайлы.

Байтөрө, мына азыр ушул жерден,
аттангын, журтту бузбай кеткин элден.

Калайык! Кана эмесе бата тартып,
токтотпой көчтү эртелеп узаталык.

Энесиз баарыбызга, Бурул эне,
Бата бер журт атынан Элебеске?!» –

Түнөргөн түрүн көрүп жигитердин,
Хан Жакып билбей турду эмне дээрин.

Сөзүнө Улаккандын жашып кеткен,
көз жашы жүзүн жууган Бурул энем,

төбөдө Көк-Теңирге нээт буруп,
кош колун бириктире көккө сунуп,

кырк түтүн катаганга тилек тилеп,
көөдөндөн чыккан сөзүн турду сүйлөп:

«Кырк түтүн жер оодарган катагандан,
Көк-Теңир, жакшылыгың аябасаң!

Жалгызы Эрбаланын Элебесим,
милдетин журт алдында так өтөсүн.

Өмүр бер суудай узун, көлдөй терең,
Көк-Теңир, азган элге акыл берсең!

Түйшүгүн түмөн журттун оор дебес
эр болсун эрегишкен душман жеңбес.

Арбагы Ууз хандын, Зулейханын
аргасыз көчкөн журтту калкаласын.

Түбөлүк түнөк алган Таш-Мазардан,
берендер утурласын астыңардан.

Жол баштап Жоломан Пир, арбак колдоп,
жолуңар шыдыр болсун Теңир жолдоп.

Оомийин, ак батамды кабыл этсин!
катаган конушуна аман жетсин!» –

Турган эл чурулдашып бата тартып,
турушпай аттанышты баары жапырт.

Улаккан, Акбалталар көчтү коштоп,
узады ызалуу көч турбай токтоп.

Көздөгөн жерге көчтү жеткирүүгө,
тандалган азматтар кетти бирге.

Эр Бакай калган элдин түгөл баарын,
чогултту көргүлө деп сөөк камын.

Көпчүлүк сыртын салып Байтөрөгө,
кетүүсүн талап кылды түп көтөрө.

Баятан калың элдин арасында,
бар эле Байтөрөнүн кошууну да,

От жанып кан куюлган каректерден,
Байтөрө кошуунуна мындай деген:

«Кетүүнү ким кааласа мени менен,
бул жерде үйүм-жайым бар дебестен,

мал-мүлкүн, катын балаң баары калсын,
түз эле ушул жерден аттанасың!

Кырк тукум, кыргызбыз деп кырк куралган,
кечпесмин кордугунду бүгүн кылган.

Уккула, эрте-кечпи кайрыламын!
Бүгүнкү ызам үчүн өч аламын!

Теңир бир, кезек эки – эске туткун,
таруудай чачыратам кырк тукумуң!...

Көрөмүн, жалгыз уруу катагандын,
кыркуузга тирөөч болуп сактаганын.

Катаган деген сөздү уksam анда,
өрттөнүп, сапырылаар күлү асманга.

Бул чындык! Көк-Теңирдин кулу экеним,
а демек, кабыл болот ал тилегим...» –

Кылычын көккө кезеп, кылчайбастан,
билгизип душмандыгын сапар тарткан.

А кийин Байтөрөнүн не болгонун,
учуру келген кезде кеп козгормун...

*Үчүнчү китептин
дастан бөлүгүнүн аягы*

МЕДИТАЦИЯЛАР БӨЛҮГҮ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

*Чырагым, туруптурсуң ойго батып,
кечигип калдымбы деп келдим шашып...*

*Каныңда эрибеген бир кыпын муз,
кайдыгер өмүрүңө каратып суз,*

*баягы жаш баладай кубана алган,
кыялкеч Акчабагым кайда калган!?*

*Жазылган ар бир сөздү жашым дешиң,
аны сен туура баалап, туура сездиң.*

*Жүрөгүң жарып чыкса айткан сөзүм,
түнөгүн табаарына жетет көзүм...*

*Карегим, канча аккан жашың көрдүм,
кайгыңды, кубанчыңды орток бөлдүм.*

*Жүзүңдү жууган жашың бүгүн сенин,
күттүргөн канча кылым — жашым менин!..*

*Бел байлап, тобокелге салганыңды,
атайын кабар күтүп калганыңды,*

*дагы да барбайын деп кур сөз менен,
өткөрүп бир аптаны күткөн элең.*

*Карегим, элимде бар куттуктоо кеп,
«Перзенттин бешик боосу бек болсун!» дейт.*

*Силерге тилээрим да, берээр батам —
боосу бек «ЖАЙСАҢ» болсун элге жаккан!..*

*Ыйлай кой, Акчабагым, ыйлап алгын,
көңүлдүн музу кетип кан тазарсын.*

*Мен дагы кур келбестен ала келген,
Акчабак, белегим бар сага деген.*

*Ал мына, «Кичинекей ханзааданды»,
чырагым, күттүң беле? Тосуп алчы.*

*Көрсөм деп көксөгөнүң Жаш Айдарды,
укканда ак дилинен кабыл алды.*

*Баарынан жактырганы Жаш Айдардын,
«Кичинекей ханзаада» деп атаганың...*

*Доордун талабына ылайыктуу,
түспөлдө жолугабыз, билгин муну.*

*Жүрөктөн түнөк таппай кайра артка,
кетебиз жайыбызга кылым арта.*

*Бул сапар түнөк таап жүрөгүңдөн,
жолдуубуз, Акчабагым, экөөбүз тең.*

*Ушунча көп ичинде жашасаң да,
жашайсың, Акчабагым, жалгыздыкта...*

*Эсимде, Сергил энең жакпаганы,
ойунда окшоштуруп мастанга аны.*

*Мен анда эч нерсе айтпай тим болгомун.
Азыр сен ал жөнүндө эмне ойдосуң?!*

*Жылына бир гана ирет Жаш Айдардын
келгенин – Сергил энең, эсте, айтканын...*

*Ошого каниет кылып, жалгыз жашап,
максатка жеткенине сыймыктанат!*

*Силер да сыймыктанаар кез келээрин,
сөз бергем, ишенгиле, каректерим...*

** * **

*Жарыгым, жашырсаң да көрүп турам,
күн бойу жаштын изин жүзүң жууган.*

*Капшытың эңшерилип. Сезиминде
«Туурабы, туура эмеспи» деп тиреше,*

*артыңа кылчактатып жолуң бууган,
пенделик көр тирликке байлап турган,*

*сезимтал эт жүрөктүн сезгич жибин,
кыйуунун оордугун бүгүн билдиң.*

*Жараттын орду сыздап туз куйгандай,
ачышаар бир далайга жаның кыйнай.*

*А бирок мезгил деген жакшы дары,
жыл өтсө унутулат мунун баары...*

*Агымга каршы сүзгөн Акчабагым,
ашууну ашаарыңа бир аз калдың.*

*Дабанга күчүн үрөп, чыдап чыгып,
эс алат туу чокуда санаа тынып.*

**Бирди ашса экинчиге ал дем берет,
белсенип алга умтулса баарын жеңет.**

**Чырагым, «Кичинекей Ханзаадаң»
жолугуу – бир гана ирет он бир айда.**

**Ал келет сырдуу жылдыз нуру менен,
Ааламда анын аты «суулуу» деген.**

**Өткөндү, келээр кезди айтып берээр,
жай ошол жашай турган суу перилер.**

**Бул жерге нуру түшөөр жылдыздардан,
ал жылдыз эң алыста орун алган.**

**Түз нурун «Суулуу» жылдыз он бир айда,
түшүрөт Жер-Энеге шондо гана.**

**нур менен Алтын Көкүл Жаш Айдарың,
билгиниң, жолугууга келе алаарын.**

**Ал эми зарыл жардам керек десең,
туйумун сан нурлардан бере билген,**

**зор күчкө ал эгедер. Ошондуктан,
мезгилсиз, убакытсыз жардам суран.**

**Чырагым, дагы чыйрал, эркиң күчөт.
Алдыда кыйындыктар дале күтөт.**

**Оорусу Шарыпкулдун тынчынды алып
турганын сезип жатам мен кубанып.**

**Сууганын ортоңордун сезгенимде
туямын урунгандай суук желге**

*Билгизбей салган торго түштүбү деп,
бушайман боло берем убайым жеп.*

*Ал кезде тынчым кетип, санаа тартам,
муну мен экинчи ирет айтып жатам...*

*Кылымдар аккан жаштан абуз¹ кургам,
көрк берет Акчабагым, сүзүп турсаң.*

*Тажаба – туздуу көлдүн шорун сыйла,
ачууну таттуу кылган – тузду кыйба.*

*Кубансам, кош карегим, экөөңдү тең,
ченемсиз кубантаарым жакшы билем.*

*Саламың алик алып, салам айттым.
Аман бол, талыкпаган тамчы каным.*

*Көңүлүн Акчабактын оорутпастан,
коргой бил, сактап алгын көрө албастан...*

*Чырагым, сапарыбыз өтө узак,
дастанды айтып берем сапар улап.*

*** * ***

Акыры алты айдан бери акыйып күткөн күнүбүз келип, китеп колго тийди. Жайсаң Атанын жан дүйнөсүнүн токтолбогон ыйын токтотуш үчүн анын айткандарын кагазга түшүрө баштаган иштин жүрүшүнүн учурунда өзүм да канча көз жаш төкпөдүм. Ооба, китептеги ар бир сап ыр менин көз жашыма да сугарылып жазылып калды. Ооба, Жай-

¹ *Абуз* –

саң Ата он төрт кылым бойу үмүт үзбөй күткөн дастаны мына минтип жарык көрүшү кандай кубанычтуу! Өкүнүчтүүсү, китеп өзү «Жайсаң» деп аталып, автор болуп Шакин агай өзүн жазып койгондугу. Мен бул нааразылыгымды ал кишиге ачык айта албадым. Балким, азырынча, ушундай чыга турушу керектир да, кийин баары калыбына келеттир деп ойлодум.

Кандай болгон күндө да китептин жарык көрүшү мени кадимкидей шыктантты. Дастандын саптарын түшүрүүгө катуу берилип кириштим да шыр иштей баштадым. Дастанды жазбаган учурларымда, алибетте, тиричиликтин түгөнбөс түйшүктөрүнө да, кыйла алаксып кеткен окшойм, үйүмө башбагып кирип келаткан кырсыкты караманча байкоос албай калыпмын. Дегеним: биринчи китеп колуна тийгенден үч күндөн кийин кызым Нургүл күтүүсүздөн каза болуп калбадыбы.

31-декабрдын түнү бойу кирпич какпай иштеген элем, жаңы жылдын алгачкы күнү саат тогуздарга чукулдаганда бир аз уктап алайын деп өз бөлмөмө кирдим. Кыйла уктадым окшойт, анан эле, бир маалда, чочуп ойгонуп, «Нургүл өлүп калды» деген үрөй учуарлык туйумда ордуман атып туруп, бөлмөмдөн чыксам, уул-келиним экөөлөп Нургүлдүн жанында чебелектеп эле аракет кылып атышыптыр. Эмне жардам кыларды биле албай айла таппай жатышыптыр. А кызымдын болсо эки көзү аңтарылып, дем алганы билинбей калыптыр.

Мен деле ага бой урдум. Жардам берүүгө жанталашып аракет кылдым. Ата-бабалардын арбактарын жардамга чакырдым. Жайсаң Атанын арбагын жардамга чакырдым. Улуу күчтөргө, Жараткандын өзүнө жалынып-жалбарып кайрылдым. Жанымда турган кызыма кыйкырсам үнүм жетпей жатты. Айчолпондой кызымды ажалдын ач чеңгелинен сууруп алууга күчүм жетпей жатты. А бирок үмүт үзүлбөйт эмеспи, үмүттөн ажырабадым. Кайра өзүнө

келет деп ишендим. Балким, сактап калышаар деп «тез жардамдын» машинасы менен райондук ооруканага да алпарттым. Доктурлар кызымды реанимацияга алып кирип кетишти. Колдон келгендин баарын жасайбыз деп үмүт отун бүлбүл жандырышты. Ыкчам жардам берүүчү ыкмаларын биринен сала бирин колдонуп атышты окшойт. Капылеттен кол салган жаналгычтан Нургүлүмдүн жанын талашып атышты окшойт. Аттиң арман, а бирок кайран кызымдын ичээр суусу түгөнүп, көрөр күнү бүтүп калган белем, доктурлар да арачы боло алышпай жатышты окшойт. Мен муну кечигишкенинен улам түшүнө баштадым. Жүрөгүм аркылуу туйуп турдум.

Бир маалда биз акыйып күткөн эшик акырын ачылып, жанымда турган уулум Таалайбекти чакырышты. Жаман кабарды «балп» эттирип мага түз айткандан чочулашып, менин жүрөгүм оор жоготууга туруштук бералбайт го деп коркушканынан улам көпкө дейре күбүрөшүп-шыбырашып кеңешишкен соң тапкан акылдары ушул болуп, адегенде Таалайбекке угузалы деп чечишкендерин түшүндүм да:

– Айланайындар,– деп кайрылдым. – Мени кызымдын үстүнө киргизип койгулачы. Эч болбоду дегенде Нургүлүм менен коштошуп калайын. «Эмчек сүтүмдү кечтим» деп айтууга жетишейин. Менин алдымда өзүн карыздар сезбей түбөлүк жайына баргыдай болсун. Менден коркпогула. Мен өлбөйм. Мен житпейм. Мен чыдайм.

Менин өтүнүчүмдү орундатышты. Кызымдын үстүнө киргизишти.

– Айланайыным, Нургүл, сен мени угуп атасыңбы? – деп ага кайрылдым да, анын али жаны бар экенин, эс-учунан ажырай электигин, бирок эң акыркы секунддары гана калганын түшүнүп, сөзүмдү уладым.

– Мага келаткан кырсык кайып сага тийди окшойт, кызым! Мени коркутам деген кандайдыр бир Кара күч сен аркылуу аракет кылып атат окшойт, кызым! Ал күч киши кебетесиндеби, жин периби, аны билбей турам. Бирок, кызым, сага берген акыркы убадам ушул: багынтыкысы келгендерге эч качан мойун сунбайм. Кызым, сен дастандын ээси болуп Жайсаң Ата жазылбай калганын көргөндө да катуу майтарылды. Сенин ойундагы нерсе орундалып, калыстык калыбына келип, Жайсаң Ата китептин автору болушуна бүт күчүмдү жумшайм! Дастандын өзүн толугу менен кагазга түшүрүп элге берүүгө аянбай аракет кылам. Акыркы демимди тартканга чейин умтулганым умтулган...

Алдыңа кетейиним, кызым, сен менин алдымдан кетип баратасың. Сенин көңүлүңдү ооруткан учурларым болсо, мени кечир. А мен сенден эмчек сүтүмдү, энелик мээнетимди кечтим. Өзүңдү мага карыз сезбей түбөлүк жайыңды жаннаттан тап...

Мен коштошуп бүттүм. Кызым жалган дүйнөдөн чын дүйнөгө сапар алды. Артына чиедей эки баласын таштады. Мага бүтпөс арман, түгөнбөс аза, соолубас көз жаш, кемибес ыза калтырды. Дегеним: тирүүнүн эле эмес, өлүктүн да эң акыркы көрөр сыйурматы бар эмеспи. Мен ошону кызыма көрсөтө албай арманда калдым...

Анын баарын бирден санап айтканга сөзүм да жетпес...

Атаңгөрү десе, адам баласы кыйынчылыктан чыйралып, жоготуудан чыңалып чыгат окшобойбу!

Кызымдан ажыраганым мени да ушул сыноодон өткөрдү окшойт.

Мен ушул жерден бир ачуу чындыкты мойнума албасам, ачык айтпасам болбос.

Көрсө, мен Жайсаң Атанын дастанын ала башташым Шакин агайга байланыштуу болгондуктан, ыр саптарын ал кишиге арналган дары катары эсептеп жүргөнүм катуу жаңылышканым турбайбы. Көрсө, дастанды бир киши үчүн эмес, жалпы эл үчүн – кыргыз деген калк үчүн алып аткан турбаймынбы! Керек болсо, бүт адамзаты үчүн да алып аткан турбаймынбы! А Шакин агай ушул улуу иштин аткарылышына түрткү болчу шылтоо гана турбайбы! Ушул улуу чындыкты мен өзүм туйушум үчүн өзүмдүн жанымдан да артык көргөн кызым Нургүл курмандыкка чалынган турбайбы? Килейген эле карабашыл кишинин жаны курмандыкка кетип аткандан кийин бул иштин канчалык зор экенин элестетиштин өзү оңой эмес турбайбы!..

Кызымдын дене-досун жерге бергенден жыйырма күндөн кийин медитацияга чыктым. Бу сапар маңдай жарып кубанаар жакшы кабарды жана орду толгус жоготуум жөнүндөгү жаман кабарды алып келдим. Адегенде Жайсаң Атага китепти көргөздүм.

23.01.1997.15.01.А. К.36000-00.

***Чырагым, билбей турам эмне айтаарым?
Күтпөгөм кайгың жутуп кубанаарың.***

***Түсүндөй Көк-Булуңдун гүлдөп турган,
төрүнөн салкын желдин илеби урган,***

***күттүргөн зар перзенттей сүйкүмдүү экен,
бул китеп – перзентибиз «ЖАЙСАҢ» деген.***

***Берметтей сөз тизмегин иргей алган,
керектүү кеп таба албай Жайсаң Атаң,***

**айласы кетип турат, Акчабагым,
ак дилден ыраазымын, кош чырагым.**

**«Кайгыга, кемсинтүүгө бой бербестен,
наалатын көрө албастын сөз дебестен,**

**баарына кайыл элек – жалгыз максат:
сиз айткан дастанды элге жеткире алсак.**

**жарыкка келгендеги вазийпабыз,
дастанды толук алсак,– аткарабыз...» –**

**Сүтүндөй энелердин кирсиз, таза,
тең келет пейлиңерге кандай бата!**

**Шарыпкул, Акчабагым – кош чынарым,
кайрадан төрөлгөндөй абалдамын.**

**Ысымым аталбаган нечен кылым,
Шарыпкул, аны кайра ататтырдың.**

**«Бул китеп – өмүрүмдөн кымбат» дешиң,
белгисиз бир акындын камын жешиң,**

**ал сенин жан-дүйнөңдүн сулуулугу,
адамдын – пенделиктен улуулугу.**

**Адамдын – Адам атын бийик койгон,
адамдар арасында сейрек болгон.**

**Сен ошол сейрек адам – Адам атын,
булгабай аруулукта сактап калгын.**

**Теңдешсиз кең жарыкта, кош чырагым,
атыңар артыңарда өчпөй жансын!**

деп бизге бата берилгенден кийин экинчи кабарымды угуздум. 26-декабрдагы медитация учурунда мага келаткан кырсык жөнүндө Жайсаң Ата алдын ала билген беле же билбеген беле, аны сурадым. Эгер билген болсо, мага эскертип койсо болот беле, муну да сурадым.

***Жаратың канатууга дитим барбай,
жан-дүйнөм дүрбөлөңдө, чырагым ай!***

***Тагдырды аттап өтүү мүмкүн эмес.
Жарыгым, кайраттуусуң, кеткен келбес.***

***Кайгыңды ичке жутуп чымыркана,
китебин сүйүнчүлөп ырчы атаңа,***

***кылымдар күткөнүмдү тартууладың.
Карегим, агызбастан ачуу жашың,***

***ичинде өрттү өчүрүп, тобо кылып,
Теңирден артын тилеп, бийик туруп,***

***сөзүңдү жакшылыктан баштаганың,
суктандым кайратыңа, Акчабагым.***

***Тагдырдын соп камчысын аябастан,
таамайлап жүрөгүңө бата чапкан,***

***мүңкүрөп калсын деген душманыңдын,
тилегин бул сапар да таш каптырдың.***

***Жалганда пенде үчүн перзентинин,
баарынан кымбаттыгын билбесин ким.***

***Колунда кармап туруп алдырганың,
көөдөндө өчпөс болуп калды арманың...***

*Болоорун алдын ала айтканымдан,
жок эле бир кыпынча табаар пайдаң.*

*Талашсыз, болоор нерсе сөзсүз болмок,
тагдырда жазуу-буйрук, ким оңдомок.*

*Үч жолу аян берди Жаш Айдарың,
Сен аны маани берип байкабадың.*

*Сактаган кара ниеттен – каршы дуба,
бир кезде тагып жүрчү мойунуңа,*

*мен аны – баштыгыңдан түшүрбөгөн
макиңе бекиттирип койгон элем.*

*Касыңдын каршы салган дубасынан,
кармаган кагаз сени сактап калган.*

*Кайрадан кайталанма дуба салды.
Каман тиш сынып – уулуң аман калды.*

*Кызыңа үчүнчүсү тийген кезде,
кептелип алкымыңа, жүрөк сезе,*

*жакшы эле жанталашып атып чыктың,
жарыгым, кечирилгис бир иш кылдың,*

*колуңа шашып алган кара теспе,
кармашкан кара күчкө кошумча эле.*

*Чырагым, сезимимде калып калды,
чыңырып, жардам сурап чакырганы.*

*Кеч эле, өзүң деле билдиң аны,
эч кимдин тиймек эмес эч жардамы.*

*жан-досу бөлүнгөндө дене-достон,
Жарыгым, карап турдум аргам жоктон.*

*Топтошкон көр пенделер ызасына,
чырагым, эркиң жетти чыдаганга...*

*Бүгүн түн сапар алыс, Акчабагым,
Эштектин баскан жолун кыдыртамын.*

*Өмүрү – бир жарк эткен чагылгандай,
артында анча деле аты аталбай,*

*өкүттө өткөн жандын ак кызматы,
улансын дастанымда деп айтамын...*

*Ишенем, убаданын аягына,
ийилбей каршы туруп чыгаарыңа.*

*Жүрө гой, сапар улап жер арталы,
сага мен көргөзөмүн Чилмайранды.*

*Ырына кулак төшө Зүлейханын,
ысыган көөдөн муздап, кайгы азайсын.*

* * *

20.02.1997.13.02.А. К.2001-20.

Куландан соо кызымдан күтүүсүздөн ажырап отуруп калгандан кийин деле кыйла күндөр өтүп кетти. Болгону ошол учур бир мен үчүн ый менен башталып ый менен уланып, ый менен бүттү.

26-декабрдагы (1996-ж.) медитация учурунда биринчи китептин ар бир сабы көз жашыма сугарылып жазылды деген элем. Ошондо эртерээк ай-

тып алган окшойм. Көрсө, өмүр бойу түгөнбөй турган көз жаш али алдыда күтүп турган экен да. Эми дастандын экинчи китеби көз жаш менен сугарылып калат бейм. Дегеним: күндө таң эрте Нургүлүмдү жоктоп кошок кошуп үн салып ыйлайм. Узакка ыйлайм. Ыйлап атып чарчаганда өзүмдү өзүм сооротом. Өзүмдүн бетиме өзүм суу куйуп, жууйм. Өзүмө өзүм чай берип өзөк жалгайм. Анан Нургүлүм үзүлүп баратканда берген убадама бек турайын деп дастанды чечмелегенге киришем. Кечке дейре, кээде түн жарымына дейре сүрө иштейм. Эртеси кайра эле ушу. Эми менде эки эле максат калды – ый жана ыр-дастан.

Ушинтип, күйүт менен алышып, үмүт менен жарышып атып дастанды кыйла эле арбытып алдым. Бир айдан ашыгыраак убакыттын ичинде жүз бетке жакын жазылды.

Эми мага башка маселелер анча маанилүү болбой, бир гана максатым – дастандын тегерегинде сүйлөшүү үчүн 20-февралда медитацияга чыктым.

20.02.1997. 13.02. А.К.

***Чырагым, өз үйүңдүн астанасын
Санаадан саал сергип аттаганың,–***

деп Жайсаң Ата мен туулган ай – «Балык» жылдызынын айы келип калганын адегенде эле эсиме салды да сөзүн улады:

***сага эмес, мага дагы кубат берди,
бир саамга көңүл сергир убак келди.***

***Алдыда келээр жылдан жакшы жышаан,
алдабайт сокур сезим туйуп турган.***

*Негедир маңдай жарып кубануудан,
чочулап турганыңды көрүп турам.*

*Дабанга чыктың кызым өжөрлөнө,
дагы көп кыйынчылык, жеңдим дебе.*

*Кайрат-күч, болоттой эрк талап кылган,
канча ашуу күтөт алда, канча дабан.*

*Дем алып бир аз убак, андан нары,
дастанды түшүргөндү уланталы.*

*Мен айтып, сен кагазга түшүргөндү,
калганын Шарыпкулум бүтүрмөкчү.*

*Чырагым, ак дилимден айткан сөзүм,
ушундай болооруна жетет көзүм.*

*Көп кылым атым элде аталбаган,
карегим, экөөң болдуң атап калган.*

*Ал азыр күн кур эмес бир нече ирет,
атымдын аталышы мага жетет.*

*Жарыкта жанып турган кош чырагым,
алкышы айтып бүткүс Атаңардын!*

*Китептин экинчисин ушу менен,
эмики жолукканча бүтөм десең,*

*ойунду Шарыпкул да туура көрсө,
ал демек, бул ишиңер бүткөн нерсе.*

*Сегиз ай баскан жолду баштан аяк,
сыдырып кайра баштан бир карасак,*

*кетирген кемчил жериң, калып калган
саптарды карап чыгып толуктасаң...*

**Чырагым, сапарыбыз алыс экен,
кана анда, шашыпалы макул десең.
80 05-20.**

20.02.1997.13.02.А. К.30020-00.

**Чырагым, сабырың суз санаа баскан,
сезилет кыйналганың турпатыңдан.**

**Мынчалык кейигендей не болду экен?
Жарыгым, бачымыраак айтып берсең?**

**Пенде да, бар болгону бир көр пенде.
Оорутту көңүлүңдү, эч кейибе.**

**Каралап же актайбы башка бирөө,
сага анын зарылдыгы канча эле?**

**Сен өзүң дайым айткан Көк-Теңирге
белгилүү көөдөнүңдө турган нерсе.**

**Көрө албас көр пенделер туз себелеп,
жалаңкат жаратыңды оорутсак дейт.**

**Иши эмне, сен көтөргөн журттун жүгүн,
маанисин, баасын билбейт алар бүгүн.**

**Улуу ишти бүтүрүүгө бел байлаган,
учурда – жашоосунда кор болгон жан,**

**баа жеткис алга койгон максатына,
баарына кайыл болуп жетсе гана,**

**ал анда аты калып журт оозунда,
айтылат аңыз болуп кылымдарга.**

*Кылымдар даты баскан оор жүктү,
кыймылга келтирүүчү улуу күчтү,*

*экөөңдөн талап кылып – кош чырагым,
сезимде силер менен бир турамын.*

*Чыңалып эркиң-күчүң чекке жетсе,
чыдамың жетпей – куруп айлаң кетсе,*

*чырагым, чебеленген сезим менен,
ченемсиз аралыктан жетип келем.*

*Кызыган каның муздап, качан гана
келгенде күч-кайратың калыбына,*

*суурулуп сезимиңден, тынчып санаам,
ченемсиз аралыкка сапар алам.*

*Шарыпкул жытты сезбейт, аны канча
мөөрүнө колум койуп оң далыда,*

*чарчады, чаалыкты деп тамчы каным,
чыңалган тамырларын тынчытамын...*

*Аркалап оор жүктү дабан ашып,
койдуңар татаал жолдун көбүн басып.*

*Топ жылдыз Зулейхага жооп кылган,
ырына, Акчабагым, көңүл бурсаң?*

*А демек, бирде таттуу, бирде ачуу,
жарыкта табуу кыйын тең салмакты.*

*Өкүнбө, баары болот жайында эле,
көрбөдүм сен кабатыр болчу нерсе.*

*Жүзүңө тик айталбай ичтен тынып,
жарыгым, ал сен үчүн кызмат кылып,*

*алыстан атыңды атап келген үчүн,
чырагым, чыгарыпсың туура бүтүм...*

*Жерлердин атын тактап билгиң келсе,
айтмакмын кийинчерээк, ансыз деле.*

*А бирок ушул тапта керек десең,
анда азыр болжол түрдө айтып берем.*

*Анжыян, Маргалаңдан бери карай,
Фергана, Алай, Памир бүт кыркалай,*

*Арстанбап, Аркыт, Макмал тоо кыркасын
аралап Чилмайранды таба аласың.*

*Ал эми Боз-Коргондун турган жерин,
билемин азыркылар Ноокен дээрин.*

*Азыркы Түркмөн уулу жердеп калган,
бир кезде Алаткактын чөлү аталган.*

*Арадан далай кылым өткөн, кызым,
өзгөрттү Мезгил-баатыр жер кыртышын.*

*Баягы Боз-Коргондо алтын кеңди
жер сүрүп Макмал тоого алып келди.*

*Жолдорду Сергил энең басып өткөн,
атаймын ушул тапта аты менен.*

*Алаткак талаасынан чыккан бойдон,
азыркы Самаркандга келип конгон,*

*Ырасул, Исфананы ашып өтүп,
Кадамжай, Хайдарканды басып өтүп,*

*төрт түнөп, бешинчи күн түшкө жакын,
жетишкен коктусуна Үймөк-Таштын.*

*Ортосу Үймөк-Таштын Боз-Коргондон,
аш бышым убактылык жол болгонун,*

*эстесең Сергил энең эскергенин,
ал демек бир топ алыс жер экенин,*

*сөзүнөн байкадыңбы, Акчабагым,
аттарын укканыңда чочубагын.*

*Үймөк-Таш – ушул күндө Ноокат жери,
ал эми Боз-Коргонду Ноокен дээри,*

*эскерткем башында эле, эсиндеби?
эсиңе салам азыр да бир жерди:*

*Бир кезде Сары Ногойлор жердеп калган
боз талаа «Көк-Талаа» деп атак алган,*

*бул күндө гүлдөгөн шаар Терез деген.
Бөлөгүн айтып берем кийин кенен.*

*Ал азыр сапар алыс, жол жүрөлү,
дастанды кагазыңа түшүрөлү.*

85 05-40.

*Бул медитациялардын учурунда 5–128-беттер
жазылган.*

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

* * *

20.03.1997.12.03.A.K.36000-00.

*Чырагым, тик карабай, мен билгени
кыйылып келишиң бу эмне деги?*

*Жер карап күнөөлүүдөй турушундан,
жоругун жаш баланын көрүп турам.*

*Сен ага неге мынча кыйыласың,
чырагым, бүтөөр күнү болот анын...*

*Караңгы нөшөрлүү түн, өткөн жазда,
Көйкаптын үңкүрүнө барганбыз да,*

*ошондо бир да тамга түшпөй калган
баракты эске сактап унутпасаң,*

*мынчалык санаа чегип кыйноо тартпай,
чырагым, болмок эле көңүлүң жай.*

*Өткөндө кара үңкүргө – Ньеньченде
барганың сакталбаптыр сезиминде.*

*Түшүрүп дептериңе сезимге албай,
кыйналдың «Вайдурьяны» таппагандай.*

*Түшүргөн белгилердин өзгөргөнүн,
кыйналып саал бир аз, чечтиң өзүң.*

*Ал эми тогоолдордо мындан нары,
өзгөрөт түшкөн белги, эсте аны...*

*Сөз берсең аягына чыккан жансың.
Айтканың биринчи ирет аткарбадың.*

*Адатка айландырба, Акчабагым,
биринчи, акыркысы деп туяйын.*

*Кел эми ишибизди уланталы,
мен айтып, дептериңе сен жазганды.*
75 05-00.

20.03.1997.12.04.A. K.29519-40.

*Чырагым, жыл тогошту, куттуу болсун,
ырыскы, ынтымакка орто толсун!*

*Эсимде Акчабагым, төрт жыл мурда,
өзүңдү жолуктургам ушул айда.*

*Тилегин перзентке зар бечаранын,
зар тилеп, али эсимде, ыйлаганың.*

*Анда сен азыркыдай Нуршоолага,
ойуң жок ээ болом деп караманча,*

*түшүнбөй түшкөн жарык түстөрүнө,
көзүңдөн аккан жашка күч келтире,*

*сүйлөшсөм жарык берип, түшүнбөдүң,
болжолдоп сезиминде бүшүркөдүң.*

*Кайталап бир тилекти улам кайра,
көз жашың төгө бердиң тилеп бала.*

*Өзүңө бир кыпынча тилек кылбай,
бирөө үчүн тилей бердиң зарлап ыйлай.*

*Кири жок, дили таза Бүбү Мариям,—
Ырчы атаң ошол күнү таап алган.*

*Мен алгач жолукканда, Акчабагым,
жөн гана элес эле байкаганың.*

*Арадан төрт жыл өтүп, мына бүгүн,
тыңшачы, дабышын ук кыймылымдын.*

*Анда сен ыйлаганым сезээр элең,
а бирок жаш тамганын көрчү белең?*

*Ал азыр кубангандан жашым агып,
жашыма колуң тосчу, турат тамып.*

*Күнүгө атымды атап, атаңарды
көпчүлүк көп эскерип атап калды.*

*Таасирин мына ошонун өзүң көрдүң,
жаш тамып, жандангандай тирүү сезим.*

*Аман бол, кош чырагым, арыбастан,
алынат, аягына чыгат дастан.*

*Көңүлүм тынчып калды эми чындап,
көмүлгөн ырларымды элим угат...*

**Кут болсун Акчабагым, эмгегинди
эске алып мына минтип баалай билүү,**

**а демек көз жаштарың далай тамган,
күнү бар мына ушинтип кубандырган.**

**Кубануум анча узак созулбайт деп,
чочулап турушунду көрөмүн эп.**

**Жакшылык, жамандыкты көтөрө алса,
көздөгөн максатына жетет анда...**

**Чырагым, жыл тогошту, тостук чогуу,
келгендер сезиминде бирге болду.**

**Көөнүңөр кош чырагым, тынчыгандай,
келген жыл тынчтыкта өтсүн кырсык чалбай!**

**Көбү өтүп оор айдын – азы калды,
Чырагым, бир аз күнгө тыным алчы...**

**Кана анда, Акчабагым, жол улайлы,
башынан баскан жолду кайталайлы.**
75 05-00.

*Бул медитациялардын учурунда 129–204-беттер
жазылган.*

23.04.1997. 15.05. А. К. 10 00-40.

***Чырагым, кейигениң, чарчаганың
жашыргың келген менен, билем баарын...***

***Жүрөгөй, Көк-Булунга жетип алып,
суусунан кере жутуп, чаңкоо канып,***

***Жайланып көнгөн жерге, шашпай анан,
кеп салып берсең мага кең жарыктан...*** – деп,

21-марттагы медитация аяктаган учурда «Келерки кездешүүдө, түптүз гана, барабыз эс алганы, Көк-Булунга» – деп мени менен коштошконуна караганда, Жайсаң Ата алдыдагы бир ай бойу мен кыйналып-кысталып жашаарымды, анын кесепетинен кийинки медитацияга маанайым чөккөн бойдон келеримди билсе керек. А мени болсо өтө чүнчүткөн эң негизги нерсе эле Шакин агайдын сөздөрү.

– Биринчи китеп сатылбай атат. Эч ким албай койду. Басмаканадагы карыздын калганын кантип төлөйм. Дегеле, менин баамымда, бу китеп менден башка кишиге кымынчалык керек эмес окшойт. Муну билгенде биринчи китепти чыгарбай коё турсак болмок бейм,– дегендей сөздөрдү сүйлөп жолуккан сайын наалый берет.

Мага терс таасирин тийгизген дагы бир шарт – мени менен мамиле түзгөн адамдардын баарына

Шакин агайдын мамилеси. Эч кимди жактырбайт. Баарын дастандын жазылышына кедерги катары карайт. Менин убакытым бүт бойдон оорулууларды дарылаганга короп атат деп эсептейт. Өзүн күндө эки маал дарылаганымды эске албайт. Эгер агайдын эркине койсо, менин жаныма эч кимди жолотмок эмес. А мен жырлаганыман же кылаарга ишим жок калгандан эмес, айла жоктон улам агайдан сырткаркы адамдарды да дарылаганга туура келип атпайбы. Алардын эч кимисин өзүмө чакырбагам. Ар кимиси өз эрки менен келген. Мен болсо өзүмдүн чама-чаркымды эске алып туруп, мен аркылуу шыпаа тийчү оорулуулар менен гана иш алып барып, колдон келген аракеттерди көрүп аткам. Ачыгын айта турган болсом, алардын да мага жардамы тийип, айрымдары тыйын-тыпырдан кайрылышса, айрымдары тамак-ашыбызга да каралашышып, күнүмдүк оокатыбыз өтүп аткан. Эгер мени тирчиликтин муктаждыктары мажбурлабаганда, өзүм деле жалаң дастанды чечмелөө менен гана чектелмекмин. Антүүгө азырынча шартым жок да.

Сөзүм куру болбосун үчүн бир мисал келтирейин.

Мен дарылагандардын арасында Шакин агайга караманча жакпаган бир аял бар. Ал – Бермет. Нарын областынын ички иштер башкармалыгынын жетекчисинин жубайы. Кызым Нургүлдүн кыркы чыгарга жакын күйөөсү Садырбек экөө келишкен. Бермет кыйпадан бери сыркоолоп, доктурлардан анча жеңилдебей, балким шыпаа болуп калабы деген үмүт менен элдик табыптардын арасынан мени тандаптыр. Мен аны үч жума катары менен күнүгө эки маал дарылагандан кийин жети күн эс алып туруп врачтарга кайра текшерилди эле, анализдин көрсөткүчтөрү кадимкидей жакшы жагына ооп

берди. Ушул жакшы жыйынтыктан улам Бермет мага бат-бат кайрылып, кээде жолдошу кошо келип, мага колдоо көрсөтө башташканы Шакин агайдын териси тырышыптыр. Биздин жылуу мамилени үзүш үчүн ар кандай амал-айла ойлой баштаптыр. Анан эмнегедир эле, Садырбек Дубанаев «Жайсаң» китептерине соавтор болгусу келип атат деген шылтоону тааптыр. Көрсө, Шакин агай элдин баарын өзүндөй ойлосо керек.

Кыскартып айта турган болсом, менин маанайым чөгө турган абалдар арбын болуп, 23-апрелде медтацияга капалуу келдим.

Жайсаң Ата убадасы боюнча мени Көк-Булуңга алпарды. Өзү көзү тирүүсүндө нечен ирет келген керемет жайдагы көк кашка булактан кочуштап суу ичтим. Түнөргөн булутту шамал айдап кеткенде шаңкайып ачыла калган асмандай болуп көңүлүм көтөрүлдү.

***Көр тирлик жондон басып күндөн-күнгө,
кайрымжы болоорунан күдөр үзө,***

***ишенчээк бала кыял мүнөзүндөн,
көөнүң сууп, өтө алыстап кетипсиң сен....***

***Экинчи китеп бүтүп, бирок анын
биле албай кандай кылып чыгараарын:***

***«Табылып кайрымдуу жан жардам берген,
ушунча мээнетибиз жанаар бекен?***

***Болбосо каржыбыз жок, өмүр жетпей,
чочуймун калабы деп жарык көрбөй». –***

***түгөнгүс түптүз санааң жүрөк эзген,
түйшөлтүп тынчыңды алган ушул десең,***

*кабатыр болбо кызым, сөзсүз чыгат,
кыркууздун тукуму бар – жардам кылат.*

*Сен гана чарчадым деп баш тартпагын,
сөзүңө туруктуу бол, суранамын?..*

*Табынып ыйык жерге барсаң болот,
көңүлдө кириң кетип, кубат толот.*

*Чеш-Дөбө, Кошой-Коргон, Таш-Рабатты,
табынып, ак батасын алып кайтчы.*

*Эгер сен Таш-Рабатта сайма таштан,
жалбырак түспөлүндө белги тапсаң,*

*жай таштын күч кубаты шондо гана,
кайрылат эң алгачкы калыбына,–*

деп Жайсаң Ата мага жаңы тапшырма берди. «Жай таш» деп айтканы, менде бир сырдуу таш боло турган. Бир литрлик айнек банкага араң баткан ал таштын жумуру тулкусунун эки жак башы домпок эле жана ошо домпоктун биринде алакандын, экинчисинде алакандын арт жагынын сүрөтү бар болчу. Бул таш жөнөкөй эмес «жай таш» экенин көрөрүм менен түшүнгөм. Алакандын сүрөтү бар жагын пайдаланып жаан-чачын чакырса болорун, алакандын сыртынын сүрөтү бар тарабын колдонуп көнөктөгөн жаанды токтотсо болорун билгем. Ал ташты кызым Карала өздөрүнүн малын баккан «Бокутай» деген жердеги Мазар-Булак аттуу булактын көзүнөн таап алыптыр. Күндө суу алганда көрүнбөгөн таштын пайда болуп калганына таңкалып, муну апама берейинчи деп ойлоп, мага апкелиптир. Ошо ташка кошумча болчу белгини Таш-Рабатка барып таап келишим керек тура.

***Калганын, сайма ташты таап келсең,
кийинки кездешүүдө айтып берем.***

***Көңүлүң тынчыдыбы Акчабагым,
жүрөгой, жер көргөзүп, сөз улайын...***

Эми биз Көк-Булундан тез которулуп, аркайган бийик тоолордун арасында жайгашкан мөлтүрөгөн сулуу көлдү, ар тараптан агып түшүп ал көлгө куйган сууларды, карагай-арча жыш өскөн токойду көрдүм. Көрсө, бул көйкөлгөн кооз жайда мындан көп кылым илгери жүрөк титиретерлик окуя болуп өткөн экен да...

* * *

23.04.1997. 15. А. К. 330 22-00.

Эртеси кечинде медитацияга таптакыр башкача маанайда бардым. Кечээ күнү эле Шакин Эсенгуловго абдан таарынып турган болсом, бүгүн ал кишинин ден-соолугу үчүн аябай катуу тынчсызданып, коркуп бардым. Дегеним: ортодогу таарынычтардын айынан кыйла күндөн бери аны дарылабай койгон элем, жаны кыйналганына чыдабай бүгүн келиптир, айлам жоктон, карадым да көргөн көзүмө ишене албадым. Агайдын сол жамбашындагы дарты бир шумдук болуп калыптыр. Негизи, бу кишинин оорусу анын көк боорунун тушундагы шишикке байланыштуу. Ошо шишик менен жашаганына бир нече жыл болуп калган. Врачтар кандай гана чара колдонбосун, илдет айыкпай, тескерисинче, күчөй баштагандыктан, айлалары куруп, дарылоону токтотуп тынышкан. Медицина баш тарткан дарты менен мен 1993-жылдан бери алышып келем. Кээде айыкчу-

дай түр берип сергип калат. Кээде андан ары айык-пай калчудан бешбетер күчөйт. Агайдын абалын 1994-жылдын 30-декабрынан бери сезилерлик жеңилдеткенге мүмкүндүк түзүлгөн. Себеби, райондук оорукананын хирургу Жекшенбек Ажигулов Эсенгуловдун жамбашын тилип бир тешик жасаган эле жана ал оюктан көк боордун тушундагы шишиктен бөлүнгөн ириң-кан аралашкан суюктук агып турган. Күндө эки маал кайра таңынууга мага келгенинин сыры ошондон эле. Эми так ошо оюктун оозунун тегеретесин нипничке, упузун курттар чокмороктошуп тосуп салгандай көрүндү.

Эмнегедир, Боз-Коргондогу чиеленишкен жыландардын уюгу эсиме келип, бул окшоштуктан эсим чыгып корктум. Арзыбаган түшүнбөстүктөрдүн айынан кыйла күн бойу сүйлөшпөй жана кайра таңбай койгонума кейидим. Жанын коёрго жай таппай кыйналган Шакин Эсенгуловго эми эмне чара колдонорду билбей, кандайдыр бир керектүү маалыматты бүгүнкү медитациядан алам го деп үмүттөндүм. Ошол оор абалы менен чолоңдоп басып мени кыйла жерге чейин узатып капкараңгы түндүн кучагында жалгыз кала бергени да мен үчүн аянычтуу болду.

***Чырагым, булут тосуп Нуршооланды,
ал сенин бет алдыңа түшпөй жатты.***

***Көрүшүм коркконунду биринчи ирет,
калчылдап бүткөн боюң бүт титиреп,***

***өзүңдү ойлобостон көбүнесе,
Шарыпкул не болду деп коркупсуң ээ!?***

***Кечээ эле жылуулук жок муздак илеп,
карайтып көңүлүңдү турган бийлеп,***

**каякка калтырганың эстебестен,
кайрадан аны ойлоп тынчың кеткен.**

**Жараты кургап калган жамбаштагы,
кайрадан тамыр жайып жаңырганы,**

**анысы аз келгенсип «анан дагы
шамалдуу көөдөй түндө жалгыз калды...» –**

**канча жол бастык, бирок мындан башка
сөз айтпай, кайталайсың кайра-кайра...**

**Оюм жок жемелейин деген сени,
мына ушул атаңдын да тилегени...**

**Кечөөгү жалпагыраак кара ташты,
кызытып жамбашына жети басчы.**

**Бөрүнүн өтүн сыйпап, боорун тарткын,
үстүнөн шор пахтаны сыгып жапкын.**

**Кайталап тогуз жолу, акырында
буулагын суу жалбыздын тамырына,–**

деп Жайсаң Ата мага көптөгөн баалуу кеп-кеңештерин берди. Менин көңүлүм кыйла тынчыган кезде Тал-Чокуда турган Манас Атанын караанын көргөздү. Көп өтпөй Айкөл жана ал турган бийик тоонун элеси тарап бараткан тумандай суюлуп, жайнаган көп манасчылар көрүнүштү. Ар кимиси ар кайсы жерде: бири бийикте, бири жапыс жерде, бири тоонун кылда учунда жайгашып алып, баары тең кирген суудай күпүлдөп «Манас» айтып атышты. Баарын бир мезгилде угуп турганым менен, ар бириникин өзүнчө угуп, ким эмнени, кантип айтып жатканын

даана ажыратып кабылдап аттым. Канча манасчы бар болсо, ошончо кулагым бар сыяктанды. Мен алардын баарын таанып турдум. Ар кимисинин дараметин да анык билип турдум. Ар кимиси качан, кайда жашап өткөнүн да билип тургандаймын. Ошончо көп манасчынын ичинен бир нечеси гана Жайсаң Атаныкына окшоштуруп айтпаса, көпчүлүгү бурмалоолорго жол беришиптир. Айрыкча, Сагынбай Орозбаковдун айтуусундагы эпосто бурмалоолор көбүрөөк сыяктанат. Анткени, ал киши Айкөл Атабыз Эштек хан менен эр сайышка чыкканын да айтат экен. Муну укканда, кармана албай, жиндендим. «Эштектин өлгөнү качан? Өлгөн киши менен кантип сайышат? Мейли, өлбөй, тирүү болду дейли. Анда өзүнүн таятасы да. Өз таятасы менен кантип сайышат» – деп оюмда нааразы болдум.

Оюмду Жайсаң Атанын добушу бузду. Эми жайнаган манасчылардын элестери да суюла баштаган тумандай сээлдеди. Үндөрү угулар-угулмаксан...

***Чырагым, көңүл коюп баштан-аяк,
айтылаар дастанымды чыкчы карап.***

***Сен билген дастанчылар кандай айткан,
аларды мен айтканга салыштырсаң,***

***өзөктө бир тал гана чындык барын,
өзгөрүп эр, жер аты бурулганын,***

***дааналап, талдап карап, көңүл бургун,
мени да, аларды да угуп тургун.***

***Андагы чындык бүгүн жомок болуп,
акылга сыйбагыдай калпка толуп,***

*арбагы тирүү Шердин, кыялдагы –
апыртма баатыр болуп айтылганы,*

*жайыма тынч алдырбай кылым кезип,
жашымды төгүп келдим жүрөк эзип.*

*Өзүңө шол чындыкты айтып берем,
оор жүк, оорсунбай көтөр дегем...*

*Туу жонго жаңы чыктык, Акчабагым,
колунда Нуршооланды бек кармагын!*

*Бир кылым берген анттын кулу болгон,
бир кадам алыстабай Боз-Коргондон,*

*антынын акырына чыгаар күндү,
ашыкпай Сергил Энең кылым күттү.*

*Сен дагы ашыкпастан берген антка,
ишенем, Акчабагым, тураарыңа...*

*Чырагым, баштай бергин жазганыңды,
мен болсо улай берем дастанымды,–*

деп Жайсаң Ата Батмазуура Эне Алтайга баргандан кийин кириптер болгон окуялар жөнүндө айта баштады. Кечээ күнү көргөн керемет кооз көлгө байланыштуу тарыхка толук күбө болдум. Кара Мергендин этият эместигинин жана Жакып хандын ачкөздүгүнүн айынан кырылып өлүшкөн бир үйүр кундуздар үчүн ичим абдан ачышкан бойдон кайттым.

60 04-00.

Бул медитация учурунда 205–235-беттер жазылган.

Үчүнчү китептин медитациялар бөлүгүнүн аягы.

МАЗМУНУ

Ыйык энелер: Зулейха менен Парвати	5
Эштек хандын кыркууздарды жандандыруусу	7
Кишимжандын капылет каза болуусу	52
Зулейханын эң катаал тапшырмасы	94
Парватинин таржымалы	130
Кундуздарга кыргын салуу	207
Байтөрөнүн алгачкы чатагы	237
Медитациялар бөлүгү	269

Жайсаң Үмөт уулу

АЙКӨЛ МАНАС

Дастан

Үчүнчү китеп

ЫЙЫК ЭНЕЛЕР:

ЗУЛЕЙХА менен ПАРВАТИ

Редактору Жумадин Кадыров

Корректору Жаңыл Шайыкбекова

Компьютерде калыпка салган Рая Терибаева

Форматы 84x108^{1/32}. Көлөмү 19,0 басма табак.

Заказ № 330. Нускасы 10000 даана.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары, Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»

Тел.: 66-75-58, 66-75-56